

UN CÀNON DE LA MISSA DEL SEGLE XIV EN ROMANÇ

FACULTAD DE TEOLOGÍA “SAN VICENTE FERRER”
SERIES
MONUMENTA ARCHIVORUM VALENTINA
VIII

**UN CÀNON DE LA MISSA
DEL SEGLE XIV EN ROMANÇ**

**ESTUDI I EDICIÓ DE LA VERSIÓ
DE GUILLEM ANGLÉS
(ACV, Ms. 169)**

Antoni Ferrando Francés
Facultat de Filologia. Universitat de València

Xavier Serra Estellés
Facultat de Teologia de València

València 2007

Coordinador de la Series *Monumenta Archivorum Valentina*:
Xavier Serra Estellés

Confección de originales: SIPTEL
(Servicio de Informática y Publicaciones de la Facultad de Teología de Valencia)
Trinitarios, 3. 46003 Valencia. Tel. 96 3155803
E-Mail: siftel@retemail.es

IMPRESO EN ESPAÑA

I.S.B.N.: 978-84-95269-34-8

DEPÓSITO LEGAL: V. 5.182-2007

ARTES GRÁFICAS SOLER, S.L. – LA OLIVERETA, 28 – 46018 VALENCIA

NOTA PRÈVIA

El present treball és una versió ampliada i revisada per a aquesta sèrie Monumenta Archivorum Valentina del contingut del llibre d'Antoni Ferrando i Xavier Serra, que, amb el títol La traducció valenciana de la Missa del segle XIV. Estudi i edició de la versió de Guillem Anglés (ACV, Ms. 169) i amb pròlegs del rector Francisco Tomás i de l'arquebisbe Agustín García-Gasco, van publicar conjuntament la Universitat-Estudi General i l'Arquebisbat de València l'any 2003, com a homenatge al papa Alexandre VI, fundador de la Universitat valentina, artífex de l'elevació de la diòcesi de València al rang d'arxidiòcesi (promulgada el 1492, a petició seua, pel papa Innocenci VIII) i primer arquebisbe d'aquesta, en el 500 aniversari de la seua mort. Amb aquesta nova edició pretenem difondre entre el clero i el laicat més interessat en qüestions litúrgiques el treball exegetic i catequetic que el dominic valencià Guillem Anglés (c. 1300-1368) va realitzar en la seua Expositio de Ordine Misse i, de manera particular, editar i analitzar la seua Exposició breu gramaticalment en romanç del Cànon, inserida en el susdit manuscrit de l'Arxiu de la Catedral de València (Ms. 169).

En relació al llibre esmentat, n'hem enriquit el contingut gràcies a les ressenyes –consignades en la Bibliografia–, cartes, presentacions i observacions que ens han dedicat o fet arribar molts col·legues de diversos àmbits, als qui volem manifestar des d'ací la nostra gratitud i el nostre reconeixement. Per a nosaltres ha estat de nou un plaer no solament haver pogut posar en comú i contrastar al llarg de tot el treball els nous coneixements adquirits sobre els diversos vessants de l'obra, sinó també haver realitzat una revisió total de la transcripció del Cànon anglesià en romanç a la llum de l'original. Això ens ha permès comentar algunes de les observacions fetes, corregir petits lapsus, reconsiderar alguna proposta de transcripció i de reconstrucció textual, i fer alguna esmena tipogràfica. A fi que el lector de l'edició del 2003 puga conèixer els resultats d'aquesta revisió, els indiquem tot seguit:

- pàgina 31, línia 8: Pomareda no és “Pomaroda”, com llegeix Pernarnau, sinó “Pomareda”, tal com indicaren encertadament Villanueva, Viage... (1804, 136), i Olmos, Catálogo... (1943, 127), i es pot comprovar en el facsímil de la p. 53 i, amb més claredat, a l'original, f. 112;

- p. 34, l. 8: *encara que s'havia indicat que est fiendum pel correcte est sciendum és la transcripció que Mateu Rodrigo (1999, 114) havia copiat de Sanchis Sivera, ara s'ha advertit així: fiendum [sic per sciendum]; la transcripció pròpia que vam donar d'aquest sintagma (p. 47, l. 3) és, òbviamment, est sciendum;*
- p. 40, l. 20: *precepti és ací un error mecanogràfic nostre pel correcte preceptis, tal com vam transcriure en tots els altres casos (p. 137 i 168);*
- p. 42, l. 24: *in ista pars és una evident distracció nostra per in ista parte;*
- p. 42, nota 26, l. 2: *pluris aliis nominibus pel correcte pluribus aliis nominibus és un error del copista, que ara s'adverteix així: pluris [sic per pluribus];*
- p. 43, l. 9: *terdecim és la lliçó correcta d'un mot que en els textos medievals apareix indistintament com a terdecim o tredecim; òbviamment, en aquest cas, significa 'tretze', ja que tot seguit indiquem que l'autor es refereix a les "tretze accions" que realitza el celebrant;*
- p. 64, l. 14: *recto és un error mecanogràfic nostre pel correcte recte, tal com vam transcriure a l'edició del Cànon (p. 139, última línia);*
- p. 131, l. 17-18: *s'han eliminat les reconstruccions "los cels, ço és a dir, aquest orde que és appellat cels" i "los trons", a la vista del text corresponent de l'Expositio (f. 45): "hic per [...] celi intelligitur infimus ordo supreme jerarchie qui dicitur troni [...] quia [...]";*
- p. 138, nota 34: *la nota s'ha reformulat així: "Repeteix al marge esquerra, tallat parcialment per la relligadura: [se]guex-se enaprés";*
- p. 141, l. 9: *s'ha corregit o per e en el sintagma "HAJES MERCÉ O REMENBRE'T";*
- p. 153, nota 98: *s'ha esmenat "Sobreescrit" per "En el marge esquerra";*
- p. 155, l. 8: *s'ha substituït "in mei memoriam" per "in mei memoria[m]";*
- p. 165, l. 21, i p. 166, l. 4: *s'ha corregit "companya" per "companyia";*
- p. 168, l. 2: *s'ha substituït "De sopte lo prevere diu, e-enaprés seguex-se" per "De sopte lo prevere diu:" i s'ha remés la resta, que apareix en roig al ms. i que no sembla pertinent ací, a una nova nota;*
- p. 173, l. 10: *s'ha corregit "sic" per "sit".*

INTRODUCCIÓ

Entre els tresors bibliogràfics que es conserven a la biblioteca de l'Arxiu Capitular de la Seu de València (ACV) destaca un còdex del segle XV, el Ms. 169, que reproduïx una *Expositio de Ordine Misse*, composta cap a mitjan segle XIV pel dominic valencià Guillem Anglés (c. 1300-1368). Aquest tractat teologicocatequètic no tindria molt més interès que altres coetanis, de semblant estructura i finalitat, si no fos perquè l'autor ens forneix unes informacions utilíssimes per a l'estudi de la història eclesiàstica i de la litúrgia a València i, sobretot, perquè, amb el seu propòsit de fer assequible el contingut del ritu eucarístic a tots “aquells preveres qui gramaticalment no entenen lo Cànon”, ens n'ofereix una traducció i una explicació glossada en el romanç del regne de València, l'*Exposició breu gramaticalment en romanç del Cànon* (f. 113),¹ úniques en tot l'àmbit lingüístic catalanesc fins a l'època contemporània.

Més encara, a pesar de no ser “la més antiga traducció del Cànon de la Missa” en una llengua romànica, com hipotèticament apuntava Miquel Batllori (1989, 446), ja que Alfons X de Castella (1252-1284) n'havia incorporat una en castellà al *Setenario* (ed. Morreale, 1962),² la d'Anglés és la primera que es documenta com a versió bilingüe llatí-romànica i com a ordinari quasi complet de la celebració eucarística. És així mateix la primera que no procedeix d'un àmbit cortesà, com és el cas de l'alfonsina, sinó d'un context eclesiàstic i escolar, ja que es gestà al si de la càtedra de Teologia de la Seu de València. De fet, és el primer testimoni històric del Cànon de la missa propi de la Seu valentina, que mantingué plena vigència fins que el papa Pius V (1566-1572), també dominic, decretà, el 1570, la unificació del ritual eucarístic per a tota l'Església llatina (Mortier, 1921, I: 32).

Tot i que un bon nombre d'historiadors i erudits valencians dels segles XVI, XVII i principis del XVIII, com Pere Anton Beuter, Francesc

¹ Amb la cometa (') indiquem el verso del foli del Ms. 169 de l'ACV objecte del present estudi. D'ara en avant adoptarem aquesta convenció per a referir-nos al verso dels folis. Per tant, l'absència de cometa n'indica el recto.

² Aquesta obra enciclopèdica, distribuïda en set parts –d'ací el títol–, totes de temàtica religiosa, fou la gènesi de la *Primera Partida*, del rei Alfons. Iniciada pel seu pare, Ferran III (1217-1252), la completà el rei Savi al poc temps del seu accés a la corona castellana.

Diago, Gaspar Escolano, Josep Agramunt i Francesc Ortí i Figuerola havien donat compte del tractat d'Anglés (vegeu *infra* nota 5), el primer historiador que el va descriure codicològicament fou l'insigne dominic valencià fra Josep Teixidor i Trilles (1694-1775) al seu *Necrologio* (Biblioteca Universitària de València, Ms. 931, 96), de c. 1740. Teixidor destaca que és “obra de mucha erudición”, escrita en “lengua valenciana”. En la seua descripció, publicada per Vicent Ximeno (1747, 12), s'han basat pràcticament tots els tractadistes posteriors que s'han ocupat de l'obra d'Anglés. Encuriosit per la presència del vulgar, Jaume Villanueva anotà en el seu famós *Viage literario a las iglesias de España* (1804, II: 135-136) que havia “copiado la traducción valenciana del Cónon que va adjunta”, però no en va publicar el text. Altres erudits valencians del segle XX, particularment Josep Sanchis Sivera (1909, 246-247) i Ramon Robres (1971, 41-44), han insistit en l'interés de la versió i fins n'han reproduït alguns fragments. En concret, Robres (1971, 44) subratlla la raresa de l'ús del vulgar, en aquest cas la “lengua valentina”, en un tractat teologicocatequètic anterior al concili Vaticà II. No en tenia notícia, fins que nosaltres li ho vam comunicar, el prestigiós liturgista benedictí de Montserrat dom Alexandre Olivari, que, en conèixer l'existència de la versió, no va dubtar a qualificar-la d’“important, excepcional”.³

A més del seu interès litúrgic, catequètic i historicolingüístic, l'*Expositio de Ordine Misse*, d'Anglés, és un magnífic exponent de la cultura teològica que irradiaven, a mitjan segle XIV, el convent dels dominics –seu de l'actual Capitanía General de València– i la Catedral del cap i casal del Regne. Gràcies a figures com la de Guillem Anglés podem explicar-nos millor el context intel·lectual que permeté l'aparició entre nosaltres d'excel·lents teòlegs i escriptors com Vicent Ferrer (c. 1350-1419), Antoni Canals (1350-c. 1417) o Francesc Eiximenis (c. 1327-1409) i, ja al segle XV, l'eclosió espiritual i literària que reflecteixen, per citar només alguns exemples, els famosos tractats teològics de Francesc de Pertusa i de Jaume Peres, les profundes poesies d'Ausiàs March i les brillants hagiografies i traduccions d'obres d'espiritualitat realitzades per Joan Roís de Corella, Isabel de Villena i Miquel Peres. Tot això sense perdre de vista que aleshores dos valencians il·lustres, Alfons de Borja (1378-1458) i Roderic de Borja (1431-1503), bisbes de València, arribaren a ocupar la càtedra de sant Pere, com a Calixt III (1455-1458) i com a Alexandre VI (1492-1503), respectivament, i que, anteriorment, un aragonés vinculat a la nostra ciutat i

³ Carta a Antoni Ferrando de 12-12-01.

canonge de la Seu valentina, Pero Martines de Luna, havia estat papa avinyonés amb el nom de Benet XIII (1394-1417).

El nostre propòsit, ara i ací, és oferir una edició filològica i anotada del text bilingüe del Cànon de la missa de Guillem Anglés, precedida d'una notícia breu de l'*Expositio de Ordine Misse* i d'un estudi sobre la biografia de l'autor i sobre l'estructura, les fonts, la llengua i la transmissió de la seua *Exposició* en romanç. I, fidels a l'esperit didàctic de Guillem Anglés, tanquem el treball amb l'edició de la traducció continuada del Cànon i amb un glossari bàsic, destinat a facilitar la comprensió del text.

I

GUILLEM ANGLÉS I EL SEU TEMPS

1. EL CONTEXT HISTÒRIC: L'ARROMANÇAMENT DE LA MISSA EN L'EDAT MITJANA

És ben sabut que, fins al concili Vaticà II (1962-1965), l'església romana utilitzà el llatí com a llengua de la celebració eucarística. A diferència de les esglésies orientals (grega, copta, etiòpe, maronita, melquita, etc.), que adaptaren la seua litúrgia a la llengua dels nous pobles cristianitzats, l'església d'Occident optà per l'ús del llatí com a única llengua litúrgica. De fet, el llatí continuà sent la llengua de tota l'alta cultura als països romànics durant la baixa edat mitjana, quan ja s'havien consolidat literàriament les principals llengües romàniques. Ateses aquestes circumstàncies i l'estructura centralitzada de l'església llatina, difícilment podia haver optat Roma per una altra llengua litúrgica i teològica que no fos el llatí. Tanmateix, els moviments reformistes apareguts en terres occitanes al segle XII i estesos després a França, al nord d'Itàlia i a la Corona d'Aragó trobaren en el romanç el vehicle lingüístic idoni per a difondre millor el seu missatge. És així com van aparèixer en occità les primeres traduccions del Nou Testament i d'alguns llibres del Vell Testament.

Com a contraofensiva davant l'evangelisme radical dels valdesos i càtars, la jerarquia catòlica impulsà l'homilètica i la literatura piadosa i moral en vulgar, però prohibí la circulació de la Bíblia entre els laics, fins i tot entre els religiosos, encara que fos en llatí. L'article 14 del concili provincial de Tolosa, de 1229, no sols vedava als laics de posseir qualsevol llibre bíblic, a excepció del *Salteri* (i això sempre que fos en llatí), sinó que prohibia “praemissos libros habeant in vulgari translatos”. El concili provincial de Tarragona, de 1235, presidit pel rei Jaume I, a més de prohibir a tots els vassalls de la Corona d'Aragó de tenir els textos bíblics “in romancio”, estén la interdicció als religiosos, prova evident que també s'hi havien difós. Però, a pesar d'aquests entrebancs, l'interés per la versió de la Bíblia en vulgar persistia i traduccions d'algunes parts del text sagrat, especialment del Nou Testament, devien circular entre certs sectors eclesiàstics. Sense aquelles primeres versions fragmentàries de la Bíblia, difícilment podríem explicar-nos la rica literatura homilètica del segle XIII, basada en l'explotació dels textos bíblics, i, encara menys, la iniciativa de sant Lluís, rei de França (1226-1270), d'encarregar la traducció completa del llibre sagrat. Una iniciativa que, prenent per model la

versió francesa, s'estengué ràpidament a altres països. Així, Alfons X el Savi i el nostre rei Alfons el Liberal (1285-1291) l'imitaren pocs anys després.

Com a alternativa a la difusió de la Bíblia, considerada, en mans d'altri, possible font d'inspiració de moviments herètics, la jerarquia eclesiàstica començà, des del segle XIII, a potenciar entre els fidels la catequesi doctrinal no sols en llatí sinó en vulgar. Així, Ramon d'Avinyó, bisbe de Lleida, ordenava, el 1325, que cada parròquia “habeat in latina et vulgari lingua articulos fidei, precepta Decalogi, sacramenta Ecclesiae” (Lladonosa, 1954, 39). La vulgarització dels textos bàsics de la fe i de la litúrgia es feia ben sovint per mitjà del gènere anomenat *expositio*, que consistia a explicar un text frase per frase i paraula per paraula. Entre la literatura catequètica més difosa figuraven les *expositiones* d'alguns dels textos utilitzats en la missa, com ara el *Confiteor*, el *Gloria*, el *Credo*, el *Sanctus*, l'*Agnus Dei* i, no cal dir-ho, el *Pater noster*. Les *expositiones* sobre el Cànon, que podem datar, si més no, des dels temps de Carlemany, eren destinades només als preveres i s'expressaven invariablement en llatí. L'escassa formació de la major part del clergat impedia que els preveres arribessin a conèixer amb profunditat el significat teològic del Cànon de la missa. D'ací la proliferació d'*expositiones* en llatí sobre el Cànon, sobretot a partir del segle XII.

Fou sobretot en temps del papa Innocenci III (1198-1216) quan s'adoptaren mesures destinades a preservar el rigor litúrgic de la celebració eucarística i començaren a formular-se els anomenats *pericula* en què poden trobar-se els preveres en celebrar missa, entre els quals el de no pronunciar ni entendre bé el Cànon. Així, el 1200, Hubertus Canturiensis, bisbe de Londres, publica un decret en què mana que les paraules del Cànon siguin pronunciades amb claredat i distintament, perquè d'altra manera el celebrant incorreria en greu perill “per al cos i per a l'ànima”. Tasca no gens fàcil, per tal com una part del clero era quasi analfabeta, sobretot, però no únicament, en llatí.⁴ De cap a 1250 és el *Tractatus super missam* (ed. G. Sölch, Aschendorff 1940), d'Hug de Saint-Cher, inserit en el seu *Speculum Ecclesiae*, on s'insisteix també en els esmentats *pericula*, tal com podem llegir amb més facilitat en la versió catalana, *Espill de la Santa Esgleya. Libre apellat Speculum Ecclesie, so és a dir, espill o mirall de*

⁴ Situacions com la que visqué el capítol de la Catedral de Calahorra el 1280, a l'hora d'elegir bisbe, en què, segons l'acta de l'elecció, no firmaren quatre dels canonges presents per no saber de lletra, no devien ser una anècdota aïllada (ARNAU, 2004, 372).

la Santa Hesgleya qui és sobre la Missa, publicada a Càller (Sardenya), el 1493. I teòlegs com sant Tomàs d'Aquino no deixaren de recordar l'obligació dels preveres de comprendre la part canònica de la missa.

L'actuació i la influència de l'orde de sant Domènec fou decisiva per al millorament de la formació teològica i cultural del clergat llatí d'Occident als segles XIII i XIV. Li devem, sens dubte, l'impuls decisiu en el procés de fixació de les cerimònies de la litúrgia eucarística, fruit del qual fou la compilació de l'*Ordinarium iuxta ritum sacri Ordinis Fratrum Predicatorum* (1246), que, com bé va advertir Jungmann, va tenir una considerable repercussió més enllà de l'àmbit de l'orde dominicà.

En el cas del regne de València, no és irrellevant assenyalar ací que dos dels bisbes de la ciutat que més s'involucraren en la unificació de la litúrgia i en l'adopció de mesures per a garantir una bona instrucció del clergat local, fra Andreu d'Albalat (1248-1276) i fra Ramon Despont (1291-1312), pertanyien a l'orde del Predicadors. I, en concret, cal destacar que fou Andreu d'Albalat qui instituí i sufragà l'escola de Gramàtica de la Seu de València. Fruit d'aquest mateix impuls fou la creació de la càtedra de Teologia de la Seu valentina, que, com veurem, fou instituïda el 1345 pel bisbe Ramon Gastó (1312-1348), a instàncies de Guillem Anglés. Pocs anys després, el nostre frare dominicà redactava l'*Expositio de Ordine Misse* i, com a derivació natural d'aquesta, l'*Exposició breu gramaticalment en romanç del Cànon*.

El caràcter especialment sagrat i immutable del Cànon no afavoria la seua traducció als vulgars, tot i que al segle XIII ja havien adquirit una certa maduresa literària les grans llengües romàniques occidentals. Les primeres versions del Cànon en romanç són prou posteriors a les de la Bíblia i, segons hem apuntat ja, sembla que només es donen en cercles cortesans, fora de l'àmbit eclesiàstic, i encara amb entrebancs. Almenys, no tenim dades, al llarg de tota la baixa edat mitjana, que ens permeten arribar a una conclusió diferent. Ben al contrari, hi ha testimonis que indirectament avalen aquella hipòtesi. Així, pareix ser que Blanca de Navarra (1331-1398), segona muller de Felip de Valois, rei de França, tractà de fer-se traduir al francès un missal complet, però el treball de la versió fou "laissé à parfaire, pour ce que on dit qu'il n'est pas expedient de translater tel livre, en especial le saint Canon" (Combaluzier, 1968, 144). En tot cas, podria haver estat realitzada al segle XIV una versió francesa del Cànon, hipotèticament atribuïda a Jean de Vignay (Combaluzier, 1968), que ens ha arribat gràcies a una còpia de la darrereria del XV, el Ms. français 180, de la Bibliothèque Nationale de París.

Per això sorprén, dins el panorama eclesiàstic medieval, la iniciativa de fra Guillem Anglés de dur a terme, “a instrucció et informació” dels preveres, una traducció i una exposició o explicació en vulgar del Cànon. La traducció d'Anglés s'integra en un tractat específic sobre la missa i pretén no sols facilitar la comprensió literal del text, sinó també la de la seua dimensió teològica. S'emmarca, per tant, en un context i en uns propòsits ben diferents dels que guiaren Alfons X a incorporar una versió del Cànon al *Setenario*. La versió alfonsina, que forma part d'una mena d'enciclopèdia de la fe i la moral cristianes, és purament erudita, ja que es limita a una traducció literal del Cànon i de les rúbriques destinades a l'oficiant. En canvi, fra Guillem Anglés, en fer la traducció i exposició en romanç del Cànon, no fa sinó complir el mandat del capítol general de l'orde dels Predicadors de la província d'Aragó, celebrat a Saragossa el 1309, segons el qual els lectors i vicelectors (o substituïts) de Sacra Teologia havien d'impartir la doctrina teològica d'acord amb les orientacions de sant Tomàs d'Aquino, de tal manera que qui no ho fes així s'exposava a ser sancionat pel Provincial de l'orde i, en casos greus, pel Mestre General, circumstància que es va donar, per exemple, en el teòleg dominicà Joan de París, a l'inici del segle XIV (Arnau, 2004, 373). De fet, Guillem Anglés comença el seu tractat *De expositio de Ordine Misse* amb aquestes paraules: “Est sciendum quod expresse est determinatio sanctorum doctorum specialiter sancti Thome quod presbiter qui non intelligit totum Canonem gramaticaliter [...] peccat mortaliter et celebrat in condempnatione[m] anime sue”.

Les precaucions davant la possibilitat de traduir el Cànon derivaven en bona part del criteri de preservar-ne, tant com fos possible, la fidelitat textual i l'ortodòxia. Aquestes precaucions contribueixen a explicar l'absència, en l'edat mitjana, de comentaris i glosses en romanç sobre les pregàries que procedeixen d'aquesta part de la missa. En canvi, ja des del segle XIII s'han conservat nombroses *expositiones* d'algunes de les parts de la missa no pertanyents al Cànon, bé que, en el cas de la Corona d'Aragó, hem d'esperar el segle XIV per a documentar-ne les primeres. Tanmateix, devia existir en vulgar alguna mena de guies explicatives de la missa —ara perdudes—, com apunta el contingut d'una secció del Ms. 139, de la Biblioteca Municipal d'Arràs (França), del segle XIII, que copia, als folis 126 i 127, un brevíssim *Enseignement sur la messe*, que comença amb l'Introït: “Li introïtes de la messe, ce est le entrée de la messe” (Combaluzier, 1968, 126-127), o com sembla deduir-se de la reproducció, en la *Partida Primera*, d'Alfons X, de dos breus capítols sobre “Qué quier

decir misa, et por quantas razones es llamada así” i “De las tres maneras que se acaba la misa”. Convé recordar que el nostre rei Pere el Cerimoniós (1336-1387) encarregà al seu protonotari Mateu Adrià (m. 1364) la traducció de *Las Partidas* del Rei Savi. La primera *Partida* fou traduïda el 1354, però, com veurem després, Guillem Anglés no degué conèixer-la.

2. L'AUTOR: GUILLEM ANGLÉS

Guillem Anglés va nàixer a València cap al 1300, al si d'una família burgesa, alguns membres de la qual van ser jurats del cap i casal del Regne.⁵ Ingressa i es forma al convent dels dominics de la nostra ciutat, però ja pels anys 1321-1322 es trasllada al de Barcelona per a estudiar lògica. Posteriorment serà nomenat *lector logicae* als convents de Girona (1327-1328) i de Mallorca (1328-1329). El trobem de nou com a alumne a l'Estudi General de Barcelona (1329-1331). Torna definitivament a València com a *lector in studio naturarum* (1331-1332).⁶ El seu prestigi li valgué el títol de predicador general de l'orde (1352).

A pesar dels importants nomenaments que recaigueren en Guillem Anglés i de la bona consideració de què gaudí la seua família a la ciutat de València al llarg del segle XIV, no ens ha estat possible reconstruir la biografia del nostre teòleg més enllà de reunir unes quantes dades disperses, generalment ignorades pels seus bibliògrafs, però de considerable interès per a confirmar la seua projecció social i institucional. Així ho posen de manifest, per exemple, el fet que els marmessors de Bernat Mascaró li demanessen consell sobre el preu d'uns censals que volien adquirir, segons consta en un document notarial del 30 d'octubre de 1355 (Olmos,

⁵ “Tuvieron los suyos mucha mano en el gobierno pues solo Jayme Angles fue jurado cinco veces, electo en los años 1364, 1362 [*sic*], 1371 [o 1377], 1384, 1393. Miser Bernardo Angles lo fue en el año 1392”, en TEIXIDOR (Ms. 931, 96); MIR (Ms. 255, 17); *Libre de Memòries* (1308, 144). Els diferents autors que donen notícies sobre Anglés o sobre la seua obra repeteixen les dades dels primers bibliògrafs valencians (segles XVI-XVIII): BEUTER (1542, 44), que atribueix al “Padre Francisco Gusman, religioso franciscano” l'autoria de l'*Expositio* del nostre Guillem Anglés (vegeu *infra* nota 18); DIAGO (1599, 40-41); AGRAMUNT (Ms. 148-149, 280); ESCOLANO (1610, III: col. 494); ORTÍ Y FIGUEROLA (1730, 6); TEIXIDOR (*c.* 1740 [1976], 40, 50, 93, 94, 95); XIMENO (1747, I: 12); VILLANUEVA (1804, II: 5, 100, 135-138); FUSTER (1827, I: 8); SANCHIS SIVERA (1909, 246-247); FUENTES (1930, 27); OLMOS CANALDA (1934, 346; 1943, 126-127); VINCKE (1941, 83 i 87); ROBLES SIERRA (1972, 139-140; 1992, 147, 153, 171-172); KAEPELLI (1975, II: 89); KAEPELLI-PANELLA (1993, IV-2: 89). No sabem si pertanyia a la seua família el “Iacobus Angles, argentarius” que figura com a veí de la parròquia de Santa Caterina, de la ciutat de València, en el cens del 28 d'abril de 1369 (RUBIO, Agustí - RODRIGO, Mateu, *Antroponímia valenciana del segle XIV*, IIFV, València 1999, 71).

⁶ “Conventui Barchinonensi assignamus [...] pro studentibus ad studium ordinis generale [...] fratrem Guillelmum Anglesii de gracia Magistri ordinis speciali”, segons consta en les actes del capítol de Tarragona de 1329, en ROBLES SIERRA (1992, 153-54); “Conventui Maioricensi assignamus [...] ad studium logicale [...] fratrem Guillelmum Anglesii”, en les actes del capítol de València de 1327 (ID., 147); “Item conventui Valentino assignamus [...] ad studium naturarum [...] fratrem Guillelmum Anglesii, qui legat eis”, en les actes del capítol de Xàtiva de 1331 (ID., 171-72).

1961, núm. 2572), o que intervingués, junt amb diversos cavallers, en l'execució del testament del seu parent Francesc d'Esplugues, cavaller del Consell reial i senyor de Corbera, el Verger, Miraflor, el Real, Crema-della i d'altres llocs del regne de València, en data de 28 de juliol de 1368 (Fuentes, 1930, 27).

El 30 de març del 1345, d'acord amb el capítol de la Seu valentina, Ramon Gastó, bisbe de València, hi instituí una càtedra de Teologia (*Lectio in Theologia*).⁷ El prelat es comprometé a retribuir el lector, *pro suo labore*, amb la quantitat de dotze lliures anuals, i els dotze pabordes de la Seu, amb una lliura cada un.⁸ És probable que la institució del susdit lectorat obeís a una proposta del mateix Anglés.⁹ En tot cas, el nostre teòleg aconseguí que el càrrec recaigués en l'orde dominicà: ben significativament, en l'acta institucional de la càtedra s'establia que el lector havia de ser un dominic,¹⁰ en agraïment als Predicadors pels bisbes que aquest orde havia donat a la diòcesi valentina.¹¹ El primer a exercir el nou càrrec fou precisament Anglés, i ho va fer per espai de vint-i-tres anys, des de la data de la fundació fins a la seua mort,¹² ocorreguda el 6 de desembre del 1368.¹³

Fra Guillem Anglés podria haver tingut una participació decisiva en la formació de la biblioteca de la Seu de València i, en concret, en l'adquisició de llibres de suport per a la docència a la seua càtedra de Teologia. Així ho deixen entendre alguns documents de 1350 (vegeu II.4).

⁷ Document original a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, *Papeles de los dominicos de Valencia. 1345*, editat per DIAGO (1599, 40). Còpia manuscrita, amb lletra que sembla de Roc Chabás, a l'ACV, lligall 661: 5. Segons SANCHIS SIVERA (1936, 172), les classes d'aquesta càtedra van començar a impartir-se a la casa de l'Almoïna i després, probablement, es van traslladar a l'aula capítular de la Seu (actual capella del Sant Calze).

⁸ Vegeu VILLANUEVA (1804, II: 100). Cinquanta lliures anuals era en aquell temps el salari d'un jurat del Consell de la ciutat de València.

⁹ “[...] el primero que leyo esta lición en la Seo, y aun el que la procuro para la orden fue fray Guillermo Angles [...]” (DIAGO, 1599, 41).

¹⁰ “[...] resolvieron que el lector huviesse de ser religioso dominico, como en efecto se observo assi por espacio de 98 años, hasta que hallandose ya sugetos habiles para este ministerio entre los capitulares y beneficiados de la misma iglesia parecio justo que en adelante regentasse uno de ellos esta lectura” (ORTÍ Y FIGUEROLA, 1730, 6).

¹¹ Així, al document fundacional: “Et quia aliqui praedecessores nostri episcopi recepto habitu Ordinis Fratrum Praedicatorum sub ipso habitu laudabiliter vixerunt et dies finierunt cum eo, ex quo tenemur ipsum Ordinem prosequi gratiis et favoribus, ideo [...]” (DIAGO, 1599, 40).

¹² “[...] así se cumplio por espacio de un siglo, comenzando en el año sobredicho fr. Guillermo Anglés, y leyendo hasta el de 1368” (VILLANUEVA, 1804, II: 100).

¹³ “El qual murio a 6 de deziembre, como lo he visto en el kalendario antiguo del convento de Santa Maria Madalena de Valencia, que es de monjas de la orden [...]” (DIAGO, 1599, 41).

Entre els seus successors en la càtedra figuren, no molts anys després del seu traspàs, el controvertit Joan de Montsó (1380-1386), sant Vicent Ferrer (1386-1390) i els germans Antoni i Pere Canals (1390-1405) (Teixidor, 1976, 92-94), que degueren perpetuar el record i el magisteri del nostre Anglés (vegeu II.4).

II

L'EXPOSITIO DE ORDINE MISSE

1. EL CÒDEX DE L'ACV

Característiques generals

Signatura actual: Ms. 169 de l'Arxiu de la Catedral de València.

Signatura precedent: CCL.

Autor i data: Guillem Anglés (probablement entre 1345 i 1368).

Copista: Guillem de Pomareda, notari.¹⁴

Data de la còpia: any 1420.

Trets interns: manuscrit compost, organitzat, inacabat.

Teixell superior: Angles. *Expositio de ordine missae.*

Teixell inferior: 169.

Lligadura i foliació

Lligadura: anterior a 1476;¹⁵ taules de cartó recobertes de cuir; engofrat fi amb ornamentació geomètrica; sense nervis, sense brotxes, sense bullons.

Foliació: el manuscrit comença amb un bifoli inicial no solidari, de paper, de 290 x 200 mm, que fa les funcions d'anteportada (adossat al dors de la tapa) i de guarda, sense numerar. A continuació observem tres folis de guarda: el primer, pegat al bifoli anterior, sense numerar, i els dos següents formant un quadern de dos bifolis de guarda, en blanc, on consta únicament la numeració moderna (l'últim foli podria formar part del primer quadern del cos del manuscrit). El cos del manuscrit, de paper, és de 290 x 200 mm; té diverses foliacions: la del f. 5 al f. 135 és moderna i definitiva, situada a l'angle superior dret del recto del foli, a llapis, exacta després d'algunes correccions; la del f. 1 al f. 131 és medieval, en xifres àrabs, a l'angle superior dret del recto del foli, en tinta roja; la del f. I al VI

¹⁴ "Ffinito libro sit laus, gloria Christo. Amen. Manus scriptoris requiescat fessa laboris. Que manus Guillermi de Pomareda, notarii, complevit scribere presentem reportationem reverendi religiosi [per religiosi] ffratris Guillermi Anglesii, lectoris sacre Sedis Valentie, supra tractatum misse in civitate Valentina die mercurii decima ianuarii anno a nativitate Domini millesimo quadingentesimo vicesimo" en el foli 107. Sobre el notari vegeu *infra* II.5.

¹⁵ Vegeu *infra*, en aquest mateix apartat, "Història del manuscrit".

en xifres romanes, probablement coetània de l'anterior, a l'angle superior dret del recto del foli del primer quadern; la dels folis 107 i 111 és moderna, en xifres àrabs, escrites en tinta negra, a l'angle superior dret del recto dels folis 112 i 114 de la numeració actual. Tanquen el manuscrit tres folis de guarda sense numerar, l'últim pegat a un bifoli de guarda i anteportada (adossat al dors de la tapa posterior).

Matèria: paper del segle XV. Dimensions del foli sencer: 430 x 300 mm. Verjurat (5 ratlletes i nombrosos pontillons per foli) i filigrana (escut quatrí barrat coronat) similar a Briquet 7676.¹⁶

Estat actual de conservació: molt bo, però manquen els folis finals.

Organització del cos del manuscrit: 11 fascicles de 6 bifolis. Amb reclams al centredreta del marge inferior dels quaderns; sense perforació i sense ratllat.

Organització del foli: a rengló seguit; mitjana de 37 línies; caixa d'escriptura de 195 x 120 mm.

Restauració: El manuscrit ha estat restaurat el 1997 per Josep Vergara, gràcies a una subvenció de la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana.

Contingut

Foli 0-0': nota historicoarxivística.

Folis 1-4: en blanc.

Folis 5-112: *Expositio de Ordine Misse sumpta a multis dictis sanctorum doctorum, compilata a reverendo domino fratre Guillermo Anglesi de ordine Predicatorum, lectore Sedis Valentie*. Íncipit: *In nomine Domini*. Désinit: *quadríngentesimo vicesimo*. En llatí.

Folis 112'-113: traducció valenciana parafrasejada del prefaci comú i del *Sanctus* de la missa. Íncipit: *Dominus, nostre Senyor*. Désinit: *Exponatur ut supra*.

Folis 113'-128': *Comença la exposició breu gramaticalment en romanç del Cànon*. Íncipit: *In nomine Sancte*. Désinit: *Explicit liber, laudetur Deus, orate pro me*. Text llatí i traducció parafrasejada en romanç valencià del Cànon de la missa.

Folis 128'-135': oracions del sacerdot en revestir-se per a celebrar la missa i diverses *Regule generales circa officium misse*. En llatí. Inacabat.

¹⁶ Vegeu BRIQUET (1968) núm. 7676, millor que 7672, que prefereix PERARNAU (1986, 156).

Escriptura

Tipus de lletra: gòtica bastarda, en general librària per als títols i textual per a la resta, dels segles XIV/XV, executada, molt probablement, per una sola mà. Quatre o cinc abreviatures per línia; puntuació (/) regular. El mateix tipus d'escriptura, un poc més cursiva, en les nombroses anotacions marginals. Freqüentment, inicials de seccions decorades i inicials de paràgrafs amb calderó (en blau i roig alternativament). Una sola miniatura de gran elegància i bellesa al foli 5 (començament del text del manuscrit). Segons Amparo Villalba (1964, 79), l'estil d'aquesta miniatura s'ajusta al corrent "culte" de l'escola valenciana de miniaturistes del primer quart del segle XV. Encara que és una mostra ben peculiar d'aquesta escola, Villalba considera relativament tosc el seu estil pel fet d'haver estat dibuixada sobre paper.

Correccions: Cancel·lacions representades generalment amb subratllat discontinu. Ocasionalment, si la cancel·lació és llarga, es fa amb *va-cat*.¹⁷ Revisions, potser d'altra mà, en notes marginals, interlineats, etc.

Història del manuscrit

La signatura vella de *CCL* no ens indica res segur sobre la història del còdex. La nota manuscrita del foli 0-0', redactada el 1816, avança el nom de l'autor del text, la data de la còpia i el nom del copista.¹⁸ Josep

¹⁷ El copista indica la cancel·lació escrivint *va-* i *-cat* (és a dir, *vacat*), damunt de la primera i l'última síl·laba, respectivament, del fragment que vol suprimir.

¹⁸ En efecte, al susdit foli podem llegir: "De esta obra y de su autor hace memoria el Padre Fr. Francisco Gusman, religioso franciscano en su libro *De recta Sacrificii oblatione et caeremoniis ad Missam* que se imprimió en Leon en 1542, folio 44, p. 2^a. Tambien habla Ximeno, tomo 1°, folio 12, *Escritores del Reyno de Valencia*; mas sobre quanto entrambos escritores dicen, no es bastante para el manejo é inteligencia de esta obra; asi que es necesario advertir al lector, que esta *Exposicion de Ordine Missae* llega hasta 107 foxas, y en su remate dice: 'Finito libro sit laus, gloria Christo. Amen. Manus scriptoris requiescat fessa laboris. Quae manus Guillermi de Pomareda, notarius [sic], complevit scribere praesentem reportatorium [sic] reverendi religiosi fratris Guillelmi Anglesii, lectoris sacrae Sedis Valentiae supra tractatum Missae: in civitate Valentina die mercurii decima ianuarii anno á Nativitate domini millesimo quadringentesimo vicesimo'. Despues al dorso de dicho fol. empieza una traduccion en lemosin parafraseada del prefacio de la misa y del hymno angelico, el Sanctus, que llega hasta la pagina 108, en cuya buelta hay esta rubrica: 'In nomine sanctae Trinitatis Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen. Comensa la exposició breu gramaticalment en romans del Canon'. Esta Exposicion en lengua lemosina ó valenciana, comprende quinze folios. Siguense despues las oraciones que dice el sacerdote al revestirse, y con una exposicion de las rubricas: á esta ultima exposicion faltan seguramente algunas ojas al fin, pero Ximeno no encontró mas, pues aora que contamos 15 de noviembre de 1816, existen las mismas 260 paginas que este escritor anotó en su citada obra, libro 1°, f. 12, col. 2°."

Teixidor (1694-1775) ja havia afirmat que el còdex, en el seu estat inacabat actual, es guardava en l'Arxiu de la Catedral,¹⁹ però no pogué precisar si procedia d'aquest arxiu o de la biblioteca del convent dels dominicans de la ciutat. Gràcies a la publicació per Josep Sanchis Sivera de l'*Inventarium librorum librerie Sedis [Valentie]* realitzat el 8 d'abril de 1476 (reproduït per Rodrigo, 1994, 114), ens assabentem que, com a núm. 160, figura un “altre libre appellat 'expositio de ordine misse', comença: *est fiendum* [sic per *sciendum*] et finit: *postea facit*”. La descripció coincideix amb la còpia de Pomareda que hui coneixem. Ben probablement, el manuscrit que contenia el tractat d'Anglés era custodiat i usat pels seus successors en la càtedra de Teologia de la Seu de València. No figura en l'inventari, segurament incomplet, de llibres de la nostra Catedral, que es va fer el dia 26 d'octubre de 1418 (Rodrigo, 1999, 104), on apareixen tres *ordinaris* de la missa i uns quants missals. Com tindrem ocasió de comentar després (vegeu II.5), és probable que el trasllat de Pomareda fos tret, no de l'hipotètic original d'Anglés, sinó d'una còpia intermèdia. No debades s'havien escolat més de setanta anys des que va ser redactat pel seu autor.

¹⁹ TEIXIDOR (Ms. 931, 63): “En la libreria de la santa iglesia de esta ciudad [de Valencia] he visto una obra que compuso [...] Angles [...]”.

2. ESTRUCTURA I CONTINGUT DEL MANUSCRIT

El Ms. 169 de l'ACV, tal com ha pervingut a nosaltres, consta de tres parts fonamentals: l'*Expositio de Ordine Misse* (f. 5-113), o tractat teològic pròpiament dit, l'*Exposició breu gramaticalment en romanç del Cànon* (f. 113'-128'),²⁰ és a dir, una brevíssima exposició bilingüe llatí-romanç del Cànon de la missa, i, finalment, una tercera secció, sense acabar, que conté les oracions pròpies que resa el sacerdot en revestir-se per a celebrar la missa i diverses *Regule generales circa officium misse* (f. 128'-135'). Del tractat teològic, és a dir, de l'*Expositio de Ordine Misse*, se'n conserva una altra còpia a la Biblioteca Nacional de Madrid, el Ms. 4443;²¹ aquest manuscrit, però, no arreplega la versió arromançada del Cànon ni la part complementària final del manuscrit de l'ACV, cosa que indueix a pensar que inicialment constituïen obres independents.

L'*Expositio de Ordine Misse*, la part més extensa, té un caràcter profundament cristològic i sacerdotal, bé que amb una marcada intencionalitat pedagògica. L'*Exposició breu gramaticalment en romanç del Cànon* és la conclusió lògica i catequètica del programa teològic que s'ha traçat l'autor, la seua projecció més genuïnament didàctica. La tercera part, sense titulació específica o diferenciada, és purament complementària de les dues anteriors.

L'*Expositio* està escrita íntegrament en llatí, llengua que l'autor devia dominar molt bé, a pesar dels errors que es poden detectar en el manuscrit, atribuïbles al procés de transmissió. En canvi, no sembla que conegués el

²⁰ ROBRES LLUCH (1971) reproduïx, acarats, el text llatí i valencià d'una part d'aquesta secció, concretament el *Te igitur*, el *Memento* i el *Communicantes*, i compara el fragment inicial de l'*Expositio de Ordine Missae* i el de la nota introductòria a l'*Exposició* en romanç, en què Anglés torna a remarcar l'obligació dels preveres de conèixer el contingut del Cànon. Igual que Robres, RIUTORT (1975, 508-509) reproduïx el foli 114 del nostre manuscrit i en dóna una transcripció.

²¹ El manuscrit de l'*Expositio de Ordine Misse* de la biblioteca madrilenya és escrit en pergami (el bifoli inicial/final i el bifoli central de cada quadern) i en paper (la resta) i consta de 162 fulls en octau marquilla (aproximadament 20 x 15 cm). Aquest manuscrit es pot datar cap a la darrera del segle XIV o principi del XV (ROBLES SIERRA, 1972, 139-140) i presenta molt poques variants en relació amb el de la Seu de València. En general, aquestes variants són fruit de la tasca de còpia, com ara "Sicut dictum superius" (f. 98 del Ms. 4443) en lloc de "Sicut fuit dictum superius" (f. 70 del Ms. de la Seu), o "antiphonam" (f. 154') en lloc de "anthifonam" (f. 107). El manuscrit de la Biblioteca Nacional (MINIST. DE CULTURA, 1984, 364) no té el colofó "Ffinito libro sit laus, gloria Christo". Vegeu, a més a més, infra la nota 33, en què es fan altres observacions sobre les seues diferències respecte del manuscrit de la Seu de València.

grec, ja que, en comentar el *Kyrie eleison*, que transcriu sistemàticament *Kyrieleyson*, explica que “leison” (i no “eleison”) significa “ten pietat”.

El tractat és sens dubte destinat a clergues i preveres amb una certa formació llatina i teològica, cosa que, en ocasions, li estalvia d'entretenir-se en explicacions minucioses sobre el sentit d'una determinada terminologia tècnica, que pressuposa com a coneguda; així, quan aborda l'ús i la distinció entre “res tantum”, “sacramentum tantum” i “res et sacramentum” (f. 46).²² En canvi, s'hi entreté quan en vol traure partit catequètic, com ara en comentar la diferència entre “credere in Deum”, “credere Deum” i “credere Deo” (f. 36).²³

L'*Expositio* presenta una estructura clara i senzilla. Tanmateix, la multiplicitat de parts, divisions i subdivisions, del més pur estil escolàstic, i fins i tot alguns excursos, potser fora de lloc, en fan la lectura, de vegades, incòmoda i fatigosa. Anglés comenta i analitza detalladament totes i cada una de les circumstàncies de la celebració eucarística, des del moment en què el sacerdot comença a revestir-se fins a la benedicció final, amb el suport de nombroses citacions de la Bíblia i dels grans filòsofs i teòlegs de l'Església, sobretot de sant Tomàs i de sant Agustí i, en menor proporció, d'Hug de Sant Víctor i de Pere Lombardus. Qualsevol simbolisme, qualsevol gest, qualsevol paraula de la missa li serveix de pretext per a introduir un comentari teològic. Així, ens diu que el sacerdot, “Deus absconditus”, “mediator inter Deum et nos” (f. 5), haurà de revestir-se abans de celebrar l'eucaristia de la mateixa manera que ho fa el soldat, el qual, a la batalla “non intrat nudus nec cum vestibus laneis, sed totus armatus” (f. 5). Les vestimentes sacerdotals representen les virtuts de Crist: l'amit significa la salvació per la fe; l'alba, l'esperança; el cingol, la justícia; el màniquel, la fortalesa; els dos extrems de l'estola, les virtuts de la prudència i de la temperància; la casulla, la caritat (f. 6-6'). I si el sacerdot, que és reiteradament presentat com el “alter Christus”, fa cinc inclinacions profundes, el seu significat no pot ser sinó cristològic, ja que rememoren les cinc accions de gràcia o justificació que Jesucrist ens ha ofert: la primera evoca l'encarnació, i la fa el prevere abans d'accedir a l'altar; la segona, després de l'ofertori, recorda la inclinació de Jesucrist quan va

²² És la distinció escolàstica ensenyada encara actualment als estudiants de Teologia, en tractar sobre els sacraments en general: “res tantum” és la matèria del sacrament, “sacramentum tantum” són les paraules pròpies del sacrament i “res et sacramentum” és el sacrament en si mateix. Encara que aquesta triple distinció ja va ser suggerida per Pere Lombardus, al segle XII, fou sant Tomàs d'Aquino qui la va formular nítidament a la *Summa theologiae* (ARNAU, 2004, 373).

²³ Aquesta distinció, que també va formular sant Tomàs d'Aquino a la *Summa theologiae*, és així mateix objecte d'estudi, encara, a les nostres facultats de Teologia. Vegeu *infra*, nota 25.

llavar els peus dels seus deixebles; la tercera, en pronunciar el *Te igitur*, representa la inclinació del cos de Jesús quan va ser colpejat la nit de la passió; la quarta, després de l'elevació del cos de Crist, simbolitza la inclinació del seu cos en arribar-li la mort; i la quinta, que fa el prevere al final de la missa, rememora el descens de l'ànima de Crist al llimb i la inclinació del seu cos en ser posat al sepulcre (f. 12).

Fetes aquestes observacions generals, descriurem tot seguit cada una de les tres parts del tractat.

La primera part s'estén des del foli 5 recto al foli 18 recto de la numeració actual. Anglés la comença exposant-nos la intenció i finalitat de la seua obra, que no és sinó la correcta intel·lecció de la missa i, en concret, del Cànon: “Et ideo, ad intelligendum hoc, scilicet totam missam, quid significat, et totum Canonem [...]”. Però a continuació ens adverteix que “sunt aliqua prenotanda” a tenir en compte per a comprendre-la, és a saber, el significat de les vestimentes que es posa el prevere per a dir la missa i el sentit del seu accés a l'altar (f. 5-7). Tot seguit, l'autor aborda l'explicació de la missa. I ho fa d'una manera seqüencial. Per tant, s'ocupa en primer lloc del diàleg introductori de la Missa, l'*Introitus* (f. 7'), continua amb uns excursos sobre la confessió sacramental i general de la missa, i sobre el significat dels signes de la creu i de les cinc inclinacions, més amunt comentades, que fa el sacerdot (f. 7'), i, finalment, ens ofereix una llarga introducció general sobre el sacrifici eucarístic: qui el va instituir, per què es diu *missa*, què és, on i quan s'ha de celebrar, què es requereix per a celebrar-la, etc. (f. 13-18).

Al verso del foli 18, comença l'estudi de la celebració eucarística. En primer lloc, Anglés exposa la divisió tradicional de la missa: “Misse officium dividitur in quatuor partes. Prima ab *Introitu* usque ad *Te igitur*. Secunda a *Te igitur* usque ad *Pater noster*. Tertia a *Pater noster* usque ad *Collectas*. Quarta a *Collectis* usque ad *Ite missa est*”. Aquestes quatre parts corresponen respectivament a les “obsecrationes” (preparacions), “orationes”, “postulationes” (peticions) i “gratiarum actiones”. Tanmateix, aqueixa divisió tradicional dels sants doctors és reduïda per Anglés a tres parts principals, les quals se'ns presenten d'acord amb l'esquema següent:

PRIMA PARS PRINCIPALIS. Previu sive preparatorium orationis
(des de l'inici fins a l'epístola).

SECUNDA PARS PRINCIPALIS. Oratio o medium celebrationis
(des de l'epístola fins a l'oració després de la comunió).

Primera secció: *Populi instructio*.

Segona secció: *Offertorium*.

Tercera secció o part central, subdividida en:

1. *Prefatio* i *Sanctus*.

2. *Consecratio*.

3. *Communio*.

TERTIA PARS PRINCIPALIS. Gratiarum actio

(des de l'oració de després de la comunió fins a l'*Ite missa est* final).

Efectivament, la primera part principal és una *preparació a l'oració*, que Anglés recomana de fer amb molta cura a causa de la solemnitat del sacrament que va a celebrar-se, “quia in isto sacramento continetur totum misterium nostre salutis” (f. 19), és a dir, el misteri de la passió de Crist. La segona part principal de la missa és l'*oració* o pregària eucarística pròpiament dita, que ocupa el lloc central i més important de la celebració litúrgica, i rep per això el nom de *medium celebrationis*. La tercera part principal és l'*acció de gràcies*. Després de presentar aqueixa estructura bàsica, l'autor anuncia una sèrie de subdivisions que comentarà al llarg del tractat. Tot això ens duu fins al foli 21.

A continuació ens explica els diversos components de la *previum orationis*, és a dir, de la preparació del sacerdot i del poble per a l'oració principal. Aquesta preparació consta de tres elements: la devoció, “que est primum preparativum” (f. 20'), la humilitat, o “secundo preparativo” (f. 21'), i la intenció recta, que és el “III° preparativo” (f. 21'). En aquesta *previum orationis*, Anglés presta una atenció especial al sentit dels *Kyrie eleyson* (f. 21) i del *Gloria* (f. 21-28).

Després, aborda l'estudi de la *medium celebrationis* (f. 28-107) d'acord amb la subdivisió que havia proposat: la primera secció es dedica a la catequesi del poble, i comprén l'epístola, el gradual, l'al·leluia, la proclamació de l'evangeli i el *Credo*; la segona secció correspon a l'ofertori; la tercera secció se centra en la consagració i la comunió.²⁴ Aquesta subdivisió, específica d'Anglés, ens dóna la clau per a explicar-nos la seua opció de traduir al valencià només una part concreta de la missa, exactament la que correspon a la tercera secció de la segona part principal i a tota la tercera part principal, ja que és la més estrictament eucarística.

²⁴ “Continet autem tota ista secunda pars tres partes principales. Prima est populi instructio, que durat ab epistola usque ad offertorium exclusive. 2ª pars est materie oblationis, que durat ab offertorio usque ad preffationem exclusive, non quod preffatum includatur. 3ª pars est sacramenti consumatio, que durat a preffatione usque ad postcomunione exclusive” (f. 28).

Dins de la secció catequètica (f. 31-37), s'ocupa de manera especial del *Credo* (f. 35'-36). Concretament, ens explica que es diu també símbol dels apòstols, perquè a cada un d'ells se li n'atribueix una part, autoria col·lectiva que, com bé sabem, és un tòpic medieval sense cap base històrica. L'autor del primer versicle hauria estat sant Pere, com a cap dels apòstols: “Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem, creatorem celi et terre [...]”. A propòsit d'aquesta fórmula, intercala aquella disquisició escolàstica a què al·ludíem més amunt i que ara traduïm *ad sensum*: “Tingueu en compte que, quan sant Pere diu 'credo in Deum', no diu 'credo Deo', ni tampoc 'credo Deum', perquè n'hi ha una gran diferència: 'credere Deo' vol dir creure que és veritat allò que diu Déu; 'credere Deum' vol dir creure que Déu existeix, i això ho creuen també els diables, els pecadors i fins i tot els infidels, perquè 'Deus est Deus'. Però 'credere in Deum' significa amar a Déu, anar a Déu per les bones obres, adherir-se a Déu per l'amor, i això no ho fan ni els diables ni els infidels”.²⁵ I així, amb citació i glossa de cada versicle, fins a arribar al final del *Credo*.

Tot seguit Anglés explica amb deteniment els diversos elements litúrgics que integren la segona secció de la segona part principal (f. 37-41), centrada en l'ofertori.

Amb el prefaci comença la tercera i última secció de la segona part principal, que Anglés presenta amb la subdivisió que ja coneixem: la primera part és una preparació del poble i del mateix prevere celebrant (prefaci i *Sanctus*); la segona és la perfecció o consumació del sacrament, que arriba fins a l'exordi del *Pare nostre*: “[...] sacramenti perfectionem sive consumationem et durat usque ad 'Oremus: Preceptis salutaribus moniti [...]’” (consagració); i la tercera és la recepció del sacrament (comunió).

Una vegada exposada l'estructura d'aquesta tercera secció, Anglés comença a explicar-nos els diversos elements que la integren. La primera subsecció (f. 42-46) s'enceta amb el seu comentari sobre el diàleg introductori del prefaci i acaba amb el *Sanctus*, l'himne laudatori dels àngels i dels homes,²⁶ dedicat a la Trinitat: “Sanctus, scilicet, Pater, Sanctus, scilicet, Filius, Sanctus, scilicet, Spiritus Sanctus”.

²⁵ “Notatur hic quod [...] quando Petrus posuit Credo in Deum, non dixit credo in Deo vel credo Deo, quare non dicimus credo Deum, quare non posuit ista ratione non in vanum, quia magna est differentia, dicere credo Deo et in Deum. Credere Deo est nichil aliud quam credere esse vera illa que Deus loquitur [...], credere Deum nichil aliud est quam credere quod Deus est. Credo Deum quod est Deus credunt dyaboli ita certe et peccatores et infideles, quod Deus est Deus. Nunquam credere in Deum, non, quia credere in Deum nichil aliud est, nisi amare Deum, diligere Deum, quam ire Deum per bona opera, quam adherere Deum per caritatem. Diaboli nunquam diligunt Deum nec infideles” (f. 36-36’).

²⁶ “Continet enim iste hymnus duas partes sive laudes. Unam angelorum, que durat usque ibi 'in excelsis'. Aliam partem hominum, que incipit ibi 'Benedictus', etc., et durat usque in finem” (f. 45).

Amb el *Te igitur* (f. 46) comença pròpiament el ritual de la consagració: “pars illa in qua continetur perfectio”. Per a introduir-nos-hi, ens en fa una nova subdivisió, sobretot de caràcter teològic, que s'ajusta al ja esmentat “res tantum”, “sacramentum tantum”, “res et sacramentum”. Anglès ens parla de l’“efecte del sacrament”, la “benedicció de l’oblació” i la “consagració de l’oblació”, però es parc en explicacions. En canvi, s’entreté a comentar el nom d’aquesta part, cànon o secreta,²⁷ amb consideracions que tornarem a veure en la traducció al valencià: “Cànon, lo qual és nom grech e vol aytant dir en latí com regla” (f. 113); “Lo segon nom és secreta, et açò per dues rahons: la primera, per tal com se diu secretament et en silenci; la segona, per tal com s’i contenen coses altes et secretes, les quals enteniment de l’hom perfetament ne acabada no pot entendre” (f. 113).

Des d’aquest punt fins a la comunió, l’anàlisi d’Anglès s’ajusta escrupolosament a la seqüència litúrgica, és a dir: “Te igitur, clementissime Pater” (f. 46), “In primis. Hic sacerdos petit pro offerentibus [...]” (f. 48), “Memento, Domine. Hic sacerdos comemorat in speciali [...]” (f. 49), “Communicantes, etc. Hic comemorat sacerdos [...]” (f. 50), “Hanc igitur oblationem, etc. Hic sacerdos concludit [...]” (f. 52), “Quam oblationem tu, Deus [...]” (f. 52), “Qui pridie quam pateretur [...]”, on fa un llarg excurs sobre la consagració (f. 54-69), “Unde et memores. In ista parte exprimitur [...]” (f. 69), “Supra que propitio. Sicut fuit dictum superius [...]” (f. 70), “Suplices te rogamus [...]. Hic sacerdos petit [...]” (f. 71), “Memento, etiam, Domine. Hic sacerdos petit [...]” (f. 73), “Nobis quoque peccatoribus [...]. Sacerdos petit [...]” (f. 75), “Per omnia secula seculorum. Dictum fuit [...]” (f. 77).

La tercera subsecció (f. 78-107) s’inicia amb un llarg excurs sobre el *Pater noster* (f. 78-93), per a continuar amb “Libera nos, quesumus [...]”. Hic ponitur preparatio [...]” i “Per eundem Dominum nostrum [...]. Hic sacerdos in ista comunione facit principaliter terdecim. Primo [...]”. Aquest anunci el duu a analitzar amb tota mena de detalls les tretze accions que comporta la cerimònia de la comunió: el sacerdot descobreix el calze, trenca l’hòstia damunt del calze, la divideix en tres parts, introdueix

²⁷ “[...] tota ista oratio quam hic facit sacerdos, habet duo nomina principaliter, licet possit pluris [sic per pluribus] aliis nominibus nominari. Dicitur enim secreta et canon [...] dicitur secreta propter duo, primo quia dicitur secrete et in silentio, per quod significatur quod Christus ad passionem venturus secrete orabat [...] secundo dicitur secreta quia agit et loquitur de re nobis secreta et occulta, scilicet, de isto misterio consecrationis [...] unde sancti patres ordinaverunt quod nullus [...] dicitur autem canon id est regula [...] canon grece latine regula [...]” (f. 46-46’).

el diàleg de la pau, fa tres creus amb la part de l'hòstia que té en la mà, exclama la pau, és saludat pels fidels amb la mateixa fórmula, recita tres vegades l'*Agnus Dei*, introdueix la part menor de l'hòstia dins el calze, ofereix la pau al poble, recita l'oració prèvia a la comunió, combrega i es renta els dits. Finalment, s'assenyalen les incidències que poden ocórrer durant la celebració d'aquesta part de la missa (f. 95-107).

L'exposició sobre l'última part principal de la missa o *Gratiarum actio*, comença al foli 107: “Sequitur ultima pars misse, que dicitur 'post comunio', in qua ponitur gratiarum actio et continet quatuor, scilicet, anthifonam, que [...]”, i acaba al foli 108, on explica que el sacerdot s'inclina profundament al centre de l'altar, el besa, dóna la benedicció al poble i finalitza amb l'“Ite missa est”.

Anglés, al final del seu tractat ens n'ofereix, tot plegat, un breu resum: “Epilogando breviter [...]” (f. 109-112), que tanca amb el colofó esmentat anteriorment.

La segona part del manuscrit (f. 112'-128) reproduïx la traducció, primerament literal i després parafrasejada, del Cànon de la missa objecte del nostre estudi i edició.²⁸ En sentit estricte, la seua traducció del Cànon comença al verso del foli 113, en què, després d'una invocació trinitària, i ben destacat tipogràficament, en llegim el títol: “Comença la exposició breu, gramaticalment en romanç, del Cànon, a instrucció et informació de aquells preveres qui gramaticalment no entenen lo Cànon [...]”.²⁹ La resta del foli i fins a la primera línia del verso del 114 és ocupat per una introducció historicoteològica sobre el Cànon i per una versió glossada del *Sanctus*. Des d'aquest punt i fins al verso del foli 128, en què finalitza la versió amb la coneguda fórmula “Explicit liber. Laudetur Deus. Orate pro me”, l'autor segueix una estructura bastant homogènia: paràgraf en llatí, seguit de versió literal en romanç d'aquest paràgraf i, finalment, repetició del mateix paràgraf, ara mot a mot o frase a frase, primer en llatí i després en romanç, amb o sense parafrasi. Ara bé, el diàleg introductori del prefaci i el *Sanctus* (f. 112'-113), que precedeixen l'*Exposició* en romanç, presenten la mateixa estructura bilingüe que aquesta, sense cap advertiment, títol o aclariment previs. La versió d'Anglés comprén des de les invocacions

²⁸ Mentre era en premsa la nostra edició del 2003, vam autoritzar Antoni López Quiles que l'utilitzés per al seu estudi de les diferents propostes de traducció de la missa realitzades per valencians al llarg de la història: “Tradicció i actualitat del llenguatge litúrgic valencià”, en *Anales Valentinus* 55 (2002) 97-128.

²⁹ Amb una bella inicial ornada, la “A” majúscula de “A instrucció...”, que, encara que hem transcrit com a continuació del títol estricte de la versió, es pot considerar més aïna com un subtítol. En aquest cas, “gramaticalment” vol dir 'en llatí'.

introdutòries del prefaci de la missa fins a l'acomiadament final, amb la particularitat que presenta el *Te igitur* com a conclusió del *Sanctus*. Per tant, sembla que integra el *Sanctus* en el Cànon, i consegüentment també el prefaci. Ara bé, Anglés no es pronuncia d'una manera clara sobre la qüestió del moment inicial del Cànon, ni en el tractat teològic ni en la traducció. És, en canvi, inqüestionable que el finalitza amb la darrera benedicció o fins i tot amb l'últim evangeli, o evangeli de sant Joan, si el prevere opta per llegir-ho. En tot cas, podem avançar que, d'entre els diversos corrents litúrgics de la seua època, el nostre teòleg va saber prioritzar amb encert, en la seua proposta de Cànon, les fórmules que més es consolidaran amb el temps, ja que són aproximadament les mateixes que dos-cents anys després fixarà com a Cànon el concili de Trento.³⁰

La tercera part del manuscrit, íntegrament en llatí, consta d'algunes breus oracions i diversos excursos sobre les rúbriques i les cerimònies de la missa. Les oracions són les que el prevere ha de resar abans de vestir-se amb els ornaments sacres: l'amit, l'alba, el cíngol, el manípul, l'estola i la casulla,³¹ i abans de certs ritus, com ara el desplegament dels corporals, l'ús de l'encens, el lavatori de les mans, etc.³² Els excursos afecten el signe de la creu i altres cerimònies menors (f. 128'-131).

Al foli 131 comença un últim capítol, inacabat, del manuscrit. Es tracta de les “Regule generales circa officium misse”, que ens donen instruccions sobre quan s'ha de resar el *Gloria* o el *Credo* i quan no, sobre la missa de difunts, sobre les relíquies, etc. Al verso del foli 132 l'autor

³⁰ Els catequistes i els liturgistes discrepen sobre on comença i on acaba el Cànon. Alguns textos primitius el fan iniciar amb l'encapçalament del diàleg que introdueix el prefaci (vegeu JUNG-MANN, 1953, 747), coincidint amb l'Anàfora del ritual grec. Posteriorment (segles VIII i IX), i per influx de sant Isidor, se separarà el prefaci (o introducció a l'oració principal) del Cànon o oració principal, i ja en l'*Ordo Romanus*, del segle IX, en fer-hi la descripció de la missa estacional, presidida pel papa, es presenta el *Te igitur* com a inici del Cànon. Pel que fa al final, n'hi havia qui el feia coincidir amb el final de la missa. D'altres encara distingien entre el Cànon de la consagració –el Cànon estricte– i el de la comunió, que començava amb el *Pater noster* i acabava amb la comunió dels fidels. Des del concili de Trento (1545-1563) fins al concili Vaticà II (1962-1965) s'establí que el Cànon començava al *Te igitur* i acabava al final de la missa, incloent-hi l'*Ite missa est* i l'evangeli final o evangeli de sant Joan (absent en la missa actual), conforme es pot llegir en l'encapçalament de les pàgines respectives del *Missale Romanum*. Actualment, s'ha establert que el Cànon o Pregària Eucarística comença amb el diàleg introductori del prefaci i acaba amb l'*Amen* que conclou la doxologia immediatament anterior al *Pater noster*, amb què s'inicia el ritu de comunió.

³¹ “Pone Domine galeam salutis in capite meo [...]. Indue me, Domine, vestimento salutis, tunica [...]. Precinge me, Domine, cingulo [...]. Merear, precor, Domine, manipulum portare [...]. Redde michi, Domine, stolam immortalitatis [...]. Domine Iesu Christe qui dixisti [...].” (f. 129).

³² “Ad corporalia. In tuo conspectu, quesumus, Domine [...]. Ad ponendum vinum et calicem. Hunc humiliat et hunc [...]. Quando ponitur aqua cum vino. Ex latere Christi sanguis et aqua [...]. Lavabo inter innocentes manus meas [...]”, etc. (f. 129’).

explica, amb tota mena de detalls, com s'ha de dir la missa, indicant les accions i moviments, inclinacions, oracions, creus, etc., que han de fer tant el prevere oficiant com el subdiaca que l'ajuda. Les últimes instruccions, al final del verso del foli 135, fan referència al *Te igitur*: “Et osculatur altare cum dicit 'Uti accepta habeas'”. Al peu de l'esmentat foli hi ha un reclam amb les dues primeres paraules del que seria el text del foli següent: “Postea facit”. Però, havent-se perdut els fulls finals, aquesta frase posa punt final al manuscrit tal com ens ha pervingut a nosaltres.

3. L'AUTORIA D'ANGLÉS

És ben sabut que, a l'època medieval, el concepte d'autoria distava molt de la significació actual. Generalment, passaven com a autors els mers compiladors de textos, més o menys dispersos, d'altri. I, molt sovint, l'originalitat del compilador raïa en la manera d'articular-los i de glossar-los. En el cas dels textos del manuscrit 169 de l'Arxiu de la Catedral de València, Anglés demostra no solament un notable esforç de replega i integració de les diverses fonts que ha pogut consultar, sinó també una remarcable originalitat didàctica.

Ara bé, l'autoria d'Anglés només s'explicita a l'*Expositio de Ordine Misse*. Concretament, en el Ms. 169, de l'ACV, consta a l'inici i al colofó del tractat, i en el Ms. 4443, de la Biblioteca Nacional de Madrid, a l'inici.³³ D'altra banda, encara que el nom d'Anglés no consta en el títol o el subtítol de l'*Exposició breu gramaticalment en romanç del Cànon*, sempre, implícitament o explícitament, se li n'ha atribuït l'autoria, no solament a causa de l'estret paral·lelisme temàtic amb el tractat llatí que la precedeix, sinó per la manera material en què aquesta versió s'ha copiat en el nostre manuscrit, plenament integrada en aquell tractat. A penes s'ha plantejat el problema de l'autoria sobre la tercera part, també anònima, però considerada d'Anglés, encara que puga suscitar més d'un interrogant el fet d'aparèixer com un afegit, com si fos destinada a omplir els darrers fulls del còdex.

Els criteris que avalen l'autoria única del conjunt del Ms. 169 són ben sòlids, i pareixen irrefutables almenys per a les dues primeres parts, ja que, tant en el tractat com en la traducció parafrasejada del Cànon constatem la mateixa estructura didàctica, una temàtica comuna, uns trets estilístics similars, uns arguments, raonaments i exemples idèntics, al·lusions als mateixos pontífexs i teòlegs, etc.

Potser la prova més decisiva per a confirmar-ne l'autoria única són els paral·lelismes terminològics entre les dues parts. Així, quan en la versió del Cànon llegim “[...] gramaticalment no entenen lo Cànon, com açò los

³³ Al foli 5 del Ms. 169 (i a l'1 del Ms. 4443) llegim: “Expositio de Ordine Misse sumpta a multis [multis *al Ms. 4443*] dictis sanctorum doctorum, compilata a reverendo domino fratre [fratre *omés al Ms. 4443*] Guillermo Anglesii de ordine Predicatorum [de ordine Predicatorum *omés al Ms. 4443*], lectore sedis Valentie”. I al final del foli 112 del Ms. 169 llegim el colofó, tal com l'hem reproduït anteriorment (vegeu *supra* nota 14).

sia gran perill de la ànima, dient missa, segons los doctors” (f. 113'), no ens podem estar de recordar l'inici del tractat teològic: “Est sciendum quod [...] presbiter qui non intelligit totum Canonem gramaticaliter [...] peccat mortaliter [...]. Et ideo ad intelligendum hoc, scilicet totam missam, quid significat, et totum Canonem sunt aliqua prenotanda” (f. 5).

Quan, en la introducció explicativa al Cànon, l'autor comenta que “cànon” vol dir 'regla' i que va ser completat per diversos papes, tornem a constatar que repeteix quasi amb les mateixes paraules algunes frases introductòries del tractat i els noms dels mateixos pontífexs. Així, si al Cànon llegim “Cirici papa hi enadí *Communicantes et memoriam venerantes*, Leo papa hi enadí *Hanc igitur oblationem* [...], sent Gregori hi enadí tres peticions, ço és, *Diesque nostros* [...]” (f. 113'), al tractat observem “Papa Ciricius addidit hec verba *Communicantes et memoriam venerantes*, et Leo papa addidit illa verba *Hanc igitur oblationem* [...]. Gregorius addidit *Diesque nostros* [...]” (f. 51).

Fins i tot les paraules i les expressions més insòlites, com ara el terme *suple*, que trobem moltes voltes en la traducció del Cànon, reapareixen en nombroses ocasions, i amb les mateixes ambivalències, al tractat. En aquest mateix sentit, és prou determinant la presència de l'hàpax “subesencia” en la traducció del Cànon, ja que, en realitat, és una mala transcripció del copista en no entendre el terme “sucedentia” del tractat.³⁴

Els paral·lelismes entre ambdós textos els trobem també en les rúbriques. Heus-ne ací un exemple: el final de la versió del Cànon (“Açò fet, lo prevere deu besar l'altar e, puys, girar-se vers lo poble et dar-li benedicció, si donchs no y havia bisbe present, dient axí: *Benedictio Dei omnipotentis* [...]”, (f. 128') és pràcticament una traducció del text llatí del tractat: “Hoc facto [...] hac oratione finita osculatur altare [...] Hiis peractis [...] sacerdos dat benedictionem populo dicens: *Benedictio Dei omnipotentis*, etc. [...] presente episcopo [...]” (f. 108').

Finalment, allò que ens ratifica definitivament en la hipòtesi de l'autoria única d'Anglés és la constatació (més subtil, però al nostre parer més concloent) que les breus reflexions teologicocatequètiques que intercala, generalment en romanç, en la seua traducció del Cànon resumeixen les idees més importants del tractat. De vegades són una pura traducció del text llatí del tractat, com podem comprovar en els exemples següents:

³⁴ Vegeu infra la nota 1 de la nostra edició del Cànon.

<i>Expositio</i>	Exposició
(foli 49): et omnibus orthodoxis [...] et catholice fidei et apostolice cultoribus. Istud enim est expositivum [...] quod dictum est orthodoxis [...]	(paràgraf 5): quia omnia ista verba “atque cultoribus” sunt expositiva istius dictionis “orthodoxis”.
(f. 49'): omnium circumstantium missam scilicet istam audientium	(par. 6): <i>omnium circumstantium</i> , de tots aquells qui estan entorn de nós, qui hoen la missa,
(f. 50): animarum suarum, scilicet omnium superius nominatorum.	(par. 6): <i>animarum suarum</i> , de les lurs ànimes, ço és, de tots los damunt nomenats.
(f. 54'): ratam quia non transitoria,	(par. 9): <i>ratam</i> , ferma et no transitòria,
(f. 68'): posteaquam cenatum est, id est, postquam cenavit et comedit agnum pasquale cum apostolis sedendo in mensa	(par. 11): <i>postquam cenatum est</i> , enaprés que hac cenat, ço és a dir, après que ach feyta la cena o menjat lo ayel pasqual ab los apòstols, seent en la taula,
(f. 70): de tuis donis id est [...] quantum ad panem qui iam est consecratus et in Christi carnem convertus,	(par. 12): <i>de tuis donis</i> , dels teus dons, ço és a dir, quant al pa qui és consecrat et convertit en carn de Jesucrist,

Sembla, per tant, indubtable que l'autor de l'*Exposició* és també Anglés.

Si apliquem els mateixos paràmetres d'anàlisi a la tercera part del manuscrit, observarem que els paral·lelismes amb les dues parts anteriors no resulten tan evidents a causa de l'estructura singular i de la brevetat d'aquesta secció. Així i tot, podem constatar que s'ajusta molt bé al pla de sistematització teològica sobre la missa exposada per Anglés al principi del seu tractat. Tot apunta, doncs, cap a una estructura unitària del manuscrit: l'*Expositio* és, en sentit estricte, el tractat teològic; la traducció del Cànon, un resum i alhora una versió divulgativa del tractat; les oracions i rúbriques finals, el complement litúrgic de bona part de la seua elaboració teològica. En conseqüència, creiem que els tres textos del nostre còdex van ser escrits pel mateix autor: Guillem Anglés.

Una cosa ben distinta és el grau d'originalitat de l'obra anglesiana. Bastaria contrastar-ne alguns fragments especialment significatius amb els corresponents d'altres tractats medievals sobre la missa per a avaluar l'abast de la seua aportació personal. Així, si escollim, per exemple, el sintagma “*per omnia secula*, per tots los segles, *seculorum*, dels segles. *Dicuntur enim secula, quia secuntur, unus dies sequitur post alium, et*

unum tempus post aliud, ita unum seculum post aliud” (f. 112’), hi detec-
tem de seguida un ressò isidorià (*Etym.* V, 38); els paral·lelismes també
s’adverteixen a primera vista quan comparem “Devets saber que lo Cà-
non, entre molts noms que ha, ne ha dos en special. Lo primer nom és
canon, lo qual és nom grech et volt aytant dir en latí com regla” (f. 113’)
amb el text isidorià “*Canon autem graece, latine regula nuncupatur*”
(*Etym.* VI, 16, 1) (Hauf, 2007, 499). Tanmateix, l’anàlisi de les fonts, tant
pertinent per a avaluar l’aportació personal d’Anglés en el cas que s’ha-
gués optat per l’estudi i transcripció de l’*Expositio de Ordine Misse*, és
poc rendible en l’*Exposició*, a causa de la seua estructura sintètica. Aques-
ta estructura ajuda ben poc a delimitar-ne les fonts directes, ja que Anglés
sembla haver-se inspirat en la tradició de les exposicions de la missa, els
autors de les quals han anat reformulant amb diversos matisos la redacció
de les fonts primàries, com ara les *Etimologies* de sant Isidor. Més in-
terés, com tindrem ocasió de veure a III.3 i en l’anotació de l’edició de
l’*Exposició*, té l’estudi de les tradicions litúrgiques de què se serví Anglés.

4. CONTEXTUALITZACIÓ I FINALITAT

A part del tractat sobre la missa i de la seua versió del Cànon, poques són les notícies que ens han arribat sobre la producció teològicocatequètica d'Anglés. Josep Sanchis Sivera exhumà un document de 1350 on consta que Anglés “arreplegava almoines per a comprar una Bíblia, que li era molt necessària”,³⁵ i el bisbe de València, Hug de Fenollet (1348-1356), ordenà, el 9 de març de 1350, que li donessen 16 lliures “per a ajudar-lo” (Rodrigo, 1999, 71).³⁶ No sabem quina relació pot tenir aquesta notícia amb la redacció de la seua *Expositio de Ordine Misse*, però sens dubte en deu tenir alguna amb la desastrosa situació econòmica que es generà a València, a mitjan segle XIV, com a conseqüència de les guerres de la Unió i de Castella, entre altres conflictes, i de les successives onades de pesta negra a partir de 1348.

En tot cas, Anglés degué escriure el tractat sobre la missa i la traducció del Cànon al valencià mentre fou lector de la Seu (1345-1368).³⁷ L'exercici de la mencionada càtedra o lectorat en Teologia el va posar en contacte amb “canonicis, rectoribus et aliis clericis ac laicis qui dictam scientiam audire voluerint et instrui in eadem”.³⁸ És de la relació amb els seus deixebles que degué brollar el projecte de redactar una exposició teològicament ben fonamentada del Sacrifici Eucarístic, breu i senzilla, acompanyada d'una traducció del “Cànon a instrucció et informació de aquells preveres” (f. 113') que celebren la missa sense entendre bé allò que diuen. En el sínode convocat el 1350 pel bisbe Hug de Fenollet s'insistí, de manera especial, en la necessitat de recitar correctament el Cànon de la missa i d'utilitzar-hi els llibres adequats.³⁹

³⁵ No sabem si es tracta de la “Bíblia que incipit Prologus beati Jeronimi et finit conciliantes eos vel consolatores”, que figura com a núm. 28 de l'*Inventarium Librorum Librerie Sedis* [Valentíe], publicat per Sanchis Sivera (ed. RODRIGO, 1999, 108).

³⁶ El pergamí 5637 de l'ACV reproduceix un privilegi del rei Pere el Cerimoniós a Mateu Carbonell perquè aquest puga fer un donatiu de 200 sous censals a Guillem Anglés. Anglés va morir tan sols dos anys després de la signatura del document de donació. La lectura incorrecta d'aquest pergamí va induir OLMOS CANALDA (1961, núm. 2948) a considerar que Anglés ja havia mort el 1366.

³⁷ És evident l'error de BEUTER (1542, 44), repetit per ESCOLANO (1610, llibre III: col. 494), en afirmar que Anglés escrigué l'obra el 1275, trenta-set anys després de la conquesta; la incorrecció ja va ser assenyalada per XIMENO (1747, I: 12).

³⁸ Document fundacional de la càtedra de Teologia (DIAGO 1599, 40).

³⁹ “Quia admodum periculosum est et absurdum in canone misse errare [...] quod fieri contingit multotiens per sacerdotes nostre diocesis [...] presentium auctoritate mandamus omnibus et singulis presbiteris nostre diocesis quatenus [...] canonem Missalium suorum faciant comprobari [...]” (PEREZ DE HEREDIA Y VALLE, 1994, 247).

La versió d'Anglés que ens ha arribat es caracteritza per un notable rigor i precisió, i alhora per una decidida voluntat de fer intel·ligible el Cànon als preveres valencians. La traducció fou realitzada, molt probablement, sota l'episcopat del susdit Hug de Fenollet, en un moment en què la gran escassetat de clero, a causa de les guerres i les pestes suara esmentades, exigia la preparació urgent dels aspirants al sacerdoci. Se sap (Trenchs, 1978) que, amb motiu de la pesta negra de 1348-1349, hi van morir el bisbe Ramon Gastó, cinc de les onze dignitats de la Seu de València, catorze canonges, onze dels tretze rectors de les parròquies de la ciutat i vint-i-tres de les trenta-tres parròquies de la resta de la diòcesi estudiades per Trenchs.⁴⁰ Ben probablement, s'hagueren d'improvisar moltes ordenacions sacerdotals i, en conseqüència, augmentaren els dèficits formatius del clero. La traducció d'Anglés podria haver obeït a la necessitat de pal·liar aquests dèficits. Tanmateix, no tenim bases sòlides suficients per a confirmar aquesta hipòtesi.

En tot cas, la versió del nostre dominic s'ha d'emmarcar en la seua preocupació catequètica. Com afirma Ramon Robres (1971, 43), “el maestro Guillermo Anglés, desde su cátedra de Teología en la escuela episcopal valentina, estaba acuciado por una inquietud pastoral genuina y básica”, en un context cultural marcat per la crisi de valors religiosos.⁴¹ El mateix autor ha relacionat encertadament la iniciativa d'Anglés de traduir el Cànon de la missa amb la del cavaller valencià Francesc de Pertusa de redactar en romanç un *Memorial de la fe catòlica* (1440), aleshores conegut popularment com *Lo Pertusa*, que també es conserva al mateix Arxiu de la Seu de València. Robres hi destaca dos aspectes comuns: l'ús del valencià per a qüestions teològiques, fins aleshores generalment reservades al llatí, i el context cultural de la València d'aleshores –particularment, l'existència de la càtedra de Teologia de la Seu–, que en propicià la iniciativa. Són dues constatacions molt pertinents, ja que s'han de relacionar amb el creixent paper capdavanter de València al si de la Corona d'Aragó des de finals del segle XIV.

⁴⁰ Al segle XIV la diòcesi valentina comptava amb unes 200 parròquies.

⁴¹ Vegeu un resum de la crisi del segle XIV a València en SERRA ESTELLÉS (1992 i 1999).

5. LA TRANSMISSIÓ DEL TRACTAT: LA CÒPIA DE GUILLEM DE POMAREDA

Ja hem assenyalat que, a més de la còpia de l'*Expositio de Ordine Misse* que serva el Ms. 169 de l'Arxiu de la Catedral de València, datada el 1420, la Biblioteca Nacional de Madrid en guarda una altra al Ms. 4443, potser uns quants anys anterior, que no arreplega la versió arromançada del Cànon ni la part complementària final del manuscrit de l'ACV. A part d'això, no ens ha arribat cap altre manuscrit ni cap altra edició de l'obra d'Anglés. Tanmateix, gràcies als inventaris de llibres pertanyents a eclesiàstics, podem deduir que la seua obra devia ser prou coneguda a la València de l'època. No podia ser d'altra manera si tenim en compte la matèria de què tracta –aspecte central en la formació del clero–, el prestigi i l'autoritat que li conferia la seua procedència catedralícia i la projecció intel·lectual de l'orde dominicà a què pertanyia Guillem Anglés.

Els inventaris de llibres solen ser poc precisos en la descripció dels continguts, i això dificulta la identificació de molts d'ells amb el text anglès. El mateix Sanchis Sivera (Rodrigo, 1999, 92-95) n'exhumà uns quants, on consten obres que, en alguns casos, podrien correspondre ben bé al nostre tractat, com ara l'inventari d'Esteve Arbrella, ardiaca d'Alzira, de 28 de juny del 1417, en què apareix un “Tractat sobre la missa”; el de Pere Comuel, ardiaca de Xàtiva, de 22 de novembre del 1422, en què figura “La lectura de la missa”; el de Francesc Daries, canonge de València, del 1440, en què tenim “Lo Cànon”, i així d'altres. Només podem estar segurs de la identificació amb el text d'Anglés quan se n'explicita l'autoria o es reproduïx una bona part de l'incipit o del colofó. És el cas de l'inventari de mossén Joan Llopis, rector de Silla, del 2 de juliol de 1437, en què s'esmenta “L'obra de frare Guillem Anglés”.⁴²

Ara bé, l'absència de documentació sobre la presència del text d'Anglés fora de la diòcesi de València, almenys en l'estat actual de les recerques, sembla limitar a aquesta la difusió del seu tractat. No apareix en l'inventari de llibres de la Catedral de Vic, de 1402, ni tampoc en el de la Catedral de Barcelona, de 1421, ni en el de la Catedral de la Ciutat de

⁴² Arxiu del Regne de València, *Protocol de Marc Barberà*, núm. 200, segons FERRER, Rosario, *La literatura en Valencia (1416-1474)*, Tesi doctoral, Facultat de Geografia i Història, Universitat de València, 1993, 392, núm. 10.

Mallorca, de 1438. Tampoc no figura en els repertoris de biblioteques privades de la Barcelona del segle XIV i del segle XV, exhumats per Josep Hernando (1995) i per Josep Antoni Iglésias (1996), respectivament. En canvi, no és descartable que alguna de les “exposicions” sobre la missa o sobre el Cànon en romanç que figuren en el catàleg d'inventaris mallorquins aplegat per Jocelyn N. Hillgarth pogués correspondre a l'obra d'Anglés. Concretament en l'inventari de Pere Calders (9-X-1484), prevere i domer de la Seu de Mallorca, llegim que posseïa “hun libret de paper, dit *La Exposició del Cànon*, cubert de angrut”, i en el de Jaume Seguí (11-XII-1498), prevere de Pollença resident a la Ciutat de Mallorca, apareix “un libret de la *Expositió de la missa*”. Són dades que, cronològicament, coincideixen amb un moment d'intenses relacions eclesiàstiques i, en general, culturals i econòmiques entre Mallorca i València. En realitat, són massa vagues per veure-hi la versió en romanç del teòleg valencià. Més encara, no s'ha de descartar que els redactors dels inventaris n'haguessen traduït l'hipotètic títol llatí original. El títol en llatí és, en canvi, el que figura en l'inventari d'Onofre Garrell (4-IV-1506), prevere, quan anota que havia posseït “hun libre cubert de posts, nomenat *Expositio canonis*” (Hillgarth, 1991, II: 545, 601, 628). Però, d'exposicions en llatí de la missa o del Cànon, i de molt diversos autors, en corrien moltes (vegeu III.3). Com bé afirma Perarnau (2006, 618), mestre Vicent Ferrer en seguí una diferent de la d'Anglés, el seu antecessor en la càtedra valentina de Teologia, per a la redacció de la seua cèlebre *Col·lació feta en la Seu de Mallorques a preveres i religiosos*, encara que no la devia ignorar. De fet, la biblioteca de la Seu valentina podria haver posseït ja el *Tractatus super expositionem misse*, que figura amb el núm. 158 de l'*Inventarium Librorum Librerie Sedis [Valentie]*, publicat per Sanchis Sivera (ed. Rodrigo, 1999, 114).

No coneixem les circumstàncies de l'encàrrec al notari Guillem de Pomareda de realitzar el trasllat de l'obra d'Anglés. Com és ben sabut, aquesta tasca se solia assignar als notaris, sobretot quan hom volia assegurar-se una còpia fidedigna. Probablement fou una iniciativa del rossellonés Hug de Llupià, bisbe de València (1397-1427), autor de diverses constitucions litúrgiques, que degué considerar que una còpia digna del tractat d'Anglés devia ser conservada en l'arxiu catedralici. Probablement és un indicatiu de la seua vigència en les classes de la càtedra de la Seu valentina.

Guillem de Pomareda és, tanmateix, un notari molt poc documentat. El seu cognom –que en bona grafia etimològica s'hauria d'escriure *Pomareda*– no figura en l'exhaustiu repertori de repobladors del regne de València medieval que aporta Enric Guinot (1999); de fet, el seu cognom

va ser i és absolutament infreqüent en terres valencianes.⁴³ El *Diccionari Català-Valencià-Balear*, d'Alcover-Moll (s.v. *Pomareda*), ens informa que, com a llinatge, persisteix en poblacions de l'Empordà i del Ripollès, com Batet, Calonge, Espolla, etc., i l'*Onomasticon Cataloniae*, de Joan Coromines (s.v. *Pomareda*), el localitza com a topònim bàsicament a les terres de l'actual Catalunya francesa. Per la seua banda, Julià B. Alart reproduceix en el seu *Cartulari* (XXVIII, f. 112) un document de 1579, referent al terme de Queixàs (Rosselló), en què figura un “Joan Pomareda, natural de Bellpuig”, una altra població del Rosselló. El cognom, sembla, doncs, d'origen català nord-pirinenc.

Guillem de Pomareda no figura entre els servidors del bisbe Llupià, inventariats per Cárceles Ortí (1998), però alguns trets gràfics de la seua còpia de la traducció anglesiana del Cànon suggereixen uns hàbits fonètics ben septentrionals. En efecte, com després tindrem ocasió de constatar, el grup [gwa] tendeix a resoldre's com a *ga* (*gardar*, *garnits*, *garda*, *esgardament*, etc.), tal com s'observa en molts textos rossellonesos, i no com a *gua*, d'acord amb els hàbits usuals dels valencians. La presència d'ultracorreccions del tipus *vingua*, *veguades*, *combregar*, *pregua* contribueix a reforçar aquesta impressió. D'altra banda, es constaten alguns casos de confusions de *a* i *e* àtones, com en *migençants* (mitjançants), *altr creu* (altra creu), *axí* (eixí), *encare* (encara), *guerrà* (guarrà), i de tancament de la *o* àtona en [u], com en *gubernació* o *corrumputs*, sovint explicables pel context fonètic, però infreqüents en textos valencians. D'altra banda, el text presenta uns quants exemples de reducció gràfica de la *-ll* final en *-l*, com ara en *aquel*, *novel*, *anyel*. Encara que aquest tret podria explicar-se com una tendència gràfica del copista, la reiteració d'aquests casos fa pensar que podria reflectir la pronúncia despalatalitzada de *-ll* final del parlar matern de Pomareda.

No solament és probable que el nostre notari procedís de la diòcesi d'Elna, sinó que no es pot descartar que la seua presència a València tingués alguna cosa a veure amb la del bisbe Hug de Llupià. En tot cas, ens consta que era ciutadà de València l'11 d'abril de 1432 quan, juntament amb un altre notari, Jaume Ferrando, també ciutadà de València, fou nomenat procurador general dels béns de Bernat Talens, veí de Carcaixent.⁴⁴

⁴³ Hi figura, tanmateix, un “Johan de Pomareda”, bé que com a habitant de la Vall d'Ossau (Gascunya), l'any 1338. El mateix historiador Guinot ens ha comunicat que al fogatge de Catalunya, de 1497, figuren un “Pere Pomareda” al Soler (Rosselló) i un “En Pomareda” a Serrabona (Conflent).

⁴⁴ Arxiu del Regne de València, *Protocol notarial*, núm. 2429, Registre de Vicent Saera. Agraïm aquesta informació a Enric Cruselles.

Cinc anys més tard, exactament el 10 de juny de 1437, continuava exercint de notari a la ciutat de València.⁴⁵

Com que la versió d'Anglés només ens ha arribat a través de la transcripció de Pomareda, no estem en condicions de dilucidar el grau d'alteració que ha pogut patir el text original. Certes incongruències en l'estructura del text de la versió, que tindrem ocasió d'examinar minuciosament en la nostra edició crítica, permeten col·legir que algunes anomalies poden ser atribuïdes al copista o al procés de transmissió de l'obra. Així i tot, hem de considerar molt positiva la tasca de Pomareda, ja que ens ha deixat una còpia que, en general, és d'una bona qualitat textual.

⁴⁵ Arxiu del Regne de València, *Reial*, núm. 266, f. 112.

III

L'EXPOSICIÓ DEL CÀNON EN ROMANÇ

1. ESTRUCTURA I ESTIL

Vista ja (II.2) l'estructura bàsica de l'*Exposició breu gramaticalment en romanç del Cànon*, convé precisar ara com Anglés en distribuï la matèria. El quadre següent ajuda a visualitzar aquesta distribució i la correspondència de cada un dels paràgrafs de l'*Exposició* amb les parts del tractat:

Paràgrafs	<i>Expositio</i> (f.)	Exposició (f.)
[1] Praephatio	41	112'
[2] Sanctus	45	113 i 114
[3. Introducció al Cànon]	113'	
[4] Te igitur	46	114'
[5] In primis	48	114'
[6] Memento Domine	49	115
[7] Communicantes	50	115'
[8] Hanc igitur	52	116'
[9] Quam oblationem	52'	117
[10] Qui pridie	54'	117'
[11] Simili modo	64	118
[12] Unde et memores	69'	118'
[13] Supra quae propitio	70'	119'
[14] Supplices te rogamus	71'	120
[15] Memento etiam Domine	73'	120'
[16] Nobis quoque peccatoribus	75	121
[17] Pater noster	78'	122'
[18] Libera nos	93	123
[19] Communio	94	124
[20] Postcommunio	107	127'
[21] Placeat Tibi	108	128
[22] Benedictio	108	128

Com podem observar, l'estructura temàtica que proposa Anglés, s'ajusta a les pautes formals de qualsevol missal. Ara bé, ateses consideracions molt diverses (extensió, complexitat, variabilitat, etc.), hem optat en la nostra edició per subdividir un paràgraf molt extens, el núm. 19, tal com es mostra en el quadre que segueix:

19.1 Communio. Pax Domini. Agnus Dei...
19.2 Communio. Haec sacrosancta commixtio...
19.3 Communio. Domine Iesu Christe, qui dixisti...
19.4 Communio. Domine Iesu Christe, fili Dei vivi...
19.5 Communio. Perceptio Corporis et Sanguinis tui...
19.6 Communio. Panem celestem accipiam...

Aquesta subdivisió del paràgraf 19 ens resultarà de gran ajuda per a l'estudi de les fonts litúrgiques d'Anglés, ja que és la part del cerimonial eucarístic que presentava més varietat abans de les disposicions de Pius V, més amunt esmentades. Altrament, és també la part que presenta més anomalies en l'aplicació de l'estructura habitual de l'*Exposició*: paràgraf llatí + versió literal + *constructio* (vegeu II.2).

L'estructura bàsica de presentació de la traducció s'observa prou regularment. La traducció valenciana d'un paràgraf és introduïda per una frase de l'estil: *E vol aytant dir*. La versió, sovint parafrasejada, mot a mot, o frase a frase, és anunciada per la paraula *constructio*, que sol anar en nota marginal. En la *constructio*, Anglés sol alterar l'ordre de les paraules de la frase llatina, fins i tot explicitant el subjecte de l'oració, per tal d'adaptar-se al de la frase romànica, i facilitar així la comprensió del text. Ocasionalment, l'autor intercala alguna glossa explicativa (que en ocasions adverteix amb el terme *suple*),⁴⁶ generalment per mitjà de la sinonímia o de la parafrasi. La introducció a un nou paràgraf llatí és encapçalada per una expressió de l'estil: *Segueix-se enaprés*, i tot seguit es repeteix el mateix sistema de traducció que acabem de descriure. Així, amb poques variants, paràgraf rere paràgraf, fins el final.

Les rúbriques, amb la descripció dels gestos que l'oficiant ha de fer a cada pas i amb alguna que altra consideració més o menys teològica o

⁴⁶ El terme "suple" o "supple", que amb freqüència apareix al text de les *constructiones*, no té un significat estrictament unívoc. En ocasions significa 'la paraula llatina precedent està implícita en el text llatí, i en valencià vol dir: [...]'; en altres casos, hauríem de llegir simplement 'se sobreentén'; però, en general, indica que la paraula o paraules valencianes que el segueixen són una explicació lingüística o teològica del sentit del text llatí, i en aquest cas hauríem d'entendre 'vol dir'.

pastoral, van intercalades en el text o en nota marginal. Generalment, l'inici de paràgraf en llatí i l'inici de les *constructiones* són destacats amb una ornamentació i unes caplletres en roig o en blau, que s'allunyen de la sobrietat tipogràfica de la resta del text del manuscrit.

Cal advertir que la traducció contínua inicial de cada paràgraf no sol ser exactament igual a la de la *constructio*. En aquesta predomina un criteri didàctic, tal com si es tractés de preparar els materials per a una classe. En aquella predomina un criteri que podríem qualificar de literari, car es tracta de presentar el text, no com un objecte didàctic, sinó tal com si fos destinat a la recitació pública, fins al punt de fer suggerir a Curt Wittlin (2003, 238) que la lectura de tots els paràgrafs seguits del Cànon “made me wonder how close Valencia had come in Anglés' times to offer Mass in vernacular”. En concret, Wittlin posa com a exemple d'aquest contrast el text de la traducció continuada del *Te igitur* i el de la *constructio* corresponent. El primer fa: “Donchs, Tu, Pare nostre, qui est sobirament piadós, pregam-te devotament et humilment, per lo teu fill Jesucrist, senyor nostre, e-t demanam que Tu hajes per reebuts agradablement et que beneesques aquests dons, que nós te offerim, e-ncara beneesques aquests sants sacrificis, mundes et nets de tots defalliments”, mentre que el de la *constructio* és així: “Adonchs, o enperamor d'açò, o Tu, molt piadós Pare, nós humils pregam e demanam a Tu per Jesucrist, Fill teu, senyor nostre, que Tu hajes per reebuts agradablement, ço és a dir, que agradablement rebes e beneesques aquests dons que nós te offerim, aquests dons que de Tu havem reebuts et aquests sants sacrificis no corruptuts, ço és, mundes et nets de tots defalliments”.

En relació amb l'estructura utilitzada per Anglés, les alteracions més significatives són les següents: el *Sanctus*, el *Pater noster* i el *Pax Domini* no tenen traducció, probablement pel fet de ser pregàries molt conegudes, però sí *constructio*; el *Sanctus* i l'*Agnus Dei*, presenten, respectivament, dues *constructiones*; *Quam oblationem* no és traduïda literalment, sinó parafrasejada, de manera que la seua traducció s'acosta al que vol ser la *constructio*, però, a més a més, també presenta la *constructio* corresponent; hi ha paràgrafs que només se'ns donen en llatí, com *Panem celestem accipiam*; i, finalment, encara observem omissions de la traducció poc explicables, com l'*Ite missa est*. Ja hem advertit que, en l'estat actual dels coneixements, no podem saber si aqueixes incongruències són imputables a l'autor o al procés de transmissió del text. Potser palesen la confluència de materials de diversa procedència en el treball

compilatori de l'autor. En aquest sentit, s'ha de remarcar, a propòsit de “*manus sancti Angeli tui*”, que Anglés ha mirat de reflectir els dos corrents d'interpretació teològica que ja circulaven aleshores, adoptant-ne un en la traducció literal (“per mà del teu fill beneyt Jesucrist, qui és àngel sant de gran consell”) i tots dos alhora en la *constructio* (“per les mans del teu sant Àngel, ço és a dir, del teu Fill qui és dit Àngel, o per lo misteri dels àngels qui t'offeren e't presenten les nostres oracions”). Tot plegat permet que no siga descartable la hipòtesi que Anglés hagués redactat més d'un comentari o versió parafrasejada del Cànon.⁴⁷

La doble traducció d'Anglés sembla absolutament original. El nostre teòleg compatibilitza en tot moment l'esforç de fidelitat al llatí en la *constructio* amb la recerca de la paraula o de la frase més adient al geni de la llengua en la versió contínua. Ara bé, Anglés no es limita a oferir-nos una versió lingüísticament correcta de les diferents parts del Cànon, ans ben sovint les glossa amb breus comentaris teològics. Així, “*dormiunt in sompno pacis*” (a l'*Unde et memores*) és traduït per “dormen en dormir de pau, ço és, que són en purgatori e speran parays, qui és loch de pau”.

Assenyalem, finalment, que la traducció d'Anglés es caracteritza, en general, per l'ús d'un registre culte i llatinitzant, propi d'un text sagrat com és el Cànon de la missa, i per una gran precisió terminològica, com escau a un teòleg competent i rigorós. Un rigor que li permet, per exemple, de traduir “*puer Abel*” no per “*infant Abel*”, sinó per “*servent Abel*”. I una precisió que, sobretot en les *constructiones*, el duu a recórrer molt freqüentment a la sinonímia, a la perífrasi i fins i tot a la glossa per a aclarir o matisar un determinat significat (vegeu III.2).

⁴⁷ En la nostra edició del Cànon (vegeu notes 12, 80 i 173) assenyalem algunes petges que podrien recolzar la hipòtesi que formulem.

2. LA LLENGUA

Anglés tradueix la seua *Exposició* “en romanç”. És la denominació amb què se solien designar a l'època medieval els textos en vulgar o en pla –denominacions també alternatives– per oposició als textos en llatí. Com és ben sabut, al segle XIV les incipients denominacions dels diferents vulgars de la Romània no solien emprar-se si no era per a contraposar un determinat romanç a un altre. En el cas del regne de València, se solia utilitzar en aquests casos el terme “catalanesch”, tal com fa en la seua *Crònica* (1325) el ciutadà valencià Ramon Muntaner, natural de Peralada, o el sintagma “llengua catalana”, tal com l'usa el notari valencià Bernat de Soler en la carta de repoblació de Sagra (1341). Però per aquelles dates ja hi devia haver fet la seua aparició la denominació del nostre romanç amb el gentilici regnícola. Això és, si més no, el que es desprèn de documents com el procés judicial contra Gil de Lozano, datat entre 1343 i 1346, on es fa constar que sa mare, Sibil·la, parlava “valencianesch” perquè era d'Oriola, i en textos com la traducció del *Valeri Màxim* (1395) realitzada per Antoni Canals –que degué conèixer alguns anys amb el nostre Anglés al convent dels Predicadors de València i que fou un dels seus successors en la càtedra de Teologia de la Seu de València–, quan afirma que l'ha tret “en nostra vulgada llengua materna valenciana” (Ferrando - Nicolás, 2005, 107).⁴⁸

La traducció d'Anglés s'ajusta a les pautes lingüístiques del model cancelleresc, caracteritzat per una forta unitat i la preferència per les solucions cultes, però presenta certes variacions, altrament ben normals, dignes d'atenció per a qui vulga aproximar-se a l'estudi de la llengua de l'època. Tot seguit n'oferim una breu caracterització lingüística, limitada als trets més destacables, en la qual els exemples adduïts –només una mostra– van seguits del número corresponent al paràgraf en què es localitzen.

En el vessant gràfic constatem:

a) un lleuger predomini dels casos de monoftongació de [gwa] en [ga] (*garda* 7, *gardar* 5, 13, 18, 19.3, *garnits* 7, *esgardament* 14) sobre

⁴⁸ Per això no té sentit preguntar-se, com fa Perarnau (2006, 618), si “a mitjan del segle XIV algú a València parlava i escrivia en valencià”.

els que segueixen més fidelment l'etimologia (*guardar* 5, 13, 16, 19.3, *esguart* 13); també, algunes representacions de la consonant velar sonora amb *gu*, que podrien interpretar-se, bé que no necessàriament, com a ultracorreccions (*vingua* 17, *digua* 19.2, *pregua* 19.2, 19.4, *veguades* 19.2, *combregar* 19.6);

b) la intercalació de l'oclusiva antietimològica *p* en el grup *mn* per tal de reforçar l'articulació bilabial de la primera consonant (*dampnació* 8, *condempnació* 20), tret ben habitual a l'època;

c) l'ús sistemàtic de la *l*- inicial per a representar la consonant palatal lateral (*loat* 1, 2, *lunyats* 1, *lahor* 1, 6, *lur* 6, 7, *lum* 15); excepcionalment, també es troba en posició final de mot (*aquel* 7, 14, *novel* 11, *ayel* 11, *anyel* 19.1);

d) l'alternança de casos amb *s* líquida i sense (*scrit* 1, *stan* 12, *sperança* 16, *Steve* 16, *spiritual* 17, però *estimador* 16, *estant* 19.2, *estat* 20);

e) el predomini de *x* en la representació de la consonant palatal fricativa sorda en posició intervocàlica (*axí* 1, *servexen* 8, *dexebles* 10, *meréxer* 19.2) i l'alternança entre *x* i *ix* en posició final (*matex* 7, *pux* 11, *quax* 16, *bax* 18, però *quaix* 1, *puix* 7, *mateix* 19.4);

f) l'alternança de variants amb *h* antihiàtica i sense (*rahons* 3, *lahor* 6, però *loen* 1, *hoen* 6);

g) la tendència a representar certs grups consonàntics amb grafies llatinitzants o pseudollatinitzants (*peccat* 1, *peccadors* 6, *offerim* 1, 4, *sancetes* 2, 10, *prephaci* 3, *ecclésia* 5, *esclésia* 5, *triumphant* 14, *defuncts* 18);

h) el manteniment constant de la grafia tradicional *-ts* de la desinència de la segona persona del plural de diversos temps verbals, a pesar d'haver-se consumat ja oralment el procés de vocalització (*siats* 1, *sots* 2, *devets* 3, *prenets* 10).

En el vessant fonètic observem:

a) la fidelitat al vocalisme occidental, tònic i àton, amb algunes vacil·lacions fàcilment explicables per llatinisme (*perturbació* 18), per l'atracció gràfica de les formes llatines pròximes (*nostros* 8, *cum* 18, *regnas* 19.1, *intres* 19.6), per confusió fonètica entre *a* i *e* àtones o per ultracorrecció (*migençant* 3, 18, *encare* 6, *altre creu* 9, 12, *speran* 15, *conscièncias* 18, *perdonas* 19.1, *piédós* 19.2, *guerrà* 19.5, *ànimas* 20),

per concurrència de variants (*meravellen* 1, *enadí* 3) o per la pressió tancadora de l'entorn fonètic (*gubernació* 17, *cubert* 19.5);

b) l'alternança de variants formals amb assimilació vocàlica i sense (*ordenàs* 3, però *ordons* 8; *voluntat* 19.3, però *volentat* 19.3; *enemichs* 19.6, però *inimichs* 19.6), o, excepcionalment, la preferència absoluta per la variant assimilada (*egual* 16);

c) el predomini quasi absolut de la variant *sent* en aposició, davant noms propis, fidel reflex d'una pronúncia encara general (*sent Gregori* 3, *sent Pere* 7, *sent Pau* 7), i, per atracció, del femení *senta* (*senta Lúcia* 16, *senta Felicitat* 16), però no, com a norma general, en els altres contextos (*sant poble* 12, *sant àngel* 14, *sant mesclament* 19.2);

d) l'alternança del tractament *e/ei* derivat de A+CT (*fet* 7, 20, *feta* 19.4, però *feyt* 3, 9, *feyta* 12, *benfeytors* 6);

e) la preferència per les formes sense la *d* epentètica (*tolre* 3, *engenrà* 7, *penre* 18, *porem* 18), al costat de les que ja l'adopten (*pendre* 10, *pendré* 19.6);

f) l'alternança entre les formes verbals amb hiatus i sense (*reebuts/rebuts* 13, *reebist/rebist* 13, *faent* 10/*fem* 1);

g) la conservació en alguns casos de la *-n* final per fonètica sintàctica (*sobiran prevere* 13, *plen de misericòrdia* 14, *man dreta* 16), al costat de casos que en manifesten la pèrdua (*mà squerra* 10, *sobirà altar* 14, *mà dreta* 16);

h) alguns casos d'emmudiment de la *t* en el grup final *-nts* (*congregans* 7, *honrans* 7, *sans* 7).

En el vessant morfològic i sintàctic podem destacar:

a) la presència testimonial de la desinència del nominatiu llatí (*Déus* 9, 14, *cors* 9, 17);

b) l'ús sistemàtic dels plurals en *-ns* en els mots derivats de paroxítons llatins (*órdens* 1, *hòmens* 2, 17);

c) l'alternança dels plurals en *-es* i en *-os* en els masculins acabats en *-s* o *-ç* (*braços* 12, 14, però *defeses* 8); en el cas de *mateix*, constatem *mateys* (6), *matexs* (6, 18);

d) el tractament femení dels substantius en *-or* (*la error* 3);

e) el superlatiu absolut amb *molt* (*molt piadós* 8) o amb un adverbi de manera, sobretot *sobiranament* (*sobiranament amich* 9);

f) l'alternança entre les formes plenes de l'article determinat *lo*, *la*, *los*, de la preposició *de* i del pronom feble *ne* davant mot començat per vocal (*la exposició* 3, *de açò* 3, 10, *ne ha dos* 3, *la ajuda* 7, *lo ajustament* 8, *lo altar* 14, *la ara* 14) i les formes elidides corresponents (*d'açò* 1, 5, 18, *l'altar* 13); la preposició *per* no es contrau mai amb l'article (*per los vius* 6, *per els mèrits* 7);

g) l'ús sistemàtic dels demostratius reforçats (*aquest* 1, *aquesta* 1, *aquests* 7);

h) el recurs sistemàtic als possessius *llur/llurs* (*la lur fe* 6, *lurs vots* 6, *los mèrits lurs* 7);

i) l'ús sistemàtic de la forma *yo* (17, 19.4, 19.5), en contrast amb l'ús sistemàtic de la forma *ja* (8);

j) l'alternança de les formes simples i reforçades del pronom personal de primera persona del plural (*nós* 1, 2, 6, 12, 17, 18, *nosaltres* 1, 12, 15, 16, 17), però l'ús ja sistemàtic de la variant reforçada de la segona persona del plural (*vosaltres* 1, 10, 11, 19.2, 19.3);

k) l'ús sistemàtic de les formes verbals incoatives en *-esco* (*beneesques* 4, *jaquesch* 19.3, *obeescha* 19.4), amb l'excepció de *offerixen* (6), que bé podria ser una distracció de l'autor o del copista;

l) la presència minoritària de la desinència *-e* en la tercera persona del singular del present i perfet d'indicatiu, del present d'imperatiu i del present de subjuntiu (*sie* 1, *pregue* 3, *vege* 3, *menbre't* 6, *benehie* 10, *plàcie't* 19.3, *haje* 20);

m) la persistència de la desinència asil·làbica de la segona persona del singular del present d'indicatiu en verbs com *coneixs* (6), *beneys* (16), *leys* (17);

n) el predomini de les desinències asil·làbiques del singular del present de subjuntiu en els verbs de la primera conjugació (*que Tu mans* 1, *que bast a dir-los* 3, *que atorchs* 7, *que ordons* 8, *que Tu-ls perdons* 15, *no-ns mens* 17, *me port* 19.6);

o) el contrast entre el tractament predominantment amb *-n* final dels gerundis (*crean* 12, *multiplican* 12, *loan* 19.6) i amb *-nt* final dels

participis de present, que solen conservar encara la flexió de nombre (*sperants* 12, *pregants* 14);

p) la preferència per les formes fortes del perfet simple (*dix* 10, *hac* 11) i del participi de passat (*pres* 10);

q) l'ús de *est* (14, 17, 19.2) i, excepcionalment de *es* (14), com a segona persona del singular del present d'indicatiu d'*esser*;

r) l'ús de la perífrasi verbal formada per una forma personal de *dignar*, *plaire*, *deure* o *voler* seguida d'infinitiu –calc sintàctic del llatí– per a expressar un matís de súplica o condescendència (*que-ns vulla salvar* 2, *que dejes pacifficar* 5, *et plàcia pacifficar* 5, *que deges fer* 9, *que vullas esser menbrant* 15);

s) l'ús de *deure* més infinitiu com a perífrasi d'obligació (*no y deu res enadir* 3, *no y deu molt aturar* 19.3);

t) l'ús d'adverbis i conjuncions que, en general, esdevindran arcaïtzants a partir de la darrerria del segle XV (*quaix* 1, *espau* 3, *jatsia/jatsesia que* 3, *per ço car* 3, *aytambé* 7, *empertotstemp* 7, *adonchs* 8, *en guisa que* 8, *com* “quan” 9, *cor* 10, *quant que quant* 11, *tota vegada que* 11, *pus que* 12, *per ço que* 14, *sopte* 16, *emperamor d'açò* 18, *per tal car* 19.2, *nul temps* 19.4);

u) l'absència d'article davant de substantius generalitzadors (*reemuts de poder del diable* 1, *de totes creatures* 1, *són en infern* 2, *Pau del Senyor* 19.1);

v) el predomini dels relatius *qui* i *que* en funcions de subjecte i d'objecte directe, respectivament (*hosts qui són en lo cel* 2, *pa sant qui dóna* 12), però amb tendència a l'ús de *que* com a subjecte si l'antecedent és femení (*Maria, que fo present* 7, *la memòria [...]*, *que diu axí* 15);

x) la persistència de la construcció llatinitzant *per+nom+a+infinitiu* (*per la speranza de salut a-conseguir* 5);

y) l'alternança de la construcció adverbial del tipus *perfetament ne acabada no pot entendre* (3) amb la de *pregam-te devotament e humilment* (4);

z) l'ús de la doble negació (*nengun prevere no y deu res enadir* 3, *nul temps no-m jaquesques* 19.4).

En el vessant lèxic i semàntic, podem subratllar:

a) la profusió de terminologia teològica i eclesiàstica (*deïtat* 1, *redempció* 1, *crucifixi* 3, *missal* 3, *prevere* 3, *secreta* 3, *mundes* 4, *oblació* 8, *sacrifici* 8, *cancellar* 14, *refrigeri* 15, *inconsustancial* 16, *temptació* 17, *tribulació* 18, *iniquitats* 19.4);

b) la preferència per les variants cultes de termes religiosos (*cristià* 5, *màrtir* 7, *consecració* 10, *remissió* 11, *supplicació* 14, *purgatori* 15, *paradís* 15, *miseracions* 16, *supplicar* 18, *perturbació* 18), al costat de les que presenten tractament semiculte o popular (*coledors* 6, *rehemçó* 6, *dexebles* 10, *paraís* 11, *torbació* 17, *demanar* 18);

c) l'ús de mots i de variants formals que comencen a esdevenir arcaïtzants (*aytal* 1, *host* 2, *fembres* 2, *distament* 3, *denant* 4, *enaprés* 5, *adonchs* 5, *colent* 5, *lig* 9, *plasent* 9, *jaquir* 10, *enap* 11, *tro* 12, *decorriment* 15, *guardar* “mirar” 16, *ora* 16, *aytant* 16, *sobrats* 17, *alscuns* 19.3), sovint al costat de sinònims més moderns (*tal* 1, *davant* 3, *algun* 7, *plaents* 9, *lleixar* 18, *vora* 19.2);

d) el recurs al sufix *-al* per a la creació d'adjectius cultes, alguns dels quals sense continuïtat en la llengua moderna (*eternal* 1, *divinal* 1, *catholical et apostolical* 5, *perpetual* 12, *dominical* 17, *sacramental* 17);

e) la preferència quasi absoluta per les variants formals que més arrelaran en terres valencianes: *verdader* i derivats (1, 6, 8, 19.2, amb l'única excepció de *vertader* 19.2), *piadós* i derivats (5, 6, 8, amb l'excepció de *piadós* 19.2), *dins* (16, 18, 19.2, amb l'única excepció de *dintre* 16), *juhí* (20), *huy* (17);

f) l'alternança dels sufixos *-ea* (*bonea* 1, *altees* 2) i *-esa* (*saviesa* 9);

g) l'ús de la sinonímia per a facilitar la comprensió dels cultismes o per a precisar un significat (*lunyats et separats* 1, *no departible o indivisible* 1, *de companyes o de osts* 2, *invoca o pregue* 3, *mundes et nets* 4, *ajustar e adunar* 5, *rehemçó o remissió* 6, *coledors o honradors* 6, *protecció o garda o deffensió* 7, *en guisa o en manera que* 7, *prengues o rebes* 8, *plasent e agradable* 9, *preparació o aparellament e carrera de salvació* 19.2);

h) el recurs a la paràfrasi o a la glossa, a vegades introduïda per *ço és a dir*, ja per a explicar el sentit d'una paraula o d'una frase, ja per a donar una traducció alternativa més acostada al llenguatge viu. Així, *tua*

gloria és explicat o parafrasejat per “la tua glòria, ço és a dir, de la tua gràcia e benedicció” (2), *in primis* per “primerament e principal o en los començaments” (5), *habeas accepta*, per “hajes reebuts agradablament, ço és a dir, que agradablament rebes” (5), *catholica* per “catolical o universal” (5), *toto orbe terrarum* per “per totes les terres del món o per tot lo segle de les terres” (5), *custodire* per “gardar, ço és, de vicis e de demonis” (5), *adunare* per “ajustar, ço és, en una fe et en una caritat” (5), *famulo tuo* (referit al pontífex) per “servent teu, axí com a cap de la universal Ecclésia Romana” (5), *et omnibus orthodoxis* per “et ab los altres feels cristians, id est recte credentibus, ço és, de tots los dretament creents” (5), *memento* per “tu hajes mercé o remembre't” (6), *fides* per “fe informada per caritat” (6), *omnium circumstantium* per “de tots aquells qui estan entorn de nós, qui ohen la missa” (6), *servitutis nostre* per “de la nostra servitut, o del teu poble” (8), *ab eterna dampnatione* per “de la eternal dampnació, ço és, Tu guardan o desliuran et conservant-nos de peccats” (8), *mysterium fidei* per “misteri de la fe, ço és a dir, del secret de la fe, cor en aquest sacrament una cosa veu hom et altra n creu hom” (11), *largitor venie* per “donador de vénia et de perdó” (16), *divina institutione* per “divinal institució o ordenació” (17), *Agnus Dei, qui tollis* per “Anyel de Déu, qui tols o perdonas” (19.1);

i) el recurs a mots o a variants populars (*egual* 1, *coratge* 1, *lig* 9, *segle* “cercle” 4, *assuautjar* 8, *decorriment* 15, *juí* 20, *mercenejar* 21).

Del conjunt de trets lingüístics seleccionats i d'un examen minuciós de la versió podem extraure algunes conclusions d'interés:

1. A pesar de la fidelitat al model lingüístic cancelleresc, es constata una certa diferència entre la llengua de la versió del text estricte del Cànon i la de les rúbriques i les construccions. En aquella, la uniformitat morfològica (com ara l'ús sistemàtic del possessiu *lur*, de les formes reforçades dels demostratius, dels incoatius en *-esc* –llevat d'una excepció–, de la desinència *-ts* de la segona persona del plural dels diferents temps verbals) i la tendència a les variants lèxiques cultes és quasi absoluta. En canvi, en les rúbriques i les construccions s'observen algunes alternances morfològiques (*benehia/benehie*, *feyt/fet*, *trencava/trencave*) i barreja d'estrats lèxics arcaïtzants i moderns (*Déus/Déu*, *ora/vora*, *jaquir/leixar*). La diferència es constata fins i tot en el tractament d'alguns noms propis (*Climent/Clement*, *Simon/Simó*, *Lin/Lí*).

2. En contrast amb la manca de coloració dialectal en la morfologia –ja hem dit que no es pot excloure que el cas d'*offerixen* pogués obeir a una distracció–, certes preferències lèxiques (com *verdader*, *piadós*, *huy*) semblen confirmar la procedència valenciana de Guillem Anglés.

3. L'anàlisi gràfica permet advertir que certs trets, sobretot la monoftongació de *gua* en *ga* i el tancament de *o* àtona en *u*, rars en un text produït a València, podrien avalar la hipòtesi de la procedència septentrional, possiblement rossellonesa, del copista, Guillem de Pomareda.

4. Les opcions que Anglés adopta en la seua traducció revelen que, al costat de solucions preses de la litúrgia i de la literatura devota, com *Déu totpoderós* (“Deus in omnibus”), *molt piadós Pare* (“Pater clementissime”), *de madona sancta Maria* (“virginis Marie”), i d'alguna tria excessivament literal, com *vots promesos* (“vota sua” ‘pregàries’), n'ha escollit d'altres d'originals, com *piadosa tua cara, serena e clara* (“propitio ac sereno vultu”), *Abel, just servidor teu* (“pueri tui justus Abell”), o *dolçament e benigna rebes* (“placatus accipias”).

5. A pesar de la tendència d'Anglés a tutejar Déu (*clamam mercé a Tu, Senyor*), es constata algun exemple del tractament amb Vós (*sots Vós un Déu*), que confirma la coexistència de totes dues solucions en la tradició litúrgica i devota medieval. El sintagma *clamar mercé*, pres de la literatura cortesana de l'època, és usat freqüentment, en lloc de *suplicar* o *demanar*, per a subratllar una relació de respecte envers Déu.

6. La traducció d'Anglés és un document excepcional per a conèixer la llengua litúrgica de l'època i per a resseguir l'evolució lingüística del ric repertori de fórmules que ens ofereix: *per los segles de los segles; Nostre Senyor sia ab vosaltres; un dia abans que sofferís mort e passió; al qual és deguda tota honor e tota glòria; no só digne que tu intres dins lo meu cubert; Fill de Déu viu; Déus qui vius e regnes per tostemps sens fi*, etc.

3. FONTS I PROJECCIÓ LITÚRGICA

No és fàcil rastrejar les possibles fonts litúrgiques del Cànon d'Anglés, atès que aquesta secció de la celebració eucarística, per la seua invariabilitat, a penes ocupa en el missal una part ínfima i, doncs, no ens forneix una rica gamma d'elements de contrast. Com a comentarista del Cànon, Anglés es degué inspirar en els autors que cita, com ara sant Tomàs d'Aquino, sant Agustí, Hug de Sant Víctor, a qui s'atribuí el *Liber de canone mystici libaminis*, escrit en realitat per Joan Cornubiensis, i Pere Lombardus, un dels més brillants teòlegs del segle XII, autor dels *Libri sententiarum IV*, que eren una exposició completíssima i sistemàtica de la doctrina cristiana i que van ser la base de l'ensenyament teològic durant tota l'escolàstica. Anglés potser també s'inspirà en altres teòlegs no citats, com Pere Damià, autor d'una *Expositio canonis missae*. L'esment de les intervencions pontifícies en matèria litúrgica, que Anglés addueix en el seu breu preàmbul al Cànon, arranca probablement del *Micrologus de ecclesiasticis observationibus*, de Bernold de Constança, amb les quals aquest col·laborador del papa Gregori VII tractava de justificar la invariabilitat del Cànon. Com a liturgista, Anglés beu també de fonts diverses. Ho examinarem tot seguit.

És ben sabut que el Cànon tradicional de l'església llatina, que comprenia des del prefaci fins al final de la missa, va anar uniformant-se al llarg dels segles VIII-IX (Jungmann, 747-748); però encara al segle XIII persistien algunes diferències, sobretot en la segona part, és a dir, des del *Pater noster* fins a l'*Ite missa est*. El 1267, el papa Climent IV (1265-1268) va oficialitzar la litúrgia dominicana, de manera que “[...] la liturgie dominicaine, définitivement constituée, devenait une liturgie officielle de l'Église romaine” (Mortier, 1921, I: 19). No es tractava d'una litúrgia nova, sinó d'una variant de la litúrgia romana ja existent, de la qual només se separa per alguns trets accidentals. Al segle XIV, les diferències textuais en la primera part del Cànon llatí ja es reduïen exclusivament a algunes paraules o variants, com l'ús de *et* per *ut* a *Simili modo* (11), o de *postquam* per *postea quam* a *Hanc igitur* (8), minúcies generades en el procés de transmissió, altrament molt interessants per a l'anàlisi de l'evolució de la llengua litúrgica.

D'acord amb els estudiosos de la història del missal romà, el jesuïta valencià Joan Baptista Ferreres (n. l'Olleria 1861 - m. València, a la presó, 28-XII-1936) (1929, 145) considera que, dins de la relativa unitat que presentava en l'edat mitjana el Cànon romà, se'n poden distingir dues famílies litúrgiques: la A, que es pot observar en sacramentaris com els de Bobbio i de Stowe i en el *Missale Francorum*, datables als segles VII i VIII; i la B, que trobem al *Sacramentari Gelasià*, de la Biblioteca Vaticana, conservat al Ms. *Vaticà Reginense* 316, del segle VII, i en diversos sacramentaris gregorians, com el Ms. *Cameracense* 164, de la Biblioteca de Cambrai, i els Mss. *Reginense* 337 i *Ottoboniano* 313, de la Biblioteca Vaticana, datables al segle IX. La tradició A, encara que molt influïda pel Cànon romà més primitiu, és bàsicament d'origen gàl·lic i té fortes connexions amb la litúrgia hispanovisigoda. La tradició B deriva fonamentalment de les reformes que es van incorporar al Cànon romà més primitiu, atribuïdes al papa Gelasi (492-496), i de les que hi va introduir el papa Gregori I (590-604).

Doncs bé, el Cànon que tradueix Anglès s'ajusta generalment a les opcions textuais de la tradició B, però no s'està de recórrer a la família A en diverses ocasions. Així, per exemple, afegeix “et omnibus orthodoxis atque catholice et apostolice fidei cultoribus” a *In primis* (5), prefereix la variant “eripi” a “eripias” a *Hanc igitur* (8), col·loca “hoc” damunt “eo” en el sintagma “ex eo” de *Simili modo* (11), anteposa “sancti” a “angeli” a *Supplices te rogamus* (14), anota “consortio” damunt “consortium” a *Nobis quoque* (16), etc.; és a dir, només excepcionalment s'inclina per les opcions de A.⁴⁹

Per a avaluar, però, amb major precisió la singularitat del treball d'Anglès resulta molt aclaridor comparar les opcions textuais més significatives del seu Cànon amb les solucions corresponents que presenten tres missals de notable interès per a la història litúrgica de la diòcesi de València: el missal valentí manuscrit de l'any 1408 (MV1408), l'edició prínceps del missal valentí imprès el 1492⁵⁰ (MV1492) i el missal romà tridentí (MR1570).

El quadre sinòptic que oferim a continuació ens permet constatar aqueixes variants. En la primera columna apareix el número corresponent del paràgraf en què hem dividit el text d'Anglès. En la segona columna es

⁴⁹ Vegeu en la nostra edició del Cànon les notes 71, 97, 124, 134, 135 i 147.

⁵⁰ N'hi ha edició facsímil de Vicent García Editores (València 1992), acompanyada d'un estudi de ESTEVE FORRIOL, José (1992).

reproduïen els elements textuais més rellevants de la seua versió del Cànon. En les tres darreres columnes es donen els textos corresponents del MV1408, del MV1492 i del MR1570.

En relació al MV1408,⁵¹ hem d'advertir que manquen els primers folis del Cànon i quasi totes les rúbriques, almenys aquelles que podrien ser més significatives per al nostre estudi, però té l'avantatge que presenta dues variants, una *secundum consuetudinem curie romane* i l'altra *secundum consuetudinem ecclesie valentine*, tal com s'indica al final del manuscrit (f. 281): “Predicta consuetudo est secundum consuetudinem curie romane, sed secundum consuetudinem ecclesie valentine sacerdos cum dicitur Agnus Dei debet omnia sequentia dicere prout in modo hic ordinatur”. Les diferències entre les *consuetudines* romana i valenciana –aquesta última apareix a partir del paràgraf 19.1– les marcarem amb les lletres R i V, respectivament. En general, aquest manuscrit és molt similar al missal de Trento fins a 19.2. Després s'assembla més al MV1492, bé que amb uns finals d'oracions diferents. A vegades, la col·locació de les oracions és també diferent, però no sempre ho hem assenyalat, ja que el nostre propòsit ha estat concentrar-nos en els aspectes merament textuais.

Així mateix, cal tenir en compte que el MV1492 és, segons s'indica al colofó (f. 222), *iuxta morem et consuetudinem laudabilem sacrosancte sedis Valentie*.

Núm.	Anglès	MV1408	MV1492	MR1570
4	Te igitur... <i>Rúbrica:</i> Ací lo prevere se deu inclinar denant lo mig de l'altar.	[<i>Manquen folis</i>]	Te igitur... <i>Rúbrica:</i> Osculetur altare in dextera parte.	Te igitur... <i>Rúbrica:</i> Osculatur altare.
5	...et rege nostro...	[<i>Manquen folis</i>]	...et rege nostro...	...et rege nostro...
7	...Petri, Pauli... Per eundem Christum, dominum nostrum. Amen.	[<i>Manquen folis</i>]	...Petri et Pauli... Per eundem Christum.	...Petri et Pauli... Per eundem Christum, dominum nostrum. Amen.
10	...benedixit ac fregit deditque...	[<i>Manquen folis</i>]	...benedixit, fregit deditque...	...benedixit, fregit deditque...

⁵¹ És el Ms. 116 de la biblioteca de l'Arxiu Capítular de la Seu de València (vegeu FERRERES, 1929, núm. 98, i OLMOS CANALDA, 1943, 92).

Núm.	Anglès	MV1408	MV1492	MR1570
11	...postea quam...	[<i>Manquen folis</i>]	...postea quam...	...postquam...
12	...tui servi... <i>Rúbrica:</i> Lo prevere deu levar los braços un poch alt, en manera de creu...	[<i>Manquen folis</i>]	...servi tui... <i>Rúbrica:</i> Hic extendat brachia per modum crucis...	...servi tui... <i>Rúbrica:</i> Extensis manibus prosequitur.
14	<i>Rúbrica:</i> ...en après la inclinació, la qual lo prevere deu fer al mig de l'altar ab los braços cancellats sobre los pits davant la Sanch et lo Corpus de Jesucrist. <i>Rúbrica:</i> ...deu besar lo altar.	[<i>Manquen folis</i>]	<i>Rúbrica:</i> ...et postea manibus cancellatis humiliet se sacerdos profunde coram altari. <i>Rúbrica:</i> Osculetur altare.	<i>Rúbrica:</i> Profunde inclinatus iunctis manibus... <i>Rúbrica:</i> Osculatur altare.
15	<i>Rúbrica:</i> Memòria que fa lo prevere per los morts... ací lo prevere deu haver memòria de aquells o de aquelles defunts per los quals en special vol orar.	[<i>Manquen folis</i>]	<i>Rúbrica:</i> Memoria pro defunctis... hic faciat sacerdos memoriam specialem defunctorum quorum voluerit.	<i>Rúbrica:</i> ...orat aliquantulum pro iis defunctis, pro quibus orare intendit...
16	...aliquam partem... <i>Rúbrica:</i> En aquesta paraula... lo prevere se deu dar ab tots los dits de la man dreita als pits... <i>Rúbrica:</i> Ací no deu dir ne respondre lo prevere "Amen".	...partem aliquam... [<i>Manquen rúbriques</i>]	...partem aliquam... <i>Rúbrica:</i> Hic percutiat pectus suum aliquantulum... <i>Rúbrica:</i> Hic non dicatur "Amen".	...partem aliquam... <i>Rúbrica:</i> Manu dextera percutit sibi pectus...
18	...intercedente pro nobis beata... cum omnibus sanctis...	...intercedente beata... et cum omnibus sanctis...	...intercedente beata... cum omnibus sanctis tuis...	...intercedente beata... et omnibus sanctis...

Núm.	Anglès	MV1408	MV1492	MR1570
18	<i>Rúbrica:</i> ...deu-la trencar no per lo mig, mas per lo terç, e aquesta terça part deu trencar en dues parts.	[<i>Manquen rúbriques</i>]	<i>Rúbrica:</i> Hic dividatur hostia per medium... et pars una dividatur per medium.	<i>Rúbrica:</i> ...hostiam, frangit eam super calicem per medium... ex parte quae in sinistra remansit, frangit particulam...
19.1	Per omnia secula seculorum. Amen. Pax Domini sit semper vobiscum. Et cum spiritu tuo. [<i>Vegeu 19.2</i>] Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem.	Per omnia saecula saeculorum. Amen. Pax Domini sit semper vobiscum. Et cum spiritu tuo. Fiat commixtio et consecratio corporis et Sanguinis domini nostri, Iesu Christi, accipientibus nobis in vitam aeternam. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem.	Per omnia secula seculorum. Amen. Pax Domini sit semper vobiscum. Et cum spiritu tuo. [<i>Vegeu 19.2</i>] Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem.	Per omnia saecula saeculorum. Amen. Pax Domini sit semper vobiscum. Et cum spiritu tuo. Haec commixtio et consecratio corporis et Sanguinis domini nostri, Iesu Christi, fiat accipientibus nobis in vitam aeternam. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem.
19.2	Hec sacrosancta comixtio Corporis et Sanguinis domini nostri, Iesu Christi, fiat michi et omnibus sumentibus salus mentis et corporis et ad vitam eternam promerendam vel capescendam, sit preparatio salutaris, per Christum, dominum. Amen.	<i>R:</i> [<i>Vegeu 19.1</i>] <i>V:</i> Hec sacrosancta commixtio Corporis et Sanguinis domini nostri, Iesu Christi, fiat mihi et omnibus sumentibus salus mentis et corporis et ad vitam eternam promerendam et capescendam preparatio salutaris, per eundem Christum, dominum nostrum. Amen.	Hec sacrosancta commixtio Corporis et Sanguinis domini nostri, Iesu Christi, fiat mihi et omnibus sumentibus salus mentis et corporis et ad vitam eternam promerendam et capescendam preparatio salutaris, per eundem Christum, dominum nostrum. Amen.	[<i>Vegeu 19.1</i>]

Núm.	Anglès	MV1408	MV1492	MR1570
19.2	<p><i>Vel:</i> ...per eundem Dominum nostrum. Amen.</p> <p><i>Alii dicunt:</i> ...te prestante Deo vero vel Deus noster, qui in trinitate perfecta vivit et regnat per omnia secula seculorum. Amen.</p> <p><i>Rubrica:</i> ...besant la vora del calze...</p>			
19.3 (a)	<p>Domine, Iesu Christe, qui dixisti apostolis tuis “pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis”, ne respicias peccata mea, sed fidem ecclesie tue eamque secundum voluntatem tuam pacificare et coadunare digneris, qui vivis et regnas per omnia secula seculorum. Amen.</p>	<p><i>R:</i> Domine, Iesu Christe, qui dixisti apostolis tuis “pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis”, ne respicias peccata mea, sed fidem ecclesie tue eamque secundum voluntatem tuam pacificare et coadunare digneris, qui vivis et regnas Deus per secula seculorum. Amen.</p> <p>[<i>Manca V</i>]</p>	<p>Domine, Iesu Christe, fili Dei vivi, qui dixisti apostolis tuis “pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis”, ne respicias peccata mea, sed fidem ecclesie tue eamque secundum voluntatem tuam pacificare et coadunare digneris, qui vivis et regnas per omnia secula seculorum. Amen.</p>	<p>Domine, Iesu Christe, qui dixisti apostolis tuis “pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis”, ne respicias peccata mea, sed fidem ecclesie tue eamque secundum voluntatem tuam pacificare et coadunare digneris, qui vivis et regnas Deus per omnia secula seculorum. Amen.</p>
19.3 (b)	<p>Pax tecum et omnibus sumentibus in ecclesia Dei. Et cum spiritu tuo.</p>	<p><i>R:</i> Pax Christi et Ecclesie abundet in cordibus nostris. Amen.</p> <p>[<i>Manca V</i>]</p>	<p>Pax tecum et omnibus sumentibus in ecclesia Dei. Et cum spiritu tuo.</p>	
19.3 (c)	<p>Domine, sancte Pater, omnipotens, eterne Deus, da mihi Corpus et Sanguinem Filii tui, domini nostri Iesu Christi, ita digne sumere, ut merear</p>		<p>Domine, sancte Pater, omnipotens, eterne Deus, da mihi Corpus et Sanguinem Filii tui, domini nostri Iesu Christi, ita digne sumere, ut merear</p>	

Núm.	Anglès	MV1408	MV1492	MR1570
19.3 (c)	per hoc remissionem peccatorum meorum accipere et a Spiritu Sancto repleti, per...		per hec remissionem peccatorum meorum accipe[re] et [a] Spiritu Sancto repleti, per...	
19.4	Domine, Iesu Christe, filii Dei vivi, qui ex voluntate Patris cooperante Spiritu Sancto per mortem tuam mundum vivificasti, libera me per hoc sacrosanctum Corpus et Sanguinem tuum a cunctis iniquitatibus meis et ab universis malis meis, et fac me tuis semper obedire mandatis et a te nunquam in perpetuum separari permittas, qui vivis et regnas cum eodem Patre in unitate eiusdem Spiritus Sancti, Deus, per omnia secula seculorum. Amen.	<i>R:</i> Domine, Iesu Christe, fili Dei vivi, qui ex voluntate Patris cooperante Spiritu Sancto per mortem tuam mundum vivificasti, libera me per hoc sacrum Corpus et Sanguinem sacrum ab omnibus iniquitatibus meis et universis inquinamentis meis et ab universis peccatis, et fac me tuis semper inhaerere mandatis et a te nunquam separari permittas, qui cum eodem Deo Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas Deus, per omnia secula saeculorum. Amen. <i>V:</i> Domine, Iesu Christe, fili Dei vivi, qui ex voluntate Patris quooperante Spiritu Sancto per mortem tuam mundum vivificasti, libera me per hoc sacrum Corpus et Sanguinem ab omnibus inquinamentis meis et ab universis peccatis meis, et fac me tuis	Domine, Iesu Christe, fili Dei vivi, qui ex voluntate Patris cooperante Spiritu Sancto per mortem tuam mundum vivificasti, libera me per hoc sacrosanctum Corpus et Sanguinem tuum a cunctis iniquitatibus meis et ab universis malis meis, et fac me tuis semper obedire mandatis et a te nunquam imperpetuum separari permittas, qui vivis et regnas cum eodem Deo Patre in unitate eiusdem Spiritus Sancti, Deus, per omnia secula seculorum. Amen.	Domine, Iesu Christe, fili Dei vivi, qui ex voluntate Patris cooperante Spiritu Sancto per mortem tuam mundum vivificasti, libera me per hoc sacrosanctum Corpus et Sanguinem tuum ab omnibus iniquitatibus meis et universis malis meis, et fac me tuis semper inhaerere mandatis et a te nunquam separari permittas, qui cum eodem Deo Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas Deus, in saecula saeculorum. Amen.

Núm.	Anglés	MV1408	MV1492	MR1570
19.4		obedire mandatis et a te nunquam in perpetuum separari, Salvator mundi cum eodem Patre in unitate eiusdem.		
19.5	Perceptio Corporis et Sanguinis tui, domine Iesu Christe, quam ego indignus sumere presumo, non mihi proveniat ad iudicium neque ad condemnationem, sed pro tua pietate prosit michi ad salutem anime et Corporis. Qui vivis et regnas per omnia secula seculorum. Amen.	<i>R:</i> Perceptio Corporis tui, domine Iesu Christe, quam indignus sumere praesumo, non mihi proveniat in iudicium et condemnationem, sed pro tua pietate prosit mihi ad tutamentum mentis et corporis et ad medelam percipiendam. Qui vivis et regnas, cum Deo Patre in unitate Spiritus Sancti, Deus, per omnia saecula saeculorum. Amen. <i>[Manca V]</i>	Perceptio Corporis et Sanguinis tui, domine Iesu Christe, quam ego indignus et infelix sumere presumo, non mihi proveniat ad iudicium neque ad condemnationem, sed pro tua pietate prosit mihi ad salutem anime et corporis. Qui vivis et regnas, Deus, per omnia secula seculorum. Amen.	Perceptio Corporis tui, domine Iesu Christe, quod ego indignus sumere praesumo, non mihi proveniat in iudicium et condemnationem, sed pro tua pietate prosit mihi ad tutamentum mentis et corporis et ad medelam percipiendam. Qui vivis et regnas, cum Deo Patre in unitate Spiritus Sancti, Deus, per omnia saecula saeculorum. Amen.
19.6 (a)	Panem celestem accipiam et nomen Domini invocabo.	<i>R:</i> Panem coelestem accipiam et nomen Domini invocabo. <i>[Manca V]</i>	Panem celestem accipiam et nomen Domini invocabo. Panem angelorum manducavit homo, cibaria misit eis in abundantia.	Panem coelestem accipiam et nomen Domini invocabo.
19.6 (b)	Corpus domini nostri Iesu Christi custodiat me in vitam eternam. Amen. <i>Altres: ...Domine Iesu Christe, non sum dignus ut</i>	<i>[Vegeu 19.6 (c)]</i> <i>R: Domine, non sum dignus ut intres sub tectum</i>	<i>Domine Iesu Christe, non sum dignus ut intres sub tectum</i>	<i>[Vegeu 19.6 (c)]</i> <i>Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum,</i>

Núm.	Anglès	MV1408	MV1492	MR1570
19.6 (b)	intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo et sanabitur anima mea.	meum, sed tantum dic verbo et sanabitur anima mea. [Manca V]	meum, sed tantum dic verbo et sanabitur anima mea.	sed tantum dic verbo et sanabitur anima mea.
19.6 (c)	Corpus domini nostri Iesu Christi custodiat me, peccatorem, et perducit me pius Pater ad vitam eternam. Amen.	R: Corpus domini nostri Iesu Christi custodiat animam meam in vitam aeternam. Amen. V: [Vegeu 20 (a)]	Corpus domini nostri Iesu Christi custodiat me, peccatorem, et perducit me pius Pater in vitam eternam. Amen.	Corpus domini nostri Iesu Christi custodiat animam meam in vitam aeternam. Amen.
19.6 (d)	Quid retribuam Domino pro omnibus que retribuit michi? Calicem salutaris accipiam et nomen Domini invocabo.	R: Quid retribuam Domino pro omnibus quae retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam et nomen Domini invocabo. [Manca V]	Quid retribuam Domino pro omnibus que retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam et nomen Domini invocabo.	Quid retribuam Domino pro omnibus quae retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam et nomen Domini invocabo.
19.6 (e)	Laudans invocabo Dominum, et ab inimicis meis salvus ero.	R: Laudans invocabo Dominum, et ab inimicis meis salvus ero. [Manca V]	[Vegeu 19.6 (g)]	Laudans invocabo Dominum, et ab inimicis meis salvus ero.
19.6 (f)	Sanguis domini nostri Iesu Christi custodiat animam meam in vitam aeternam. Amen.	R: Sanguis domini nostri Iesu Christi custodiat animam meam in vitam aeternam. Amen. [Manca V]	Sanguis domini nostri Iesu Christi custodiat animam meam in vitam aeternam. Amen.	Sanguis domini nostri Iesu Christi custodiat animam meam in vitam aeternam. Amen.
19.6 (g)	[Vegeu 19.6 (e)]	R: [Vegeu 19.6 (e)] [Manca V]	Laudans invocabo Dominum, et ab inimicis meis salvus ero.	[Vegeu 19.6 (e)]
20 (a)	Quod ore sumpsimus, Domine, pura	R: Quod ore sumpsimus, Domine,	Quod ore sumpsimus, Domine, pura	Quod ore sumpsimus, Domine, pura

Núm.	Anglès	MV1408	MV1492	MR1570
20 (a)	<p>mente capiamus ut de Corpore et Sanguine domini nostri Iesu Christi fiat nobis remedium sempiternum. Amen.</p> <p>[Vegeu 19.6 (c)]</p>	<p>pura mente capiamus et de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum. Amen.</p> <p>V: Quod ore sumpsimus, Domine, pura mente capiamus ut de Corpore et Sanguine domini nostri Iesu Christi fiat nobis remedium sempiternum. Amen.</p> <p>Corpus Domini nostri Iesu Christi custodiat me, peccatorem, et perducatur me ad vitam eternam. Amen.</p>	<p>mente capiamus et de Corpore et Sanguine domini nostri Iesu Christi fiat nobis remedium sempiternum. Amen.</p> <p>[Vegeu 19.6 (c)]</p>	<p>mente capiamus et de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum. Amen.</p> <p>[Vegeu 19.6 (c)]</p>
20 (b)	<p><i>Alcuns:</i> Hec nos comunio, Domine, purget a crimine et celestis remedii faciat esse consortes, per...</p>			
20 (c)	<p>Corpus domini nostri Iesu Christi, quod ego, indignus et infelix sumere presumpsi et sanctus Sanguis eius, quod potatus sum, non veniat michi ad iudicium neque ad condepnationem, sed prosint ad salutem et redemptionem anime mee et animabus omnium fidelium defunctorum et</p>	<p>R: Corpus tuum, Domine, quod sumpsi, et Sanguis quem potavi, adhaereat visceribus meis et praesta, ut in me non remaneat scelerum macula, quem pura et sancta refecerunt sacramenta. Qui vivis et regnas cum Deo Patre in unitate Spiritus Sancti, Deus per omnia saecula</p>	<p>Corpus domini nostri Iesu Christi, quod ego, indignus et infelix sumere presumpsi et sanctus Sanguis eius, quod potatus sum, inhereant in visceribus meis et non veniant mihi ad iudicium neque ad condemnationem, sed prosint ad salutem et redemptionem anime mee et animarum</p>	<p>Corpus tuum, Domine, quod sumpsi, et Sanguis quem potavi, adhaereat visceribus meis et praesta, ut in me non remaneat scelerum macula, quem pura et sancta refecerunt sacramenta. Qui vivis et regnas in saecula saeculorum. Amen.</p>

Núm.	Anglès	MV1408	MV1492	MR1570
20 (c)	vivorum, et perdu- cant nos ad vitam eternam.	saeculorum. Amen. V: Corpus domini nostri Iesu Christi, quod ego, indignus et infelix sumere presumpsi vel ac- cepi et sanctus Sanguis eius, quod potatus sum, inhe- reant in visceribus meis, ut non veniat mihi ad iudicium neque ad condem- nationem, sed pro- sit ad salutem et remedium... Hec singulariter victima...	omnium fidelium vivorum et defunc- torum, et perdu- cant nos ad vitam eternam. Amen.	
21	Placeat tibi, Sancta Trinitas, obse- quium servitutis mee, et presta, ut hoc sacrificium, quod oculis tue maiestatis indig- nus, obtuli, tibi sit acceptabile, michi et omnibus pro quibus illud obtuli, sit, te miserante, propitiabile, qui vivis et regnas Deus per omnia secula seculorum. Amen. <i>Vel sic:</i> Sit tibi miserante, propi- tiabile, rex regum,	R: Placeat tibi, Sancta Trinitas, obsequium servi- tutis mee, et praes- ta, ut sacrificium, quod oculis tuae maiestatis indig- nus obtuli, tibi sit acceptabile, mihi- que et omnibus pro quibus illud obtuli, sit, te mise- rante, propitiabile, per Christum, do- minum nostrum. Amen. V: Placeat tibi, Sancta Trinitas, unus Deus,	Placeat tibi, Sancta Trinitas, unus Deus, obsequium servi- tutis mee, et presta, ut hoc sacrificium, quod oculis tue maiestatis ego, in- dignus, obtuli, tibi sit acceptabile, mi- hique et omnibus pro quibus illud obtuli, sit, te mise- rante, propitiabile, rex regum, qui in trinitate perfecta vivis et regnas Deus per omnia secula seculorum. Amen.	Placeat tibi, Sancta Trinitas, obse- quium servitutis mee, et praesta, ut sacrificium, quod oculis tuae maies- tatis indignus ob- tuli, tibi sit accep- tabile, mihi que et omnibus pro qui- bus illud obtuli, sit, te miserante, propi- tiabile, per Chris- tum, dominum nostrum. Amen.

Núm.	Anglès	MV1408	MV1492	MR1570
21	qui in trinitate perfecta vivis et regnas Deus per omnia secula seculorum. Amen.	obsequium servitutis mee, et presta, ut hoc sacrificium, quod oculis tue maiestatis, indignus, obtuli, tibi sit acceptabile, mihi-que et omnibus pro quibus illud obtuli, sit, te miserante, propitiabile, rex regum, qui vivis et regnas per omnia secula seculorum. Amen.		
22	Benedictio Dei omnipotentis, Patris et Filii et Spiritus Sancti, descendat et maneat super vos. Amen.		In unitate Sancti Spiritus benedicat vos Pater et Filius. Amen. Benedictio Dei omnipotentis, Patris et Filii et Spiritus Sancti, descendat et maneat super vos. Amen.	Ite missa est. [Vel:] Benedicamus Domino. Deo gratias [en 20 (c)]. Benedicat vos omnipotens Deus, Pater, et Filius et Spiritus Sanctus. Amen.

La comparació del text d'Anglès amb el dels altres tres missals permet corroborar que el nostre liturgista s'ajustà bàsicament a la tradició valentina, que va reflectir molt bé l'incunable de 1492. Ara bé, si volem precisar millor l'aportació singular d'Anglès, haurem de tenir en compte no sols la seua condició de dominic i, doncs, la seua familiarització amb una tradició litúrgica pròpia, sinó el fet que la diòcesi de València era sufragània de Tarragona. Per això ens ha semblat imprescindible consultar també el ritual dominicà i altres missals més o menys coetanis guardats al ric Arxiu Capitular de València. Pel que fa a la tradició dominicana, hem recorregut al *MISSALE SECUNDUM ORDINEM FRATRUM PRAEDICATORUM, iuxta decreta Capituli generalis Salmantice anno Domini 1551 celebrati reformatum* (Venècia 1562). Quant als missals de l'Arxiu de la Seu, n'hem examinat alguns *secundum consuetudinem Ecclesiae Valentinae*,

datats o datables a començaments del segle XV, com ara el Ms. 94,⁵² que, òbviament, s'inscriuen en la tradició litúrgica tarraconense, i altres, de ritu Sarum (així coneguts pel fet de ser originaris d'aquesta antiga ciutat anglesa junt a l'actual Salisbury), aliens a aquella tradició. Finalment, hem comparat també el Cànon anglesià amb el de la versió alfonsina continguda al *Setenario* d'Alfons X el Savi.

El contrast entre les variants textuais d'aqueixos missals,⁵³ així com les interessantíssimes notes de Ferreres (1929), ens han permès de confirmar que les diferències més notables comencen a observar-se a partir del *Pater noster*, ja que no sols afecten algunes paraules o frases senceres, sinó també la seqüenciació i la presència o l'absència de determinades oracions.

A la vista d'aquest examen comparatiu, hem pogut arribar a les constatacions següents:

1. Anglès desconeix el Cànon del *Setenario*. En efecte, la versió alfonsina comprén des del *Te igitur* (que correspon al nostre paràgraf 4) fins a l'oració *Placeat tibi* (21), mentre que l'anglesiana s'inicia amb el prefaci (1). Entre les diferències textuais més cridaneres, en destaquem tres: *a*) en el *Communicantes* (7), la versió alfonsina esmenta sant Vicent Màrtir després de sant Llorenç; Anglès, però, l'hi ignora, encara que el diaca saragossà ja era aleshores un dels sants més coneguts de l'hagiografia valenciana i del qual el mateix Anglès en parla posteriorment (f. 131);⁵⁴ *b*) en el *Unde et memores* (12), el text del rei Savi incorpora la fórmula “el de la ssu onrrada nascença” (“tam venerandae nativitatis”), ben documentada en l'alta edat mitjana castellana, però desconeguda per Anglès i les tradicions gal·licana i romana; i *c*) en la fórmula de la consagració del pa, la traducció castellana afegeix a “Ca éste es el mío cuerpo” (“Hoc est enim corpus meum”, 10), la frase “que por vos es traído” (“quod pro vobis datur”, Lluç XXII, 19), absent en el text d'Anglès.⁵⁵ Aquestes diferències confirmen la fractura entre l'església valentina prejaumina, de tradició hispanovisigòtica, i l'església valentina instaurada, amb la conquesta, pel

⁵² OLMOS CANALDA (1943, 76) i FERRERES (1929, 96).

⁵³ No cal dir que, per al nostre propòsit, són irrellevants les diferències merament gràfiques, com ara *Iohannes* o *Abell* per *Ioannes* o *Abel*, *ascriptam* per *adscriptam*, *comunicantes* o *immaculatam* per *communicantes* o *immaculatam*, *occulis* o *placcatus* per *oculis* o *placatus*, *dampnatione* o *sompno* per *dammatione* o *somno*, *magestati* per *maiestati*, *extimator* per *aestimator*, etc.

⁵⁴ Diversos manuscrits medievals francesos molt primitius i, en concret, ja el sacramentari de Tours del segle IX (FERRERES, 1929, 149-151) reflecteixen al *Communicantes* l'alta consideració que gaudia en la litúrgia occidental sant Vicent Màrtir. Vegeu *infra* nota 64.

⁵⁵ Vegeu FERRERES (1929, 144, 163-164), MORREALE (1962, 10), i la nota 85 de la nostra edició del Cànon.

rei Jaume I, de filiació tarraconense i sancionada canònicament per Roma arran del plet jurisdiccional entre Tarragona i Toledo.

2. Anglés també desconeix el ritu Sarum, que influí en els missals valencians a partir de la darrerria del segle XV, cosa ben explicable, si acceptem la hipòtesi de Sanchis Sivera que els missals de procedència anglesa que conserva la Seu de València⁵⁶ hi arribaren com a conseqüència del llegat del canonge Vicent Climent (1410?-1474), durant molts anys ambaixador papal en la cort del rei d'Anglaterra. Tanmateix, José Esteve (1992, 97) va observar que el ritu Sarum usa el nom “officium” per a designar l'*Introitus* o cant d'entrada de la missa, tal com fa el *Missale* valentí de 1492, i això mateix és el que llegim en el tractat d'Anglés: “[...] quid significat officium sive introitus [...]” (f. 20). També és significatiu el fet que Anglés reculla a 20 (b) una variant absent en la tradició valenciana o en l'església tarraconense, que, tanmateix, apareix als missals de ritu Sarum: “Hec nos comunio, Domine, purget a crimine et celestis remedii faciat esse consortes”. A la vista d'aquestes constatacions és indefugible qüestionar la hipòtesi de Sanchis Sivera i demanar-nos si Anglés va tenir accés al ritu Sarum. Per a nosaltres la resposta és negativa, ja que, entre els missals que adquirí el canonge Climent, podien ben bé figurar alguns dels copiats al segle XIV, i, per altra banda, el terme “officium” per a designar l'Introit i la pregària ja esmentada no són trets exclusius del ritu Sarum. Aquests detalls tornen a donar força a la hipòtesi que Anglés degué tenir al seu abast diverses fonts litúrgiques. En tot cas, les considerables diferències entre el Cànon dels missals de ritu Sarum conservats a l'arxiu de la nostra Seu i el d'Anglés exclouen qualsevol influència directa d'aquella litúrgia anglesa en el nostre text.

3. El Cànon d'Anglés presenta solucions derivades de la tradició litúrgica dominicana. Així, la fórmula de l'oració “Corpus et sanguis domini nostri Iesu Christi custodiant me in vitam eternam” (19.6b). A vegades, aquestes solucions són compartides per la tradició litúrgica de la província eclesiàstica tarraconense, com és, per exemple, el fet d'anteposar l'*Agnus Dei* (19.1) a *Hec sacrosancta comixtio* (19.2), o l'ús, en aquesta mateixa oració, de la fórmula “fiat michi et omnibus sumentibus [...] ad vitam eternam promerendam vel capescendam, sit preparatio salutaris”⁵⁷ (19.2). La influència de la tradició dominicana s'adverteix fins i tot en

⁵⁶ Mss. 58, 60, 76, 77 (del segle XIV) i 166.

⁵⁷ La variant “...fiat mihi et omnibus sumentibus”, no trobadora en els missals de Cúria, és comuna també a d'altres missals antics, com el de l'abadia de Westminster, editat per Wickham Legg, i en el Vedastí, molt estés en terres britàniques (FERRERES, 1929, 183).

algunes rúbriques (18 i 19.2): encara hui en dia, els dominics besen la vora del calze en el moment de donar la pau, conforme assenyala Anglés a 19.2.

No cal que insistim en el fet que Anglés era dominicà i que també ho eren dos dels bisbes més importants de la diòcesi de València, els ja esmentats Andreu d'Albalat i Ramon Despont. És, per tant, raonable esperar que la tradició dominicana exercís una forta influència en la litúrgia valentina. Recordem, a tall d'exemple, que en el sínode valentí de 1258, presidit per Andreu d'Albalat,⁵⁸ es dicten normes molt particulars, inspirades en la tradició dominicana (encara que algunes puguen formar part també de la litúrgia romana), sobre les providències que ha d'adoptar el sacerdot durant la celebració de la missa. Entre aquestes ens crida l'atenció una de ben coneguda: què ha de fer el sacerdot, si, després de la consagració i abans de la comunió, s'adona que una mosca o una aranya ha caigut dins del calze? La instrucció és que el sacerdot haurà d'extraure la mosca o l'aranya del calze, l'haurà de cremar, i, la cendra, l'haurà de guardar en un lloc sagrat.⁵⁹ Doncs bé, la pregunta i la resposta que planteja Anglés al seu tractat és exactament la mateixa: “Quid faciet sacerdos, si post consecrationem antequam comunicet videat quod in calice cecidit musca vel aranea [...] debet caute muscam vel araneam capere et [...] postea conburere” (f. 103'). En realitat, aquest *periculum* ja havia estat plantejat per sant Tomàs d'Aquino a la *Summa Theologica*, i el retrobem també al *Tractatus super missam*, de c. 1250, d'Hug de Saint-Cher. No cal dir que la qüestió esdevindrà un tòpic en la major part dels missals dels segles XV i XVI, i encara posteriors. Així, en el cas de la província Tarraconense la podem veure recollida amb formulacions diverses en textos com els “Capitula accidentalia” del *Missale Vicense*, de 1496 (Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2001), o en el *Missal mallorquí*, de 1506, estudiat pel P. Gabriel Seguí (Facultat de Teologia, Barcelona 2003) (Hauf, 2007, 500-501).

4. La tradició tarraconense és decisiva en el Cànon anglesià. No podia ser d'altra manera, si tenim present que la diòcesi de València fou sufragània de l'arxidiòcesi de Tarragona fins que Calixt III la declarà

⁵⁸ OLMOS CANALDA (1949,70) ens recorda que el bisbe Albalat “celebró sínodos [...] en ellos [...] se trata de la uniformidad del culto de las parroquias [...] de los sacramentos y lo concerniente a su administración [...]”.

⁵⁹ “Et si musca vel aranea casu contingente super calicem ceciderit, si viva fuerit vel mortua caute extrahatur et conburatur et cinis in sacrario reponatur” (PÉREZ DE HEREDIA, 1994, 85).

exempta (1455) i Innocenci VIII la convertí en seu d'una nova província eclesiàstica (1492). És cert que Anglés incorpora fórmules poc freqüents en la província Tarraconense, com era la salutació “Pax tecum et omnibus summentibus in Ecclesia Dei”, de la *Communio* (19.3). Aquestes fórmules alternatives són sovint introduïdes amb advertiments en llatí, com “Alii dicunt [...]” o “Vel aliter [...]”, o, en vulgar “Alcuns dien [...]”, “Altres dien [...]”, “Alscuns preveres dien [...]”. Ara bé, Anglés s'ajusta bàsicament a la *consuetudinem* de la Seu metropolitana tarraconense, tal com establiren els primers bisbes de la València del XIII, particularment Andreu d'Albalat, en l'esmentat sínode valentí de 1258. Així s'expliquen millor els estrets paral·lelismes del Cànon d'Anglés amb els de la major part dels missals de les diòcesis germanes. Aqueixos paral·lelismes són particularment notables en quasi tots els missals de la diòcesi veïna de Tortosa, i es reflecteixen en els més petits detalls. Així, les variants “tui servi” i “Domini Dei nostri” a *Unde et memores* (12) són presents també en el Ms. 11 de l'Arxiu de la Catedral de Tortosa, del segle XII, i en el *Missale* de la mateixa diòcesi editat el 1524, en lloc dels sintagmes més comuns “servi tui” i “Domini nostri”, respectivament; la fórmula “intercedente pro nobis” (18) també la trobem en el Ms. 10 de l'esmentat arxiu tortosí, de l'any 1055, en lloc del simplement “intercedente”, aleshores ja la més generalitzada; l'expressió “cum omnibus sanctis”, la llegim no sols en el susdit Ms. 11 de Tortosa i en l'edició de 1542 del *Missale* d'aquesta diòcesi, sinó també en el Ms. 126 de la Biblioteca Provincial de Tarragona, de c. 1200 i d'origen cistercenc, en el Ms. 91 de l'Arxiu de la Catedral de València, escrit el 1417, i en el *Missale Ilerdense*, de 1524, de l'Arxiu Capitular de Lleida,⁶⁰ en lloc del romà “et omnibus sanctis”; la variant “Hec sacrosancta commixtio” (19.2) és la fórmula que apareix en tots els sacramentaris o missals manuscrits i impresos a Tortosa, en els missals valentins de l'Arxiu de la Catedral de València, en l'esmentat *Missale Ilerdense*, de 1524, i en el ritual dels dominics,⁶¹ i no la forma romana “Haec commixtio et consecratio”; l'oració “Perceptio Corporis” (19.5), amb alguna variant menor, és idèntica a la que apareix en els sacramentaris tortosins dels segles XII i XIII, en els manuscrits de l'Arxiu de la Catedral de Girona núms. 7, 8, 9, 14, 15, 24 i 25, i en altres manuscrits de l'ACV; “Placeat

⁶⁰ Segons Alfred Agustí, a qui devem i agraïm les notícies sobre aquest *Missale*, fet imprimir per Jaime de Conchillos, bisbe de Lleida, que Ferreres no consultà.

⁶¹ I fins i tot en els missals de les abadies de Sant Agustí de Canterbury, del segle XI, i de Westminster (FERRERES, 1929, 179).

Tibi” (21) coincideix amb el Ms. 91, de l'ACV, de 1417, i, aproximadament, amb la fórmula dels tres sacramentaris de Vic del segle XI i amb la del Ms. de Roca-rossa de la diòcesi de Girona, mentre que la segona part d'aquesta mateixa oració, “Sit tibi miserante”, coincideix aproximadament amb els Mss. 7, 14, 15 i 24 de l'Arxiu de la Catedral de Girona, amb l'edició del *Missale* valentí, de 1492, i amb la del *Missale Ilerdense*, de 1524; la inversió de l'ordre dels elements⁶² que Anglés presenta a 19.3 respecte a Joan XIV, 27 (“Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis”) és idèntica a la que observem en l'edició del *Missale* tarragoní, de 1499, o del *Missale Ilerdense*, de 1524.

El pes de la tradició tarraconense es veu confirmat per diversos detalls de la tercera part de l'obra d'Anglés. Així, són de tradició tarraconense les oracions que resa el sacerdot en revestir-se dels ornaments sagrats i altres que Anglés reproduïx.⁶³ També s'observa aquesta influència en indicar els dies en què es deu resar el *Gloria* o el *Credo*, ja que s'inclou el dia de la festivitat de santa Eulàlia, patrona de la ciutat de Barcelona,⁶⁴ seu d'una altra diòcesi sufragània de Tarragona. Fins i tot els encapçalaments del tipus “Incipiunt orationes...” o “Regule generales circa officium misse”, o determinades rúbriques i normes, són idèntics en Anglés i en alguns dels esmentats missals tarraconenses.⁶⁵

Tot plegat permet concloure que el Cànon d'Anglés es basa fonamentalment en la tradició tarraconense i dominicana, exclou la influència directa hispànica i anglesa i conté elements singulars, fruit d'un treball eclèctic. Òbviament, això només era possible en un moment en què encara no s'havia fixat un Cànon universal únic per a tota l'església llatina.

⁶² La mateixa inversió l'observem en altres textos medievals, com la versió del Cànon inclosa en el *Setenario*, d'Alfons X de Castella (MORREALE, 1962, 14).

⁶³ Vegeu FERRERES (1929, LXXXVIII-XC).

⁶⁴ En concret, el *Gloria* s'havia de resar en totes les festes importants, i, entre altres, no sols en la de santa Eulàlia, de Barcelona, sinó en la de sant Vicent Màrtir (ANGLÉS, f. 131).

⁶⁵ Vegeu, per exemple, FERRERES (1929, LXXXII).

IV

EDICIÓ DEL CÀNON

1. CRITERIS D'EDICIÓ

La transcripció de l'*Exposició breu gramaticalment en romanç del Cànon* respon als criteris que explicitem a continuació.

La transcripció del text llatí se subjecta a les normes de la *Commission Internationale de Diplomatique*, aprovades al col·loqui de Barcelona de 1974. Hem d'advertir, però, que s'han regularitzat *c* i *t* d'acord amb l'etimologia; s'han respectat les grafies del llatí medieval, les ultracorreccions i les que reflecteixen la influència dels hàbits gràfics del valencià com ara en *michi* (mihi), *que* (quae), *hec* (haec), *secula* (saecula), *anime mee* (animae meae), *comixtio* (commixtio), *placcatus* (placatus), *extimator* (aestimator), *magestati* (maiestati), *dampnatione* (damnatione), *sompno* (somno), etc.

La transcripció del text en valencià se subjecta a les normes de la col·lecció “Els Nostres Clàssics”, de l'editorial Barcino, segons els criteris adoptats a partir dels anys setanta, que generalment s'expliciten en les introduccions de cada volum. En conseqüència, hem desenvolupat les abreviatures d'acord amb les convencions habituals o amb la solució no abreujada predominant, hem separat els mots aglutinats d'acord amb la llengua actual, hem reduït a una sola *f* les dues *ff* inicials que s'usen esporàdicament, hem utilitzat la *ç* trencada, l'accent, l'apòstrof i els guionets d'acord amb la normativa ortogràfica actual, hem posat el punt volat per a indicar l'elisió d'una vocal que hui en dia es representa normativament i hem adoptat els criteris de puntuació i ús de majúscules de la llengua actual. Quant a l'accentuació, hem optat pels criteris habitualment usats en valencià. En el cas de l'infinitiu *esser*, l'hem considerat agut, d'acord amb la probable pronúncia valenciana de l'època.

Les rúbriques i altres indicacions destacades gràficament pel copista, que solen anar en roig en l'original, apareixen en negreta en la nostra transcripció. S'han posat en cursiva i majúscula els textos en llatí propis del Cànon, mentre que s'han transcrit en lletra redona i majúscula les traduccions valencianes corresponents. En les *constructiones*, els textos llatins corresponents al Cànon, que generalment van subratllats en l'original, els hem posat en cursiva i minúscula; en canvi, van en redona i minúscula els fragments que corresponen a la versió valenciana o a les explicacions en valencià o llatí.

En les esmenes textuais, hem seguit els criteris següents: si es tracta d'un error evident, transcrivim en l'edició la forma que hauríem d'esperar i indiquem en nota la que apareix en el manuscrit; si l'error no és tan evident, respectem la lliçó problemàtica i suggerim en nota la possible forma correcta o el comentari que ens suscita la lliçó original. Per a indicar les reconstruccions textuais proposades hem utilitzat els claudàtors [] i, per a les supressions de les lletres sobreres, els parèntesis ().

A fi i efecte de presentar com més clarament possible el contingut de la part de l'ordinari de la missa traduït per Anglès, hem distribuït el text –d'acord amb el criteri que el mateix autor ha utilitzat al tractat–, en vint-i-dues seccions, encapçalades per la numeració i els títols corresponents en negreta. Atés que aquests títols no s'expliciten en l'*Exposició*, els hem posat entre claudàtors. Advertim, però, que, en aplicar aquesta divisió, algunes *constructiones* queden dislocades respecte de la versió contínua corresponent.

En les notes a peu de pàgina apareixen no sols l'aparat estrictament textual, sinó també observacions de caràcter filològic o històric que ajuden a comprendre el text i a situar-lo en el seu context historicolitúrgic. En algunes d'aquestes notes hem repetit determinades observacions fetes ja al nostre estudi introductori per tal de destacar la singularitat de les opcions anglesianes dins la tradició litúrgica occidental.

2. EDICIÓ

[1. PRAEPHATIO]

[Diu lo prevere:]

[f. 112'] *Dominus*, nostre Senyor, *laudetur*, sia loat (suple: *sibi invicem succedentia*¹ *sive in tota vita nostra laudetur*), *per omnia secula*, per tots los segles, *seculorum*, dels segles. *Dicuntur enim secula, quia secuntur; unus dies sequitur post alium, et unum tempus post aliud, ita unum seculum post aliud.*

[E respon lo poble:]

Amen, id est, ita sit, ço és a dir, axí sia com tu dius.

Diu lo prevere:

Dominus, nostre Senyor (*sit*, suple: sia), *vobiscum*, ab vosaltres; ço és a dir, tals siats que nostre Senyor vulla esser ab vosaltres.

E respon lo poble:

Et (suple: *Dominus*, nostre Senyor, *sit*, suple: sia) *cum spiritu tuo*, ab lo teu sperit; quaix que diga: et tu senblantment sies tal que nostre Senyor sia ab lo teu sperit et ab la tua consciència.

Diu lo prevere:

(Suple: *Habemus*, nós hajam) *corda*, los coratges, *sursum*, alt, ço és a dir, los nostres coratges sien lunyats et separats de les coses terrenals, et sien ajustats alt a nostre senyor Déus.

Donchs, lo poble, hoyt aquest amonestament del prevere, respon:

Habemus, nós havem (suple: *corda*, los coratges), *ad Dominum*, al Senyor.

¹ subsencia al ms., per error del copista, ja que la frase és un trasllat literal de la que apareix al f. 42 i, per error, al f. 44' de l'Expositio del nostre Ms 169. El terme *succedentia* concertant amb *secula* forma un sintagma que significa 'els segles que es succeeixen els uns als altres', és a dir, 'eternament'.

Diu lo prevere:

Donchs pus que axí és, *agamus*, nós façam, *gratias*, gràcies, *Domino*, al Senyor, *Deo nostro*, Déus nostre.

Et populus, approbans verbum sacerdotis, respondet:

Dignum, digna cosa, *est*, és, *et iustum*, e justa, que tu e nós tots ensemps façam gràcies, car Ell és Senyor, Déu nostre, et nós som poble seu.

[Diu lo prevere:]

O Domine, o Tu, Senyor, *vere*, verdaderament, *dignum*, digna cosa, *et iustum*, et justa, *est*, és, *equum*, equal, *et salutare*, e saludable, car Tu per la tua bonea nos has reemuts de poder del diable, car sol per la tua gràcia nos has justificats de peccat, car, com Tu sies salut nostra eternal salvan-nos, certament digna cosa és, *nos*, [a] nosaltres, *agere*, fer, *gratias*, gràcies, *Tibi*, a Tu, e açò, *semper*, totstemps, en tota aquesta vida et en l'altra, car Tu est *eterne Deus*, eternal Déu, *et ubique*, et en tot loch est, Senyor sant, *o Domine*, o Tu, Senyor, *sancte*, sant, *Pater*, Pare, *omnipotens*, totpoderós. Donchs, Senyor, Tu, qui est sant, digna cosa és a nós fer gràcies a Tu ací et en tot loch, et açò per rahó de la tua paternitat, car Tu est Pare poderós de totes creatures, et açò per rahó de la tua deïtat [f. 113], Tu, Senyor, est eternal Déu et saludable, et açò per la tua redempció, enperamor d'açò totes aquestes gràcies nosaltres fem et offerim a Tu, *per Christum dominum nostrum*, per Jesucrist, senyor nostre, axí com a migancer² que es³ entre Déu et nós. *Per quem*, per lo qual, scilicet *Christum*, ço és a saber, Jesucrist, *angeli*, los àngels, *laudant*, loen, *tuam maiestatem*, la tua magestat, ço és a dir, la no departible o indivisible et eternal Trinitat tua, axí com és scrit en lo psalm “Laudate eum angeli eius”,⁴ *dominationes*, les dominacions, ço és a dir, aquest orde dels àngels que axí és appellat, [*adorant*], te [ahoren]⁵ contínuament,⁶ *potestates*, les

² *Precedeix, cancel-lat*: a misatger.

³ *Variant de est, segona persona del singular del present d'indicatiu del verb ésser.*

⁴ *La citació correspon al salm 148,2.*

⁵ loen al ms., per error del copista, provocat possiblement per la interferència del sintagma *laudant, loen, que acabava de copiar. Vegeu l'Expositio, f. 44.*

⁶ *El copista ha transcrit a tort el fragment anterior, segons es pot comprovar en el text llatí de l'Expositio (f. 44), ja que ho ha fet així: “[...] Trinitat tua, dominationes, les dominacions, ço és a dir, aquest orde dels àngels que axí és appellat, te loen contínuament, axí com és scrit en lo psalm 'Laudate eum angeli eius', potestates [...]”.*

potestats, ço és a dir, aquest orde⁷ que axí és appellat, *tremunt*, ço és a dir, se meravellen en la tua virtut divinal, són obedients als teus manaments en totes coses. *Celi*, id est *troni*, ço és a dir, aquest orde que és appellat trons, *que*, pro et, *et virtutes*, e les virtuts, *celorum*, dels cels, *ac*, pro et, *et beata seraphin*, e aquest benaventurat orde de seraphín, *concelebrant*, honren, *socia exultatione*, ab companyable alegria, ço és a dir, aquests órdenes, ensemps ab los altres damunt nomenats, loen lo teu divinal poder. *Et cum quibus*, e ab los quals órdenes d'àngels, *deprecamur*, nós pregam a la tua bondat, *ut iubeas*, que Tu mans, *nostras voces*, les nostres veus, *admitti*, esser reebudes, ço és a dir, les nostres lahors glorificam Tu, e açò, *supplici confessione*, ab humil confessió, ço és a dir, lahor, *dicentes*, dient:

[2. SANCTUS]

[f. 114] **Lo prevere, donchs, com ha dit lo Prefaci, diu:**

SANCTUS, SANCTUS, ETC.

E vol aytant dir:⁸

Sanctus, Tu, senyor Déus lo Pare, est sobiranament sant, *sanctus*, et Tu, senyor Déus lo Fill, est sobiranament sant, *sanctus*, e Tu, senyor Déus lo Sant Sperit, est sobiranament sant. *Dominus Deus*, **que vol dir:**⁹ e jatsesia que siats tres persones, no sots sinó un Déu, un Senyor, *sabaoth*, ço és, de totes les hosts qui són en lo cel, axí com de tots los àngels et de totes ànimes sanctes, e de totes les hosts qui són en la terra, ço és, de tots los hòmens et de totes les fembres que són en aquest món, e de totes hosts qui són en infern, ço és, de tots los demonis, e de totes les ànimes dampnades, e dels infants que són morts sens babtisme qui no senten neguna pena sensible; de totes aquestes hosts sots Vós un Déu, un Senyor. *Pleni sunt celi et terra gloria tua. Et vol aytant dir:*¹⁰ los cels e la terra són tots plens de la majestat de la vostra glòria. *Osanna in excelsis. Et vol aytant dir:*¹¹ clamam mercé a Tu, Senyor, qui est sobirà de totes coses, que-ns vuller salvar. *Benedictus qui venit in nomine Domini*, beneyt és lo Fill de Déu,

⁷ *Precedeix, cancel-lat*: libre.

⁸ *Repeteix al marge dret*: e vol aytant dir.

⁹ *Repeteix al marge dret*: que vol dir.

¹⁰ *Repeteix al marge dret*: et vol aytant dir.

¹¹ *Repeteix al marge dret*: et vol aytant dir.

qui és vengut en lo nom de nostre Senyor. *Osanna in excelsis*, claman-li [f. 114] mercé que-ns vulla salvar.¹²

[**Constructio:**]

[f. 113] *Sanctus*, sant és Déu lo Pare, donant a nós sanctificació, *sanctus*, sant és Déu lo Fill, donant a nós sanctificació, *sanctus*, sant és Déu lo Sant Sperit, donant a nós sanctificació, *dominus Deus*, senyor Déus, *sabaoth*, de companyes o de osts, ço és a dir, de hòmens et de àngels. *Celi*, los cels, *et terra*, e la terra, *sunt*, són, *pleni*, plens, *tua gloria*, de la tua glòria, ço és a dir, de la gràcia et benedicció tua. *Osanna*, ço és, pregamte, Senyor, que-ns salves, *in excelsis*, ço és a dir, en les altees dels cels sobre los quals és la tua glòria. (*Ille*, supple: Aquell), *qui*, lo qual, *venit*, és vengut, *in nomine*, en lo nom, *Domini*, de nostre Senyor, *benedictus*, és beneyt. *Osanna in excelsis*, exponatur ut supra.

[**3. INTRODUCCIÓ AL CÀNON**]

[f. 113'] **In nomine sancte Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen.**

Comença la exposició breu, gramaticalment en romanç, del Cànon, a instrucció et informació de aquells preveres qui gramaticalment no entenen lo Cànon, com açò los sia gran perill de la ànima, dient missa, segons los docters.

Devets saber que lo Cànon, entre molts noms que ha, ne ha dos en special. Lo primer nom¹³ és *canon*, lo qual és nom grech et vol aytant dir en latí com regla,¹⁴ per tal com fo feyt et compost de diverses regles per

¹² El text comprés entre Lo prevere, donchs [...], que enceta la secció, i [...] vulla salvar, amb què acaba aquest excurs, apareix en l'original després de la Introducció al Cànon i abans del Te Igitur. L'hem traslladat ací per coherència amb la seqüència litúrgica. La doble glossa del Sanctus podria procedir de dues hipotètiques versions d'Anglés (vegeu notes 80 i 173).

¹³ Al marge esquerre: *primum nomen*. A partir d'ací, Anglés glossa l'explicació que apareix al f. 46-46' de l'Expositio.

¹⁴ De fet, cànon significa literalment 'canya' en el sentit d'unitat de medir. El terme, aplicat al nucli central de la missa, ja es troba usat en el Sacramentarium Gelasianum, atribuït indegudament al papa Gelasi I (492-496), en diverses obres del papa Gregori I (590-604), en el Missale Francorum i en la Vita Gregorii, de Pau Diaca (c. 720 - c. 799). Entre els Pares de l'Església se solien utilitzar indistintament denominacions com *secretum*, *actionem*, *orationem*, *prece*m, *fractionem*, *mysterium* i altres (FERRERES, 1929, 217-218). Els papes als quals tot seguit atribueix Anglés la completió del Cànon són, a més de Gelasi I i Gregori I, suara esmentats, Sirici (384-399), Lleó I (440-461) i Alexandre I (105-115).

alguns sants Pares. Cor, jatsia que Gelasi papa¹⁵ ordenàs principalment lo Cànon, emperò molts d'altres hi enadiren algunes paraules. Axí, com Cirici¹⁶ papa hi enadí “*Comunicantes et memoriam venerantes*”,¹⁷ Leo papa¹⁸ hi enadí “*Hanc igitur oblationem servitutis nostre sed et cuncte familie tue quesumus, Domine, ut placatus accipias*”, sent Gregori¹⁹ hi enadí tres peticions,²⁰ ço és, “*Diesque nostros in tua pace disponas*” atque “*ab eterna dampnatione nos eripi*” et “*in electorum tuorum iubeas grege numerari*”, Alexandre papa²¹ hi enadí “*Qui pridie quam pateretur*”, sent Gregori²² hi enadí “*Oremus. Preceptis salutaribus moniti, et divina institutione formati, audemus dicere*”. E, per tal com és regla, negun prevere com diu missa no y deu res enadir ne-n deu res tolre; d'altra guisa no seria regla. Emperò, bé pot nomenar, si-s vol, o dir los noms de aquells per los quals en special diu la missa o prega Déu, jatsesia que bast a dir-los en lo seu cor, com nostre Senyor vege et conegue los coratges de les persones.

Lo segon nom és *secreta*,²³ et açò per dues rahons: la primera, per tal com se diu secretament et en silenci; la segona, per tal com s'i contenen coses altes et secretes, les quals enteniment de l'hom perfetament ne acabada no pot entendre.²⁴

Aquest Cànon o secreta comença per aquesta letra *T*, la qual en ebraych és dita o appellada *thau*, la qual, per la sua figura e forma que és aytal *T*, és senyal o misteri de la creu et passió de Jesucrist. E per rahó de açò en alguns [f. 114] missals après lo Prephaci, ans del Cànon, és pintada la ymage del crucifixi, per tal que la memòria de la passió de Jesucrist sia empremtada en l'enteniment et pensa del prevere. És-hi encara pintada la magestat de Déu lo Pare, per tal que lo prevere veja davant si present la ymage de Aquell al qual parla, ço és, de Déu lo Pare, com diu “*Te igitur, clementissime Pater*”, e de Aquell migençant lo qual lo prevere demana et invoca o pregue, ço és, lo Fill de Déu, Jesucrist, com diu “*Per Iesum Christum*²⁵ *filium tuum etc.*”

¹⁵ Al marge esquerre (en roig): Gelasi.

¹⁶ Al marge esquerre (en roig): Cirici.

¹⁷ *Damunt raspat.*

¹⁸ Al marge esquerre (en roig): Leo papa.

¹⁹ Al marge esquerre (en roig): Gregori.

²⁰ *peticiones al ms., per atracció del text llatí.*

²¹ Al marge esquerre (en roig): Alexander papa.

²² Al marge esquerre (en roig): Gregori.

²³ Al marge esquerre: *secundum nomen.*

²⁴ A diferència de la litúrgia oriental, la romana exigia a l'oficiant de pronunciar en veu baixa les oracions del Cànon. D'ací el nom *secreta*.

²⁵ *Afegeix i cancel·la: dominum nostrum.*

Lo qual Cànon deu dir lo prevere ab sabor et devoció no massa cuytadament, ne massa espau, mas ab discreció et distament. E deu tenir totstemp lo missal, o almenys lo Cànon, davant si lo prevere, com diu missa, per tal que no se'n puscha seguir neguna error ne escàndel per la memòria de l'hom, que és fort flaqua.

On devets saber que lo *Te igitur* és conclusió del *Sanctus* en aquesta manera: com lo prevere diu “*Sanctus, sanctus, sanctus, dominus Deus, etc.*”, seguex-se avant “*Benedictus qui venit in nomine Domini. Osanna in excelsis. [Te] igitur, clementissime Pater, supplices rogamus Te ac petimus per Iesum Christum etc.*”; veus lo “*Te igitur*” com és conclusió del “*Sanctus*”.²⁶

[4. TE IGITUR]

[f. 114^r] **E, puix, seguex-se de mantinent:**²⁷

*TE, IGITUR, CLEMENTISSIME PATER, PER IESUM CHRISTUM FILIUM TUUM DOMINUM NOSTRUM, SUPPLICES ROGAMUS AC PETIMUS UTI ACCEPTA HABEAS ET BENEDICAS HEC ✕ DONA, HEC ✕ MUNERA, HEC SANCTA ✕ SACRIFICIA*²⁸ *ILLIBATA.*

Ací lo prevere se deu inclinar denant lo mig de l'altar ab les mans junctes dient: “Te igitur, etc.”.

Aquestes tres creus sobre aquestes tres paraules “hec dona, hec munera”, etc., deu fer lo prevere sobre lo calze et la òstia ensemps.²⁹

E volen aytant dir aquestes paraules:³⁰

DONCHS, TU, PARE NOSTRE, QUI EST SOBIRANAMENT PIADÓS,³¹ PREGAM-TE DEVOTAMENT ET HUMILMENT, PER LO TEU FILL JESUCRIST, SENYOR NOSTRE, E-T DEMANAM QUE TU HAJES PER REBUTS AGRADABLAMENT³² ET QUE BENEESQUES

²⁶ Ací va el text del *Sanctus* que hem traslladat més amunt. Anglès justifica la reproducció del *Sanctus* perquè el *Te igitur* n'és la “conclusió”.

²⁷ Repeteix al marge esquerre: et, puix, seguex-se de mantinent.

²⁸ Les tres creus estan dibuixades en roig damunt dona, munera, sacrificia.

²⁹ Ací lo prevere [...] òstia ensemps al marge esquerre.

³⁰ Repeteix al marge esquerre, tallat parcialment per la relligadura: [E] volen aytant dir aquestes paraules.

³¹ La traducció del llatí clàssic *clementissime* per piadós ‘misericordiós’ respon a l'accepció que adoptà el terme ja en la litúrgia cristiana primitiva.

³² És traducció molt encertada del *acceptum habere* llatí, pres del llenguatge del culte pagà.

AQUESTS DONS,³³ QUE NÓS TE OFFERIM, E·NCARA BENEES-
QUES AQUESTS DONS QUE DE TU HAVEM REBUTS, E·NCARA
QUE BENEESQUES AQUESTS SANTS SACRIFICIS, MUNDES ET
NETS DE TOTS DEFALLIMENTS.

[5. IN PRIMIS]

Seguex-se enaprés:³⁴

*IN PRIMIS, QUE TIBI OFFERIMUS PRO ECCLESIA TUA SANC-
TA CATHOLICA, QUAM PACIFFICARE, CUSTODIRE, ADUNARE
ET REGERE DIGNERIS TOTO ORBE TERRARUM, UNA CUM FAMU-
LO TUO PAPA NOSTRO N., ET ANTISTITE NOSTRO N., ET REGE
NOSTRO N., ET OMNIBUS ORTODOXIS ATQUE CATHOLICE ET
APOSTOLICE FIDEI CULTORIBUS.*

E vol aytant dir:

ENTRE LES ALTRES COSES PER LES QUALS NÓS, SENYOR,
OFFERIM A TU AQUESTS SANTS SACRIFICIS, PRIMERAMENT
NÓS OFFERIM A TU PER LA ESCLÉSIA TUA SANTA CATHÒ-
LICA, LA QUAL TE PREGAM QUE DEJES³⁵ PACIFFICAR ET
GUARDAR, AJUSTAR ET ADUNAR³⁶ ET REGIR PER TOT LO MÓN
ENSEMPS AB LO TEU SERVENT, PAPA NOSTRE, ET AB LO BIS-
BE NOSTRE ET AB LO REY NOSTRE, E AB TOTS ALTRES FEELS
CRISTIANS QUI COLEN LA SANTA FE CATHÒLICA.

Constructio:³⁷

Igitur, adonchs, o enperamor d'açò, *clementissime Pater*, o Tu,
molt piadós Pare, (*nos*, *supple*), *supplices*, nós humils, *rogamus*, pregam,
ac, *pro et*,³⁸ *petimus*, e demanam, *Te*, a Tu, *per Iesum Christum, Filium
tuum*, per Jesucrist, Fill teu, *dominum nostrum*, senyor nostre, *uti*, *pro ut*,
ut habeas, que Tu hajes, *accepta*, per reebuts agradablament, ço és a dir,

³³ donchs *al ms.*, amb -ch- cancel·lat.

³⁴ *Repeteix al marge esquerre, tallat parcialment per la relligadura:* [se]guex-se enaprés.

³⁵ *Remarquem que el traductor ha optat per dejes del verb deure en lloc de vulles e·t plàcia, fórmula usada en la constructio, potser per emfatitzar més el significat dels infinitius que segueixen.*

³⁶ *El traductor ha volgut precisar el sentit de l'adunare llatí adoptant, com a sinònim d'ajustar, el neologisme adunar, que, més que 'reunir', vol dir 'unificar'. Vegeu la constructio corresponent.*

³⁷ *Repeteix al marge esquerre, tallat parcialment per la relligadura:* [Con]structio.

³⁸ *pro et sobreescrit.*

que agradablement³⁹ rebes, *et benedicas*, e beneesques, *hec dona*, aquests dons⁴⁰ que nós te offerim, *hec munera*, aquests dons⁴¹ que de Tu havem reebuts, *hec sancta sacrificia illibata*, et aquests sants sacrificis no corrumputs, ço és, mundes et nets de tots defalliments.

Que,⁴² los quals dons et sacrificis sants, purs et nets, sens tota màcula (*nos, sacerdotes*, supple: nós, preveres), *offerimus*, offerim, *Tibi*, a Tu, *in primis*, primerament et principal [*f. 115*] o en los començaments, *pro Ecclesia tua sancta*, per la tua santa Esgleya, *catholica*, catholical o universal, *toto orbe terrarum*, escampada per totes les terres del món, o per tot lo segle de les terres, *quam*, la qual Esgleya (Tu, Senyor,⁴³ suple), *digneris*, vullés e-t plàcia, *pacificare*, pacifficar, *custodire*, gardar, ço és, de vicis et de dimonis, *adunare*, ajustar, ço és, en una fe et en una caritat, *et regere*, e regir, *una*, I, *simul*, ço és a dir, ensemps, *cum papa nostro*, ab lo nostre papa, *famulo tuo*, servent teu, axí com a cap de la universal Ecclésia Romana, *et antistite nostro*, et ab lo nostre bisbe, *et rege nostro*, et ab lo nostre rey, *et omnibus orthodoxis*, et ab tots altres feels cristians, id est recte credentibus, ço és, ab tots los dretament creents, *atque*, pro et, *et cultoribus*, e coledors o honradors, *fidei*, de la fe, *catholice*, catholical et apostolical, quia omnia ista verba “atque cultoribus” sunt expositiva istius dictionis “orthodoxis”.⁴⁴

[6. MEMENTO, DOMINE]

MEMENTO, DOMINE, FAMULORUM FAMULARUMQUE TUARUM N. N. (ací deu pregar Déu breument per los vius)⁴⁵ ET OMNIUM CIRCUMSTANTIUM, QUORUM TIBI FIDES COGNITA EST, ET NOTA DEVOTIO, PRO QUIBUS TIBI OFFERIMUS VEL QUI TIBI OFFERUNT HOC SACRIFICIUM LAUDIS, PRO SE SUISQUE OMNIBUS, PRO REDEMPTIONE ANIMARUM SUARUM, PRO SPE SALUTIS ET INCOLUMITATIS SUE, TIBIQUE REDDUNT VOTA SUA, ETERNO DEO VIVO ET VERO.

³⁹ ço [...] agradablement *al marge esquerre junt al corresponent signe de remissió.*

⁴⁰ *Afegeix i cancel·la:* hec.

⁴¹ donchs, *per error*, *al ms.*

⁴² *Al marge esquerre:* constructio.

⁴³ *Afegeix i cancel·la:* Jesucrist.

⁴⁴ *Repeteix al marge dret:* Omnia ista verba “atque cultoribus, etc.” sunt expositiva istius dictionis “orthodoxis”.

⁴⁵ *Ací deu [...] per los vius al marge dret. En el Memento o Commemoració dels vius antigament es llegien els díptics on figuraven els noms dels vius pels quals s'havia de pregar en la missa.*

[E vol aytant dir:]

MENBRE'T,⁴⁶ SENYOR, DELS TEUS SERVIDORS ET DE LES TUES SERVENTES ET DE TOTS AQUELLS QUI ESTAN ENTORN DE NÓS⁴⁷ ET DELS FEELS CRISTIANS DELS QUALS TU CONEIXS ET SABS LA LUR FE ET LA LUR DEVOCIÓ, PER LOS QUALS NÓS OFFERIM A TU AQUEST SACRIFICI DE LAHOR, E PER AQUELS QUI AQUEST SACRIFICI OFFEREN A TU PER SI MATEYS E PER TOTS LOS SEUS, PER REHEMÇÓ DE LES LURS ÀNIMES E PER SPERANÇA DE SALUT SUA DE CORS ET DE ÀNIMA, E RETEN A TU LURS VOTS,⁴⁸ QUI EST DÉU VIU, VERDADER ET ETERNAL.

[Constructio:]

O Domine, o Tu, Senyor, misericordiós et piadós Pare, *memento*, Tu hajes mercé e remembre't, *famulorum*, dels teus servents, *que*, pro et, *et famularum tuarum*, e de les tues serventes aytals et aytals, *et*, e encare membre't et hajes mercé, *omnium circumstantium*,⁴⁹ de tots⁵⁰ aquells qui estan entorn de nós, qui hoen la missa, *quorum*, dels quals servents et serventes tues, *fides*, la fe informada per caritat, *est*, és, *cognita*, coneguda, *Tibi*, a Tu, al qual res no és invisible ne amagat, *et*, e encara, *devotio*, la [f. 115'] lur devoció (*est*, suple: és), *nota*, manifesta, *Tibi*, a Tu, *pro quibus*, per los quals damunt nomenats, *offerimus*, nós offerim, *Tibi*, a Tu, Déu lo Pare, *hoc sacrificium*, aquest sacrifici, *laudis*, digne de lahor. E no tant solament te pregam que hajes mercé de aquells per los quals offerim aquest sacrifici, *vel pro et*, ans encara et per los preveres, *qui*, los quals, *offerunt*, offerixen, *Tibi*, a Tu, *hoc sacrificium*, aquest sacrifici, *pro se*, per si mateix, *que*, pro et, *et suis omnibus*, e per tots los seus (suple: amichs et benefeytors), *pro redemptione*, per la rehemçó o remissió dels peccats, o per haver sanitat speritual, *animarum suarum*, de les lurs ànimes, ço és, de tots los damunt⁵¹ nomenats. Offeren encara aquest sacrifici *pro spe*, per la sperança, *salutis*, de salut eternal a-conseguir, *et*, pro etiam, *pro spe incolumitatis*⁵² *sue*, e encara per la sperança de la salut de lur cors, e⁵³ per

⁴⁶ Al marge esquerre cancel-lat: constructio.

⁴⁷ Traducció precisa del llatí circumstantium, que reflecteix la primitiva congregació dels fidels al voltant de la taula eucarística.

⁴⁸ Traducció literal d'un mot propi del culte pagà dels romans, que no reflecteix el sentit de preces o oratio, que ja havia adquirit en el llatí eclesiàstic del segle IV.

⁴⁹ circumsastantium al ms.

⁵⁰ Afegeix i cancel-la: aquest.

⁵¹ Sobreescrit.

⁵² Damunt incolumitates.

⁵³ Sobreescrit. Precedeix i cancel-la: o.

totes aquestes coses aconseguïdores, *Tibique*, e a Tu, Senyor, *eterno Deo*, eternal Déu, *vivo*, viu, *et vero*, e verdader, tots aquells damunt nomenats, *reddunt*, reten volenterosament, *vota sua*, los lurs vots promesos.

[7. COMMUNICANTES]

Puix, seguex-se la memòria que fa lo prevere de aquells sants a la reverència dels quals diu la missa, en la qual memòria posa primerament madona sancta Maria, que fo present a la mort de Jesucrist, puys posa los apòstols, qui foren testimonis de la sua passió, et puix los màrtirs, qui lurs còssors han offerits a Jesucrist et soffriren per Ell mort e passió. Ací lo prevere no deu anadir altre sant sinó aquests qui són ací escrits e són XII apòstols et XII màrtirs; no y és nomenat algun confessor, per tal com lo Cànon fon fait ans que la Sgleya fes festa dels confessors.⁵⁴

E diu axí:

COMMUNICANTES ET MEMORIAM VENERANTES IN PRIMIS GLORIOSE SEMPER VIRGINIS MARIE, GENITRICIS DEI ET DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI, SED ET BEATORUM APOSTOLORUM AC MARTIRUM TUORUM PETRI, PAULI, ANDREE, IACOBI, IOHANNIS, THOME, IACOBI, PHILIPPI, BARTHOLOMEI, MATHEI, SIMONIS ET THADEI, LINI, CLETI, CLEMENTIS, SIXTI, CORNELII, CIPRIANI, LAURENTII, GRISOGONI, IOHANNIS ET PAULI, COSME ET DAMIANI,⁵⁵ ET OMNIUM SANCTORUM TUORUM, QUORUM MERITIS PRECIBUSQUE CONCEDAS, UT IN OMNIBUS PROTECTIONIS TUE MUNIAMUR AUXILIO. PER EUNDEM CHRISTUM DOMINUM NOSTRUM. AMEN.

E vol aytant dir:

NÓS, CONGREGANS ET HONRANS LA MEMÒRIA PRIMERA-MENT DE MADONA SANCTA MARIA,⁵⁶ GLORIOSA VERGE PER TOTSTEMPS, MARE DE DÉU ET SENYOR NOSTRE JESUCRIST, ET HONRANTS AYTAMBÉ⁵⁷ LA [f. 116] MEMÒRIA DELS BENAVENTURATS APÒSTOLS ET MÀRTIRS TEUS, DE SENT PERE, DE SENT

⁵⁴ Ací lo prevere [...] dels confessors *al marge esquerre*.

⁵⁵ Remarquem que entre els sants esmentats no figura sant Vicent Màrtir, invocat ja aleshores com a patró regi de la ciutat de València. Per a aquesta qüestió, vegeu el III.3 del nostre estudi.

⁵⁶ Observem que el traductor ha optat per designar Maria amb el tractament popular de l'època.

⁵⁷ Remarquem el sentit copulatiu, i no adversatiu, de *sed et*, ben traduït per aytambé.

PAU, DE SENT ANDREU, DE SENT JACME, DE SENT JOHAN, DE SENT THOMÀS, DE SENT JACME, DE SENT FELIP,⁵⁸ DE SENT BERTHOMEU, DE SENT MATHEU, DE SENT SIMON ET DE SENT TADEU, DE SENT LIN, DE SENT CLET, DE SENT CLIMENT, DE SENT SIXT, DE SENT CORNEL, DE SENT CIPRIÀ, DE SENT LORENÇ, DE SENT GRISÒGON, DE SENT JOHAN ET DE SENT PAU, DE SENT COSME E DE SENT DAMIÀ, E DE TOTS LOS SANS TEUS, PER ELS MÈRITS DELS QUALS E PREGÀRIES TE CLAMAM MERCÉ QUE ATORCHS A NÓS QUE, EN TOTS NOSTRES FETS ET DITS E EN TOTES ALTRES COSES QUE A NÓS PERTANGUEN, SIAM GARNITS DE LA AJUDA DE LA TUA DEFENSIÓ. PER AQUEL SENYOR MATEX NOSTRE JESUCRIST. AMÉN.

Constructio:⁵⁹

Comunicantes, nós combregans,⁶⁰ o en una fe ab los sants participants, *et*, e encara en aquest sacrifici, *venerantes*, honrants,⁶¹ *memoriam*, la memòria de tots los sants, *in primis*, scilicet primo et principaliter, primerament et principalment, *glorioso semper virginis Marie, genitricis Dei et domini nostri Iesu Christi*, de la gloriosa enpertotstemp verge Maria, mare de Déu et del senyor nostre Jesucrist, és a saber, per ço car ella Aquest, lo qual és offeridor, ço és a saber, Jesucrist, engenrà, e en lo temple primerament lo offerí.⁶² E no tan solament fem memòria de la benaventurada verge Maria, *sed et*, mas⁶³ encara honram la memòria, *beatorum apostolorum*, dels benaventurats apòstols, *Petri*, de sent Pere, *Pauli*, et de sent Pau, *Andree*, de sent Andreu, *Iacobi*, de sent Jacme lo major, *Iohannis*, de sent Johan, *Thome*, de sent Thomàs, *Iacobi*, de sent Jacme lo menor, *Philipi*, de sent Phelip, *Bartholomei*, de sent Berthomeu,⁶⁴ *Mathei*, de sent Matheu, *Simonis*, de sent Simó, *et Thadei*, e de sent Thadeu o sent Judes (car aquests la forma et la⁶⁵ manera de offerir aquest sacrifici a nós donaren et liuraren), *ac*, pro et, et encara honram la memòria, *martirum tuorum*, dels teus [f. 116'] màrtirs, *Lini*, de sent Li, *Cleti*, de sent Clet,

⁵⁸ Feliu al ms., per error.

⁵⁹ Al marge esquerre.

⁶⁰ El mot comunicantes ha estat traduït en la versió del paràgraf per congregans, interpretant el seu sentit propi de 'units en una mateixa comunitat', mentre que en la constructio ha estat traduït per combregans, bé que precisant el seu significat de 'participants' en una mateixa fe.

⁶¹ Advertim que encara no s'havia introduït el cultisme venerar i derivats.

⁶² Afegeix i cancel·la amb va- -cat sobreescrit: va- sed et, mes encara honran la memòria de la benaventurada verge Maria -cat.

⁶³ mes al ms.

⁶⁴ Brthomeu al ms.

⁶⁵ Afegeix i cancel·la: memòria.

Clementis, de sent Clement, *Sixti*, de sent⁶⁶ Sixt,⁶⁷ *Corneli*, de sent Cornel, *Cipriani*, de sent Ciprià, *Laurentii*, de sent Lorenç, *Grisogoni*, de sent Grisògon, *Iohannis*, de sent Johan, *et Pauli*, e de sent Pau, o axí: *Iohannis et Pauli*, de aquests dos màrtirs de sent Johan et de sent Pau, *Cosme et Damiani*, de sent Cosme et de sent Damià, car ells si matexs, per mort, a Déu⁶⁸ offeriren en sacrifici. E no tant solament d'aquests ací nomenats, *et* (*etiam*, suple: et encara) honram la memòria, *omnium sanctorum tuorum*, de tots los sants teus, *quorum*, dels quals sants, *meritis*, per los mèrits lurs, *que*, pro et, *et precibus*, et per les lurs pregàries, *concedas*, Tu atorchs (suple: a nosaltres qui offerim aquest sacrifici e aquells⁶⁹ per los quals lo offerim), *ut in omnibus*, en guisa o en manera que en tots nostres pensaments,⁷⁰ paraules et obres, *muniamur*, nós siam garnits, *auxilio*, per la ajuda o de la ajuda, *protectionis tue*, de la tua protecció, o garda, o deffensió, ço és, que siam garnits de la tua misericòrdia et pietat. *Per eundem Christum dominum nostrum. Amen*, per aquell matex Jesucrist, senyor nostre. Amén.

[8. HANC IGITUR]

Puix, seguex-se la oració que fa lo prevere per si et per tot lo poble que dignament se faça lo sacrifici. E diu axí:

HANC IGITUR OBLATIONEM SERVITUTIS NOSTRE, SED ET CUNCTE FAMILIE TUE, QUESUMUS, DOMINE, UT PLACATUS ACCIPIAS, DIESQUE NOSTROS IN TUA PACE DISPONAS ATQUE AB ETERNA DAMPNATIONE NOS ERIPIT⁷¹ ET IN ELECTORUM TUORUM IUBEAS GREGE NUMERARI. PER CHRISTUM DOMINUM NOSTRUM. AMEN

Que vol aytant dir:

DONCHS, SENYOR, CLAMAM-TE MERCÉ QUE TU DOLÇAMENT ET BENIGNA,⁷² NO GARDANT LOS NOSTRES PECCATS, REBES AQUESTA OFFERTA DE LA NOSTRA SERVITUT, O DEL POBLE TEU, E QUE ORDONS EN GUISA LA NOSTRA VIDA QUE

⁶⁶ sen(n)t al ms.

⁶⁷ Clementis [...] Sixt al marge superior amb el signe de remissió corresponent.

⁶⁸ Al marge dret, amb signe de remissió i cancel·lat: en sacrifici.

⁶⁹ aquell al ms.

⁷⁰ Damunt pensaenents.

⁷¹ eripi dependent de iubeas és la variant adoptada per la tradició litúrgica A, enfront de eripias, que observa la tradició litúrgica B.

⁷² El traductor ha sabut trobar una perífrasi adequada per a expressar el significat que placatus havia adquirit en el llatí eclesiàstic.

LOS NOSTRES DIES PASSEN EN LA TUA PAU, E QUE SIAM DEFESSES ET GARDATS DE LA DAMPNACIÓ ETERNAL, E PER LO TEU MANAMENT SIAM POSATS ET COMPTATS EN LO NOMBRE DELS TEUS ELETS. PER JESUCRIST, SENYOR NOSTRE. AMÉN.

Constructio:⁷³

Igitur, adonchs, *o Domine*, o Tu, Senyor (suple: Pare molt piadós et misericordiós, nós, servents teus, humilment), *quesumus*, demanam, *ut placatus*, que Tu, assuaugat [f. 117], *accipias*, prengues o rebes, *hanc oblationem*, aquesta oblació, *nostrae servitutis*, de la nostra servitut (e suple: no tant solament de la nostra servitut, qui som preveres), *sed et*, mas encara, *cuncte familie tue*, de tota la tua companya, la qual feelment a Tu servexen, per la qual offerim a Tu aquesta oblació, *que*, pro et,⁷⁴ *ut disponas*, que Tu ordons, *dies nostros*, los nostros dies, *in tua pace*, en la tua pau, en guisa que hajam verdadera pau en tota la nostra vida, *atque*, pro et, *et eripi*, et Tu guarts, *nos*, nosaltres, *ab eterna dampnatione*, de la eternal dampnació, ço és, Tu guardan o desliuran et conservant-nos de peccats, *et*, e encara, *iubeas*, Tu mans, (*nos*, suple) *numerari*, nós esser comptats, *in grege*, en la companya o en lo ajustament, *tuorum electorum*, dels teus elets, ço és a dir, que Tu mans que après aquesta vida siam del nombre dels teus elets, qui ja són en la tua glòria. *Per Christum dominum nostrum*. Amen, per Jesucrist, senyor nostre. Amén.

[9. QUAM OBLATIONEM]

Puix, seguex-se la demanda que fa lo prevere per si et per lo poble, que Déus beneesqua et vulla sanctificar aquesta offera et nós siam santificats per ella. Amén.

Diu aytals paraules:

QUAM OBLATIONEM TU, DEUS IN OMNIBUS, [QUESUMUS], BENE✕DICTAM, ASCRIP✕TAM, RA✕TAM, RATIONABILEM ACCEPTABILEMQUE FACERE DIGNERIS, UT NOBIS COR✕PUS ET SAN✕GUIS⁷⁵ FIAT DILECTISSIMI FILII TUI, DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI.

⁷³ Al marge esquerra, amb translocació de lletres: cosntructio.

⁷⁴ Damunt ut.

⁷⁵ El signe de la creu apareix dibuixat en roig damunt benedictam, ascriptam, ratam, Corpus, Sanguis.

A cascuna paraula de aquestes tres benediccions, scilicet “benedictam, ascriptam, ratam”, lo prevere deu fer una creu sobre lo calze et la òstia ensemps. Com diu “Corpus”, deu fer una creu sobre la òstia tant solament. Com diu “Sanguis”, altre creu sobre lo calze tan solament.⁷⁶

E vol aytant dir:

CLAMAM MERCÉ A TU, SENYOR DÉUS TOTPODERÓS,⁷⁷ QUE LA DAMUNT DITA OFFERTA, LA QUAL ÉS NOSTRE SENYOR JESUCRIST, TU FACES, *BENEDICTAM*, BENEYTA ET SANCTA, E BENEESQUES A NÓS PER AQUELLA, *ASCRIPAM*, E FACES QUE SIA SCRITA E DEPUTADA PER LA TUA VOLENTAT, E, AXÍ COM ÉS FIGURADA EN LO VELL TESTAMENT ET ORDENADA PER LA TUA VOLENTAT, E NÓS SIAM PER ELLA SCRITS EN LO LIBRE TEU DE VIDA, *RATAM*, E CLAMAM-TE MERCÉ, SENYOR, QUE NO SIA TRANSITÒRIA NE TEMPORAL, AXÍ COM LA OFFERTA DELS PREVERES DE LA VELLA LIG, ANS SIA FERMA ET SEGURA ET ETERNAL, *RATIONABLEM*, ITEM CLAMAM-TE MERCÉ QUE DEMOSTRES EN QUINA MANERA AQUESTA NOSTRA OFFERTA SIA RAHONABLE ET PLENA DE SAVIESA, *ACCEPTABLEMQUE FACERE DIGNERIS*,⁷⁸ E NCARA TE CLAMAM MERCÉ QUE DEGES FER QUE SIA ACCEPTABLE, PLASENT E AGRADABLE⁷⁹ A TU, E NÓS PER ELLA SIAM A TU ACCEPTABLES, PLAENTS ET [f. 117'] AGRADABLES, *UT NOBIS CORPUS ET SANGUIS FIAT DILECTISSIMI FILII TUI, DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI*, E AÇÒ FACES EN GUISA QUE SIA FEYT A PROFIT NOSTRE EN AQUESTA OFFERTA LO CORS ET LA SANCH DE AQUELL SOBIRANAMENT AMICH NOSTRE, FILL TEU, NOSTRE SENYOR DÉUS JESUCRIST.

Constructio:⁸⁰

Quam oblationem, la qual oblació, *quesumus*, nós humilment demanam, *Tu, Deus*, que Tu, Déus, *digneris*, vullés, *facere*, fer dignes, *in*

⁷⁶ A cascuna [...] tan solament *al marge dret*.

⁷⁷ *L'adjectiu totpoderós com a traducció de in omnibus reflecteix una fórmula present en els textos litúrgics més antics de tota la Romània.*

⁷⁸ *digneris al ms.*

⁷⁹ et plena [...] e agradable *al marge inferior amb el corresponent signe de remissió.*

⁸⁰ *Al marge esquerre. La constructio que segueix és en certa manera reiterativa respecte a la traducció glossada precedent; sembla confirmar la hipòtesi que Anglés féu més d'una versió glossada del Cànon (vegeu notes 12 i 173).*

omnibus, en totes coses, *benedictam*, beneyta, *ascriptam*, escrita, *ratam*, ferma et no transitòria, *rationabilem*, rahanable, *que*, pro et, *et acceptabilem*, et acceptable, *ut fiat*, per tal que sia fet, *nobis*, a nosaltres, *Corpus*, Cors, *et Sanguis*, e Sanch, *dilectissimi Filii tui*, del sobiranament amat Fill teu, *domini nostri Iesu Christi*, senyor nostre Jesucrist.

[10. QUI PRIDIE]

Seguex-se enaprés ço que pertany a la sancta consecració en aquelles paraules que dien: “Hoc est Corpus etc.”. E⁸¹ aquestes paraules “Qui pridie etc.” són continuació a açò que havia dit damunt, ço és, “Ut nobis Corpus et Sanguis fiat dilectissimi Filii tui, etc. Qui pridie etc.”. Et, axí continuan, diu:

*QUI PRIDIE QUAM PATERETUR,*⁸² *ACCEPIT PANEM IN SANCTAS AC VENERABILES MANUS SUAS ET ELEVATIS OCCULIS IN CELUM AD TE DEUM, PATREM SUUM OMNIPOTENTEM, TIBI GRATIAS AGENS, BENE*✕*DIXIT*⁸³ *AC FREGIT DEDITQUE DISCIPULIS SUIS DICENS: “ACCIPITE ET MANDUCATE EX HOC OMNES”.*

Com lo prevere diu “acceptit panem etc.”, deu pendre la hòstia en les mans sues, et com diu “et elevatis oculis in celum”, deu levar los ulls vers lo cel, et, sobre aquesta paraula “benedixit”, deu fer una creu sobre la hòstia, la qual deu tenir en la mà squerra com fa la creu.⁸⁴

E vol aytant dir:

LO QUAL SENYOR JESUCRIST, FILL TEU, UN DIA ABANS QUE SOFFERÍS MORT ET PASSIÓ, ÇO ÉS, LO DIGOUS DE LA CENA, PRES LO PA EN LES SANCTES ET HONRADES MANS SUES E, LEVATS LOS ULLS AL CEL A TU, DÉU PARE SEU TOT-PODERÓS, FAENT GRÀCIES A TU, BENEHÍ ET TRENCÀ LO PA, E DONÀ'L ALS SEUS DEXEBLES DIENT: “PRENETS ET MENJATS DE AQUEST PA TOTS”.

⁸¹ En *al ms.*

⁸² A diferència del Cànon romà, les esglésies orientals utilitzen la fórmula *In hac nocte. La litúrgia hispanovisigoda utilitza la fórmula In qua nocte tradebatur* (FERRERES, 1929, 164).

⁸³ El signe de creu en roig està damunt *benedixit*.

⁸⁴ Com lo prevere [...] fa la creu *al marge esquerre*. *Repeteix al marge dret*: Com diu “*elevatis oculis in celum*”, deu l[e]var les ulls vers lo cel.

[Segueix-se:]

“*HOC EST ENIM CORPUS MEUM*”.⁸⁵

[E vol aytant dir:]

“CAR AQUEST ÉS LO MEU CORS”.

E volen aytant dir aquestes paraules que, dementre que Jesucrist fahia gràcies a Déu lo Pare et benehie lo pa e-l trencave, Ell dix les paraules de la sancta consecració, que són aquestes: “*Hoc est enim Corpus meum*”. Les quals [f. 118] paraules lo prevere deu dir en persona de Jesucrist.⁸⁶

Com Jesucrist consecrà lo seu Cors dient “*Hoc est etc.*”, no y dix “enim”, emperò lo prevere no-u deu jaquir, cor peccaria fort greument.⁸⁷

Constructio:⁸⁸

Qui, lo qual, nostre senyor Jesucrist, Fill teu, *pridie*, un dia abans, ço és, lo digous de la cena, *quam pateretur*, que sofferís mort e passió, estant en la cena ab los apòstols, *accepit panem*, pres lo pa, *in sanctas ac venerabiles manus suas*, en les sues sanctes et honorables mans, *et elevatis oculis*⁸⁹ *in celum*, e, levats los ulls al cel, *ad Te, Deum patrem suum omnipotentem*, a Tu, Déu pare seu totpoderós, *agens*, fahent, *gratias*, gràcies, *Tibi*, a Tu, *benedixit*, benehí, *ac*, pro et, *et fregit*, lo trencà, *dedit*, el donà, *discipulis suis*, als seus dexebles, ço és, als apòstols, *dicens*, dient: *Omnes*, tots vosaltres, *accipite*, prenets, *et manducate*, e menjats, *ex hoc*, de açò, ço és a dir, lo meu Cors, *enim*, pro quia, *quia hoc*, car açò, *est*, és, *Corpus meum*, lo meu Cors.⁹⁰

⁸⁵ Una altra fórmula, ja documentada cap a l'any 400 i present en la litúrgia hispanovisigoda, consistia a reproduir la frase completa del text de Lluç 22,19: “*quod pro vobis datur*”, tal com reflecteix la litúrgia ambrosiana (FERRERES, 1929, 144, 163-164) i s'observa en la traducció del Cànon inclosa al Setenario d'Alfons X de Castella (MORREALE, 1962, 10).

⁸⁶ Per similitud amb les paraules referides a la consagració del vi, que veurem després, caldria esperar ací la rúbrica següent: “Dites totes aquestes paraules, deu mostrar lo Pa al poble et pux posar-lo. E totes aquestes paraules deu dir en la consecració del Corpus”. Hem de tenir present que la tradició d'elevant l'hòstia arranca al segle XII i es va estendre a tota l'església llatina al XIII. En la Península Ibèrica, les primeres prescripcions sobre aquest ritual van ser adoptades en les Constitucions sinodals de València de l'any 1255. El silenci d'Anglès potser s'explica pel caràcter innovador d'aquesta cerimònia. En canvi, el ritu de mostrar el pa ja és documentat al segle VIII.

⁸⁷ Com Jesucrist [...] fort greument al marge dret.

⁸⁸ Al marge esquerre.

⁸⁹ Afegeix, cancel·la subratllant i esborra: meis.

⁹⁰ enim [...] lo meu Corpus al ms. davant de la frase que comença per Omnes i finalitza amb ço és a dir, lo meu Corpus. Restituïm l'ordre lògic de la frase romànica, que és alhora el del text llatí i el que observem en la constructio de Simili modo.

[11. SIMILI MODO]

Seguex-se enaprés la consecració de la Sanch.

*SIMILI MODO POSTEA QUAM*⁹¹ *CENATUM EST, ACCIPIENS ET HUNC PRECLARUM CALICEM IN SANCTAS AC VENERABILES MANUS SUAS, ITEM TIBI GRATIAS AGENS, BENE*~~DIXIT~~⁹² *DEDITQUE DISCIPULIS SUIS, DICENS: "ACCIPITE ET BIBITE EX EO OMNES"*.

Com diu “Simili modo etc.”, deu descobrir lo calze, et com diu “accipiens et hunc etc.”, deu pendre lo calze en les mans. En aquesta paraula “benedixit”, deu fer una creu sobre⁹³ lo calze.⁹⁴

E vol aytant dir:

E EN SEMBLANT MANERA, COM ELL HAC REEBUT LO SEU CORS, PRES LO MOLT CLAR CALZE, ÇO ÉS, LO ENAP, EN LO QUAL HAVIA VI, EN LES SUES SANTES E HONRADES MANS E, ALTRA VEGADA FAENT GRÀCIES A TU, BENEHÍ ET DONÀ A BEURE ALS SEUS DEXEBLES DIENT:⁹⁵ “BEVETS ET REEBETS DE AQUEST TOTS”, ÇO ÉS, “REEBETS ET BEVETS LA MIA SANCH”.

Constructio:⁹⁶

Simili modo, en semblant manera (suple: que Jesucrist féu, consecran lo seu Cors per hun dia abans que sofferís passió), *postquam cenatum est*, enaprés que hac cenat, ço és a dir, après que ach feyta la cena o menjat lo ayel pasqual ab los apòstols, seent en la taula, *accipiens*, prenent (supple: Jesucrist), *et hunc preclarum Calicem*, et aquest molt clar Calze, ço és a dir, molt pus clar que tots los altres, *in sanctas ac venerabiles manus suas*, en les sues sanctes et honorables mans, *item*, axí matex, *agens*, faent, *gratias*, gràcies, *Tibi*, a Tu, *benedixit*, beney, *que*, pro et, *et dedit*, et donà, *suis discipulis*, als seus dexeables, *dicens*, dient: *Omnes*, tots vosaltres [f. 118^r], *accipite*, prenets, *et bibite*, et bevets, *ex eo*,⁹⁷ de aquest, ço és, de la mia Sanch, prenets et conbregats.

⁹¹ *postea quam*, en lloc de *postquam*, és la variant medieval més generalitzada.

⁹² *benedixiti* al ms. El signe de la creu està dibuixat en roig damunt *benedixiti*.

⁹³ *sobr[e]* al ms. tallat per la relligadura.

⁹⁴ Com diu *simili modo* [...] lo calze al marge dret.

⁹⁵ *dients* al ms.

⁹⁶ Al marge esquerre.

⁹⁷ *Sobreescrit*: hoc. De fet, hoc és preferit en la tradició litúrgica A (FERRERES, 1929, 154).

[Seguex-se:]

“HIC EST ENIM CALIX SANGUINIS MEI NOVI ET ETERNI TESTAMENTI, MISTERIUM FIDEI, QUI PRO VOBIS ET PRO MULTIS EFFUNDETUR IN REMISSIONEM PECCATORUM”.

Dites totes aquestes paraules, deu mostrar lo calze al poble et pux posar-lo. E totes aquestes paraules deu dir en la consecració de la Sanch.⁹⁸

E vol aytant dir:

AQUEST ÉS LO CALZE DE LA MIA SANCH, MISTERI DE LA FE DEL NOVEL E-TERNAL TESTAMENT, LA QUAL SANCH SERÀ ESCAMPADA PER VOSALTRES ET PER MOLTS EN REMISSIÓ DE PECCATS.

Seguex-se:

“HEC QUOTIENSCUMQUE [FECERITIS] IN MEI MEMORIAM FACIETIS”.

Posant lo calze, deu dir aquestes paraules: “Hec quotiens etc.”.⁹⁹

[E vol aytant dir:]

“TOTA VEGADA QUE AÇÒ FARETS, ÇO ÉS, QUE CONSECRARETS LO MEU CORS ET LA MIA SANCH, HO FARETS EN MEMÒRIA E REMENBRANÇA DE MI, ÇO ÉS, DE LA MIA PASSIÓ”.

Constructio:¹⁰⁰

Enim, pro quia, *quia hic*, car aquest, *est*, és, *calix*, lo calze, *Sanguinis mei*, de la mia Sanch, *Novi et Eterni Testamenti*, del Novell et Eternal Testament, *mysterium*, misteri, *fidei*, de la fe, ço és a dir, del secret de la fe, cor en aquest sagrament una cosa veu hom et altra-n creu hom, *qui*, lo qual, o la qual Sanch, *pro vobis*, per vosaltres, ço és, apòstols, *et pro multis*, et per molts, ço és a saber, per tots los elets, *effundetur*, serà escampada, *in remissione peccatorum*, en remissió de peccats, car per la Sanch de Jesucrist són perdonats a nós los peccats, segons l'Apòstol: “La Sanch de Jesucrist munda et deneja les nostres consciències de les obres de mort”

⁹⁸ Dites totes [...] de la Sanch *al marge esquerre*.

⁹⁹ Posant lo calze [...] etc. *al marge esquerre*.

¹⁰⁰ *Al marge esquerre*.

(Ad Ebreos, IX° Capitulo).¹⁰¹ *Quotiescunque*, tota vegada o quant que quant, *feceritis*, farets, *hec*, aquestes coses, ço és a dir, que consecraretis lo meu Cors e la mia Sanch, o missa direts, *facietis*, o farets, *in mei memoria[m]*, en memòria o en remembrança de Mi, ço és, de la mia passió.

[12. UNDE ET MEMORES]

Seguex-se ço que's deu dir après la consecració:

UNDE ET MEMORES, DOMINE, NOS, TUI SERVI,¹⁰² SED ET PLEBS TUA SANCTA, EIUSDEM CHRISTI FILII TUI, DOMINI DEI¹⁰³ NOSTRI, TAM BEATE PASSIONIS,¹⁰⁴ NECNON ET AB INFERIS RESURRECTIONIS, SED ET IN CELOS GLORIOSE ASCENSIONIS,¹⁰⁵ OFFERIMUS PRECLARE MAGESTATI TUE DE TUIS DONIS AC DATIS, HOSTIAM ✕ PURAM, HOSTIAM ✕ SANCTAM, HOSTIAM¹⁰⁶ ✕ INMACULATAM, PANEM [✕] SANCTUM VITE ETERNE ET CALICEM [✕] SALUTIS¹⁰⁷ PERPETUE.

En aquesta paraula “Unde etc.”, lo prevere deu levar los braços un poch alt, en manera de creu tro en aquella paraula “ac datis”.

En cascuna de aquestes tres paraules “Hostiam puram, Hostiam sanctam, Hostiam immaculatam”, lo prevere deu fer una creu en lo calze et en la hòstia ensemps, e com diu “Panem sanctum vite eterne”, una creu tant solament; com diu “Calicem salutis perpetue”, altre creu sobre lo calze tan solament.¹⁰⁸

[f. 119] **E vol aytant dir:**

PER QUÈ, SENYOR, PUS QUE AQUEST SACRIFICI HAVEM A TU OFFERT EN MEMÒRIA DE LA TUA SANCTA PASSIÓ, PER

¹⁰¹ La citació correspon a 9,14 de l'Epístola als Hebreus atribuïda a l'apòstol Pau.

¹⁰² tui servi, en lloc de servi tui, és la variant que apareix, dins la Corona d'Aragó, al Ms. 11 de l'Arxiu de la Catedral de Tortosa, del segle XII, i en el missal de la mateixa diòcesi, editat el 1524 (FERRERES, 1929, LX i LXXIII); però en l'edició del Missal valencià, de 1492, és servi tui. En canvi, servi tui a la constructio.

¹⁰³ Dei també és afegit als textos litúrgics citats en la nota anterior.

¹⁰⁴ Des del segle IX es troben versions del Unde et memores en què, abans de tam beatae passionis, apareix l'afegit tam venerandae nativitatis, com al Ms. I-II-8, de la Biblioteca de San Lorenzo del Escorial (MORREALE, 1962, 212).

¹⁰⁵ assumptionis al ms., per error.

¹⁰⁶ Els tres signes de la creu estan escrits en negre damunt de cada hostiam.

¹⁰⁷ salutem al ms.

¹⁰⁸ En aquesta paraula “Unde [...] calze tan solament al marge esquerre.

AQUESTA RAHÓ NÓS, SERVIDORS TEUS, ET LO TEU SANT POBLE, REMEMBRANTS DE AQUELL MATEX FILL TEU JESUCRIST, SENYOR DÉU NOSTRE, ET DE LA BENAUYRADA PASSIÓ SUA ET DE LA RESURRECCIÓ COM EXÍ¹⁰⁹ DE INFERN ET DE LA GLORIOSA ASCENSIÓ [EN LOS CELS], OFFERIM A LA TUA SOBIRANAMENT CLARA MAGESTAT ET DELS DONS QUE TU NOS HAS DATS, AQUESTA HÒSTIA, QUE ÉS PURA ET NETA, PER LA QUAL NÓS SOM PURIFICATS ET DENEGATS, HÒSTIA SANCTA, PER LA QUAL NÓS SOM SANCTIFICATS, HÒSTIA SENS TOTA TACA ET SENS TOT DEFALLIMENT, QUE TOL DE NÓS TOTA TACA DE PECCAT, ET AQUEST PA SANT, QUI DÓNA A NÓS VIDA ETERNAL, ET AQUEST CALZE, QUI DÓNA A NÓS VIDA PERPETUAL.

Constructio:¹¹⁰

O Domine, o Tu, Senyor (supple: que fist manament que los preveres celebrant missa offerissen aquest sacrifici en remenbrança de la tua passió, per ço), *nos, servi tui*, nosaltres, preveres,¹¹¹ servents teus, *sed*, pro etiam, et encara, *et plebs tua sancta*, e el teu poble sant, ço és a dir, lo poble cristià santificat per la fe et per lo sant bbtisme de Jesucrist, aquest sacrifici adorant (supple: confessam nós esser), *memores*, remembrants de tres coses, ço és a saber, *tam beate passionis*, axí de la benaventurada passió, *necnon*,¹¹² et incara, *ab inferis resurrectionis*, de la resurrecció com hisqué dels inferns, *sed pro etiam*, et encara, *et gloriose ascensionis*, et de la gloriosa ascensió (supple: *facta*, feyta), *in celos*, en los cels, *eiusdem Christi*, d'aquell matex Jesucrist, *Filii tui*, Fill teu, *domini Dei nostri*, senyor Déu nostre (*unde*, donchs, o per què, *et*, e, supple: en senyal que nós som remembrants de la passió, resurrecció et ascensió del teu Fill, etc.), *offerimus*, offerim, *preclare magestati tue*, a la molt clara majestat tua, *de tuis donis*, dels teus dons, ço és a dir, quant al pa qui és consecrat et convertit en carn de Jesucrist, *ac datis*, et de les coses donades quant al vi qui és consecrat en Sanch de Jesucrist (*offerimus*, supple: nós offerim), *Hostiam puram*, Hòstia pura (supple: sens tot peccat concebuda), [f. 119'] *Hostiam sanctam*, Hòstia sancta o santificada, *Hostiam immaculatam*, Hòstia no tacada, ço és a dir, denejada et separada de tota màcula (supple: *offerimus*, nosaltres, preveres, offerim a Tu, Senyor), *Panem sanctum*, Pa

¹⁰⁹ axí al ms.

¹¹⁰ Al marge esquerre.

¹¹¹ Sobreescrit.

¹¹² Al marge dret: "non" tenetur hic affirmative.

sant, per nós santificat et als àngels glòria donant, *vite eterne*, de vida eternal (supple: donador), *et*, e encara offerim, *Calicem*, lo Calze, *salutis perpetue*, de la salut perpetual.

[13. SUPRA QUAE PROPITIO]

SUPRA QUE PROPITIO AC SERENO VULTU RESPICERE DIGNERIS ET ACCEPTA HABERE, SICUTI ACCEPTA HABERE DIGNATUS ES MUNERA PUERI TUI IUSTI ABELL, ET SACRIFICIUM PATRIARCHE NOSTRI ABRAHE, ET QUOD TIBI OBTULIT SUMUS SACERDOS TUUS MELCHISEDECH, SANCTUM SACRIFICIUM, INMACULATAM HOSTIAM.

Que vol aytant dir:¹¹³

CLAMAM-TE MERCÉ QUE, AB AQUELLA PIADOSA TUA CARA,¹¹⁴ SERENA ET CLARA, VULLES GARDAR AQUEST SANT SACRIFICI E AQUESTA HÒSTIA MUNDA DE TOTA TACA, E QUE LA VULLES REEBRE AGRADOSAMENT, AXÍ COM REEBIST AGRADOSAMENT LOS DONS QUE OFFERÍ ABEL, JUST SERVIDOR TEU, E AXÍ COM REBIST AGRADOSAMENT LO SACRIFICI DEL PATRIARCA NOSTRE ABRAAM ET AQUELL SACRIFICI QUE A TU OFFERÍ LO SOBIRAN PREVERE TEU MELXISEDECH.

Constructio:¹¹⁵

Supra que, scilicet munera, ço és a dir, sobre·ls quals dons¹¹⁶ et sacrificis, Tu, Senyor, *digneris*, vulles, *respicere*, guardar, *vultu*, ab cara, *propitio*, benigna, *ac*, pro et, *et sereno*, e clara, ço és a dir, ab esguart plasant et agradable vulles guardar vers nós, *et*, et plàcia a Tu, *habere*, haver, *accepta*, acceptats et reebuts axí que sien en salut de la nostra ànima, *sicuti dignatus es*, axí com Tu volguist, *habere accepta*, haver rebuts, *munera*, los dons, *pueri tui iusti*, del teu infant just, o servent just,¹¹⁷ *Abel*, Abel, lo qual offerí a Tu dels primers nats dels bestiaris, *et*, et axí com Tu volguist haver rebut, *sacrificium*, lo sacrifici, *patriarche nostri Abrahe*,

¹¹³ Que vol aytant dir al marge esquerre.

¹¹⁴ Traducció encertada de la fórmula sereno vultu, inspirada en el llenguatge dels cultes pagans de Roma.

¹¹⁵ Al marge esquerre. Al marge dret: E vol aytant dir.

¹¹⁶ donch al ms.

¹¹⁷ El segon terme de la traducció, servent, precisa el significat del primer terme, infant, versió purament literal de pueri.

del nostre patriarcha Abraam, lo qual, en quant fo en ell, offerí a Tu lo seu fill, *et*, e encara, [*quod*], (supple: lo pa et lo vi), lo qual, *Melxisedech*, [f. 120] Melxisedech, *sumus sacerdos tuus*, sobiran prevere teu, *obtulit*, offerí, *Tibi*, a Tu, los quals dons et sacrificis figuraven et significaven aquest, *sanctum Sacrificium*, sant Sacrifici, *inmaculatam Hostiam*,¹¹⁸ aquesta sancta Hòstia sens tota màcula, la qual nós, preveres, offerim a Tu en l'altar.

[14. SUPPLICES TE ROGAMUS]

Seguex-se enaprés la inclinació, la qual lo prevere deu fer al mig de l'altar ab los braços cancellats sobre los pits davant la Sanch et lo Cors de Jesucrist, dien:

SUPPLICES TE ROGAMUS, OMNIPOTENS DEUS, IUBE HEC PERFERRI PER MANUS SANCTI ANGELI TUI IN SUBLIME ALTARE TUUM, IN CONSPECTU DIVINE MAIESTATIS TUE, UT QUOTQUOT, EX HAC ALTARIS PARTICIPATIONE SACROSANCTUM FILII TUI CORPUS ET SANGUINEM¹¹⁹ SUMPSE- RIMUS, OMNI BENEDICTIO- NE CELESTI ET GRATIA REPLEAMUR. PER EUNDEM CHRISTUM DOMINUM NOSTRUM. AMEN.

En aquesta paraula “ex hac altaris participatione” lo prevere deu besar lo altar, si és consecrat; si no, la ara.

En aquesta paraula “Corpus” deu fer una creu sobre la hòstia, e, com diu “Sanguinem”, altre sobre lo calze, e, com diu “omni benedictione etc.”, deu senyar si matex en la cara.¹²⁰

[E vol aytant dir:]

PREGAM HUMILMENT A TU, SENYOR DÉUS TOTPODE- RÓS, QUE VULLES E FACES MANAMENT QUE AQUESTS SANTS SACRIFICIS SIEN PRESENTATS EN LO SOBIRÀ ALTAR TEU DA- VANT LOS ULLS DE LA TUA DIVINAL MAGESTAT, E AÇÒ SIA FET PER MÀ DEL TEU FILL BENEYT JESUCRIST, QUI ÉS ÀNGEL SANT DE GRAN CONSELL, EN GUISA QUE TOTS AQUELLS QUI AQUEST SOBIRANAMENT SANT ET SAGRAT CORS ET AQUESTA

¹¹⁸ Afegeix: e.

¹¹⁹ El signe de la creu apareix en negre damunt Corpus i Sanguinem.

¹²⁰ En aquesta paraula “ex hac altaris” [...] en la cara *al marge dret*.

BENEYTA SANCH DEL TEU FILL REEBRAN, E TOTS¹²¹ AQUELLS QUI EN AQUEST SAGRAMENT HAURAN PART PER FE ET PER CARITAT, SIEN COMPLITS DE LA BENEDICCIÓ ET DE LA GRÀCIA CELESTIAL. PER AQUEL MATEX JESUCRIST, SENYOR NOSTRE. AMÉN.

Constructio:¹²²

O Deus, o Déus, *omnipotens*, totpoderós, *supplices*, nós humils ab tota supplicació et humilitat, *rogamus*, pregam, *Te*, a Tu, qui est¹²³ plen de misericòrdia et de tota pietat, *iube*, fes o mana, *hec*, aquestes coses, ço és a dir, los nostres vots, les nostres supplicacions et les nostres pregàries, *perferri*, portar o presentar, *per manus sancti Angeli tui*, per les mans del teu sant Àngel, ço és a dir, del teu Fill qui és dit Àngel, o per lo misteri dels àngels qui t'offeren e-t presenten les nostres oracions,¹²⁴ *in altare tuum*, en lo teu altar, *sublime*, molt alt, ço és, *in conspectu divine maiestatis tue*, en l'esgardament de la tua divinal majestat, o denant los ulls o en la presència de la tua divinal magestat,¹²⁵ o en la Sgleya triumphant, *ut quotquot*, per ço [f. 120'] que tots aquells o quants que quants, *sumpserimus*, reebrem o pendrem, *participatione*, de la participació, *ex hac altaris*, de aquest altar, *sacrosanctum Corpus*, lo sant sagrat Cors, *et Sanguinem*, e la Sanch, *Filii tui*, del teu Fill, *repleamur*, siam recomplits, *omni benedictione celesti*, de tota celestial benedició, *et gratia*, et de gràcia. *Per eundem Christum dominum nostrum*, per aquell matex Jesucrist, senyor nostre. *Amen*, ço és a dir, açò sia sens fi.

[15. MEMENTO ETIAM, DOMINE]

Enaprès seguex-se la memòria que fa lo prevere per los morts, que diu axí:

MEMENTO ETIAM, DOMINE, FAMULORUM FAMULARUM-QUE TUARUM QUI NOS PRECESSERUNT CUM SIGNO FIDEI, ET

¹²¹ tosts al ms., per error.

¹²² Al marge esquerre.

¹²³ es al ms.

¹²⁴ Anglés interpreta el sentit de sancti Angeli d'acord amb la tradició teològica llatina. La tradició litúrgica B prescindeix de sancti (FERRERES, 1929, 155). En canvi, en la litúrgia bizantina es demana expressament la intervenció de l'Esperit Sant perquè transforme el pa i el vi en el Cos i la Sang de Jesucrist.

¹²⁵ o denant [...] magestat al marge dret, amb els respectius signes de remissió.

DORMIUNT IN SOMPNO PACIS, N. N.¹²⁶ (ací lo prevere deu haver memòria de aquells o de aquelles defunts per los quals en special vol orar).¹²⁷

E vol aytant dir:

ENCARA, SENYOR, TE CLAMAM MERCÉ QUE·T MEMBRE DELS TEUS SERVENTS E DE LES TUES SERVENTES QUI SÓN PASSATS DE AQUEST SEGLE AB SENYAL DE LA TUA FE E ARA DORMEN EN DORMIR DE PAU, ÇO ÉS, QUE SÓN EN PURGATORI.

Constructio:¹²⁸

O Domine, o Tu, Senyor (suple: damunt havem pregat a Tu per los vius que Tu·ls perdons lurs peccats), *etiam*, encara com Tu sies piadós et misericordiós, *memento*, pregam-te que vulles esser menbrant, *famulorum*, dels servents, *que*, pro et, *et famularum tuarum*, e de les tues serventes (suple: *deffunctorum*), *qui*, los quals, *precesserunt*,¹²⁹ davant anaren, *nos*, a nosaltres, ço és a dir, que són anats a Tu passant d'aquest segle ans que nosaltres, e açò, *cum signo fidei*, ab lo senyal de la fe cristiana, ço és a dir, ab lo caracte de la fe cristiana qui és reebut en lo sant babtisme, per lo qual los fels dels infeels són departits, *et dormiunt*, e dormen e·s reposen, *in sompno pacis*, en dormir de pau, ço és, que són en purgatori e speran parays, qui és loch de pau.

Seguex-se enaprés:

IPSIS, DOMINE, ET OMNIBUS IN CHRISTO QUIESCENTIBUS, LOCUM REFRIGERII, LUCIS ET PACIS, UT INDULGEAS, DEPRECAMUR. PER EUNDEM CHRISTUM, DOMINUM NOSTRUM. AMEN.

Que vol aytant dir:

E CLAMAM-TE MERCÉ, SENYOR, QUE TU PERDONS A ELLS E A TOTS AQUELLS QUI·S REPOSEN EN LA FE ET EN LA GRÀCIA DE JESUCRIST, QUI SÓN EN PURGATORI, E QUE·LLS VULLES APORTAR AL LOCH DE REFRIGERI [f. 121] ET DE LUM

¹²⁶ Aquesta fórmula, generalment escrita N. et N., sol aparéixer després de tuarum.

¹²⁷ ací lo prevere [...] vol orar al marge esquerre.

¹²⁸ Al marge esquerre.

¹²⁹ Corregit a partir de pro-, i posteriorment de pra-.

ET DE PAU. PER AQUELL SENYOR MATEX JESUCRIST, SENYOR NOSTRE. AMÉN.

Constructio:¹³⁰

O Domine, o Tu, Senyor, ab humilitat et ab devoció, *deprecamur*, te pregam, *ut*, que Tu (supple: per virtut de aquest beneyt sacrifici), *ipsis*, a aquells (supple: defunts, per los quals nós pregam), *et omnibus in Christo quiescentibus*, e a tots aquells qui-s reposen en Jesucrist, ço és, qui són morts en gràcia de Jesucrist detenguts en purgatori, *indulgeas*, que Tu los atorchs, *locum refrigerii*, loch de refrigeri, ço és a dir,¹³¹ lo celestial paradís, en lo qual no és ardor de penes, *lucis*, de lum, en lo qual no és obscurat de tenebres, *et pacis*, e de pau, en lo qual no és decorriment de penes ni rancor, ni mala volentat. *Per eundem Christum dominum nostrum*, per aquell matex Jesucrist, senyor nostre. Amén.

[16. NOBIS QUOQUE PECCATORIBUS]

E puix seguex-se enaprés:

NOBIS QUOQUE PECCATORIBUS (en aquesta paraula “nobis quoque peccatoribus” lo prevere se deu dar ab tots los dits de la man dreta als pits, **melius cum tribus digitis**)¹³² *FAMULIS TUIS, DE MULTITUDINE MISERATIONUM TUARUM SPERANTIBUS ALIQUAM PARTEM*¹³³ *ET SOCIETATEM DONARE DIGNERIS, CUM TUIS SANCTIS APOSTOLIS ET MARTIRIBUS, CUM IOHANNE, STEPHANO, MATHIA, BARNABA, IGNATIO, ALEXANDRO, MARCELLINO, PETRO, FELICITATE, PERPETUA, AGATTA, LUCIA, AGNETE, CECILIA, ANASTASIA, ET CUM OMNIBUS SANCTIS TUIS,*¹³⁴ *INTRA QUORUM NOS CONSORTIUM,*¹³⁵ *NON EXTIMATOR*¹³⁶ *MERITI, SED VENIE, QUESUMUS, LARGITOR ADMITTE. PER CHRISTUM DOMINUM NOSTRUM* (ací no deu dir ne respondre lo prevere “Amen”).¹³⁷

¹³⁰ Al marge esquerre.

¹³¹ a dir al marge esquerre, amb els respectius signes de remissió.

¹³² En aquesta paraula [...] cum tribus digitis al marge dret.

¹³³ La fórmula canònica, tal com apareix a l'Expositio, és partem aliquam.

¹³⁴ La fórmula canònica actual és et omnibus sanctis tuis, però a l'època medieval predominava la variant et cum omnibus sanctis tuis (vegeu nota 151). L'ordre en la citació de les santes esmentades és diferent en la tradició litúrgica A (FERRERES, 1929, 156).

¹³⁵ Damunt consortio, que respon a la tradició litúrgica A (FERRERES, 1929, 156).

¹³⁶ extimator en ms., per estimator.

¹³⁷ Ací no deu [...] Amen al marge dret.

E vol aytant dir:

AYTAMBÉ, SENYOR, TE CLAMAM MERCÉ QUE VULLES DONAR ALGUNA PART ET COMPANYIA AB LOS TEUS SANTS APÒSTOLS ET MÀRTIRS A NÓS, PECCADORS SED ET SERVENTS TEUS, QUI HAVEM SPERANÇA DE LA MULTITUT DE LES TUES¹³⁸ MISERICÒRDIES, EN GUISA QUE NÓS SIAM EN COMPANYIA AB SENT JOHAN, SENT STEVE, SENT MATHIA, SENT BERNABEU, SENT IGNASCI, SENT ALEXANDRE, SENT MARCEL, SENT PERE, SENTA FELICITAT, SANCTA PERPÈTUA, SANCTA ÀGATHA, SANCTA LÚCIA, SANCTA AGNES, SANCTA CECÍLIA, SANCTA ANASTHÀSIA, E AB TOTS LOS SANTS TEUS, AXÍ QUE TU NOS REEBES DINS EN LA COMPANYIA D'ELLS. E EN AÇÒ NO VULLES [f. 121] ESTIMAR NE GUARDAR NOSTRES MÈRITS, MAS TANT SOLAMENT LA TUA MISERICÒRDIA. PER JESUCRIST, SENYOR NOSTRE.

Constructio:¹³⁹

Quoque, quax que vulla dir: O Senyor, havem-te pregat dessus que dons la vida eternal als deffunts qui són en purgatori, *nunch quoque*, ara certes, Senyor, te pregam humilment, *ut nobis peccatoribus*, que a nosaltres peccadors, *famulis tuis*, servents teus, ço és a dir, preveres faent aquest sant sacrifici et a tots los altres feels teus vius, *sperantibus*, sperants et confiants, *de multitudine miseracionum tuarum*, de la multitut de les tues misericòrdies o miseracions, *digneris*, Tu vulles, *donare*, donar no segons los nostres mèrits mas segons la tua misericòrdia, *aliquam partem*, alguna part, *et societatem*, e companyia, ço és, algun grau de glòria, *cum tuis sanctis apostolis et martiribus*, ab los teus sants apòstols et màrtirs (supple: ací nomenats, ço és), *cum Iohanne*, ab sent Johan, *Stephano*, ab sent Steve, *Mathia*, ab sent Matia, *Barnaba*, ab sent Bernabeu, *Ignatio*, ab sent Ignaci, *Alexandro*, ab sent Alexandre, *Marcellino*, ab sent Marcel, *Petro*, ab sent Pere, *Felicitate*, ab senta Felicitat, *Perpetua*, ab senta Perpètua, *Agatha*, ab senta Àgatha, *Lucia*, ab senta Lúcia, *Agnete*, ab sancta Agnes, *Cecilia*, ab sancta Cecília,¹⁴⁰ *Anastasia*, ab sancta Anastàsia, *et*, e encara (supple: no tan solament ab aquests, mas), *cum omnibus sanctis tuis*, ab tots los teus sants, *intra quorum consortium*, entre la companyia dels quals sants, *quesumus*, nós demanam (suple: humilment), *admitte*,

¹³⁸ *Afegeix i cancel·la:* miseracions.

¹³⁹ *Al marge esquerre.*

¹⁴⁰ *Amb subratllat cancel·lat.*

que Tu rebes, *nos*, nosaltres (suple: servents teus, Tu, Senyor, lo qual), *non extimator meriti*, no axí com a estimador de nostre mèrit, *sed largitor venie*, mas axí com a donador de vénia et de perdó. *Per Christum dominum nostrum*, per Jesucrist, senyor nostre.

[E segueix-se enaprés:]

PER QUEM HEC OMNIA, DOMINE, SEMPER BONA CREAS, SANC✱TIFICAS, VIVI✱FICAS, BENE[✱]DICIS (en cascuna de aquestes paraules “sanctificas, vivificas, benedicis”, lo prevere deu fer una creu sobre lo calze et la hòstia ensemps)¹⁴¹ *ET PRESTAS NOBIS. PER ✱ IPSUM, ET ✱ CUM IPSO, ET IN ✱ IPSO EST TIBI DEO ✱*, [f. 122] *PATRI OMNIPOTENTI, IN UNITATE SPIRITUS [✱] SANCTI, OMNIS HONOR ET GLORIA, PER OMNIA SECLA SECLORUM. AMEN.*

Com lo prevere diu “et prestas nobis”, deu descobrir lo calze e puix pendre la hòstia ab deguda reverència e fer V creus ab ella tenint-la¹⁴² en la mà dreta; la primera, sobre lo calze, de ora a ora del calze, dient: “per Ipsum”; la segona, hun poch dintre lo calze, dient: “et cum Ipso”; la tercera, hun poch més dins lo calze, dient: “et¹⁴³ in Ipso”; la quarta, de la ora del calze envers los pits del prevere, dient: “est Tibi, Deo Patri omnipotenti”; la cinquena, deu fer pux bax, dient: “in unitate Spiritus Sancti, Deus, etc.”.

E vol aytant dir aquesta oració:

PER LO QUAL JESUCRIST, TU, SENYOR, HAS VOLGUT E VOLS CREAR ET SANCTIFICAR [E VIVIFICAR] E BENEYR TOTS AQUESTS BÉNS. LOS QUALS DON'S DONES A NÓS PER ELL ET AB ELL ET EN ELL, AL QUAL ÉS DEGUDA TOTA HONOR E TOTA GLÒRIA ENSEMPS AB DÉU LO PARE TOTPODERÓS ET AB LO SANT SPERIT, QUI SÓN UNA DIVINITAT PER TOTSTEMPS ETERNALMENT.

Constructio:¹⁴⁴

Per quem, per lo qual, *o Domine*, o Tu, Senyor, *creas*, Tu crees, *semper*, enpertotstemp, *hec omnia*, totes aquestes coses, *bona*, bones, ço

¹⁴¹ en cascuna [...] ensemps *al marge esquerre*. *El signe de la creu apareix dibuixat en negre damunt sanctificas i vivificas, axí com damunt per, cum, in i Deo.*

¹⁴² *tinent-la al ms.*

¹⁴³ *Afegeix i cancel·la: cu.*

¹⁴⁴ *Al marge esquerre.*

és a saber, crean natura, *sanctificas*, sanctifiques, *vivificas*, vivifiques, *benedicis*, bene[e]ys, ajustan o multipliquen la tua gràcia, *et prestas nobis*, et dones (suple: que aquestes coses aprofiten) a nosaltres (suple: preveres, et a tots los altres feels, et açò), *per Ipsum*, per Ell, ço és, Jesucrist, axí com a migancer, *et cum Ipso*, e ab Ell, ço és, Jesucrist, lo qual és egual, *et in Ipso*, et en Ell, ço és, Jesús, axí com inconstancial,¹⁴⁵ *omnis honor*, tota honor, *et gloria*, et glòria, *est Tibi, Deo Patri omnipotenti*, és a Tu, Déu Pare totpoderós, *in unitate Spiritus Sancti*, en unitat del Sperit Sant, *per omnia secula seculorum*, per totstemps eternalment o per tots los segles dels segles, ço és a dir, en aquest segle et en l'altre.

E sopte los ajudants a missa [f. 122'] responen: Amen. Ista dictio tenetur hic affirmative, ço és a dir, axí és, com Tu dius.

[17. PATER NOSTER]

E sopte lo prevere diu:¹⁴⁶

OREMUS: PRECEPTIS SALUTARIBUS MONITI, ET DIVINA INSTITUTIONE FORMATI, AUDEMUS DICERE: "PATER NOSTER ETC.".

E vol aytant dir:

FAÇAM ORACIÓ A DÉU PER TAL COM ELL NOS HA AMONESTATS PER LOS SEUS MANAMENTS DE SALVACIÓ. ET AXÍ, INFORMATS PER LA DIVINAL INSTITUCIÓ,¹⁴⁷ GOSAM DIR A ELL LA ORACIÓ DEL "*PATER NOSTER QUI ES IN CELIS, ETC.*".

Constructio:¹⁴⁸

Moniti, nós amonestats et instruyts, *preceptis salutaribus*, per los manaments de salutació (los quals, suple: nos aporten a salut eternal), *et*, pro etiam, et encara (suple: *sumus*, nós som), *formati*, informats o instruyts, *divina institutione*, per la divinal¹⁴⁹ institució o ordenació, *oremus*, preguem Déu (suple: per nós matex et per lo poble, cor axí amonestats

¹⁴⁵ -con- sobreescrit.

¹⁴⁶ Tot seguit apareix en roig: enaprés seguex-se.

¹⁴⁷ Calc del llatí; el sentit d'institutio ací és el de magisterium, terme que trobem en la tradició litúrgica A (FERRERES, 1929, 164).

¹⁴⁸ Al marge esquerre.

¹⁴⁹ per la divinal cancel·lat mitjançant subratllat i després acceptat de bell nou mitjançant una ratlla roja i cancel·lació del subratllat.

et informats), *audemus*, nós gosam, *dicere*, dir (supple: ardidament et ab gran fiança a Ell aquesta oració que·s seguex):

Pater noster, Pare nostre, ço és, Tu, Senyor, est Pare nostre per creació et per governació et per adopció, *qui es in celis*, lo qual est en los cels, ço és, en la celestial glòria o en los sants hòmens o en los cels corporals, *tuum nomen*, lo teu nom, *sanctificetur*, sia santificat, ço és, que axí·ns faces viure sanctament, que totes coses donen honor et glòria al teu nom, *tuum regnum*, lo teu regne, *adveniat*, vingua, ço és, que lo teu regne et la tua senyoria sia manifestada et declarada en los hòmens et que faces que yo, peccador, sia parçoner de la celestial glòria et del regne de paradís, et que Déus regne en lo meu cor et posseesca aquell, amén; *tua voluntas*, la tua volentat, *fiat*, sia feyta, *sicut in celo*, axí com en lo cel, *et in terra*, et en la terra, ço és, que la tua volentat sia feyta et complida en nós, qui som en la terra axí com [f. 123] és feyta e complida per los sants qui són et habiten en los cels. *Da*, Tu dóna, *hodie*, huy, *nobis*, a nosaltres, *panem nostrum*, lo pa nostre, *cotidianum*, cotidià, ço és, de tots dies, car Tu est Pare nostre qui tot sols dones les coses a nós profitoses, ço és a saber, lo pa corporal de la vida necessària e lo pa spiritual, ço és, de la paraula de Déu, et lo Pa sacramental, ço és, lo Cors preciós de Jesucrist, *et dimitte nobis*, e Tu lexa a nosaltres, *debita nostra*, los nostres deutes, *sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*, axí com nós los perdonam als nostres deutors, ço és, que tot greuge et tota offensa que·ns sia feyta per nostres prohysmes que·ls ho perdonem, et açò no de bocha tant solament mas de cor, car en altra manera los nostres peccats no·ns serien perdonats, sinó axí com nós los perdonam a nostres prohismes. *Et ne nos inducas*, e no·ns mens, *in temptationem*, en temptació, ço és, que no·ns leys esser vençuts ne sobrats per nenguna temptació, *sed libera*, mas Tu desliura, *nos*, nosaltres, *a malo*, de mal, ço és, que ací en aquesta petició demanam en general que nostre senyor Déus nos desliure de tot mal spiritual et temporal. *Amen*.

Aquesta dicció “Amen” és fi et conclusió afirmativa de aquesta oració dominical. Enperamor de açò, lo prevere [demana] per si et per lo poble que ell dignament puscha reebre lo Cors preciós de Jesucrist, la qual cosa no·s pot fer si no som deliurats de peccats et de tota torbació, la qual torba la pau et la devoció de la nostra consciència.

[18. LIBERA NOS]

Et enperamor d'açò, explicant o declarant en especial aquelles coses que dessús en la setena petició demanava en general, dita et

acabada la oració del “Pater noster”, diu lo prevere en secret aquesta oració “Libera nos”:

LIBERA NOS, QUESUMUS, DOMINE, AB OMNIBUS MALIS, PRETERITIS, PRESENTIBUS ET FUTURIS, ET INTERCEDENTE PRO NOBIS¹⁵⁰ BEATA ET GLORIOSA SEMPER VIRGINE DEI GENITRICE MARIA, ET BEATIS APOSTOLIS TUIS, PETRO ET PAULO, ATQUE ANDREA CUM OMNIBUS SANCTIS,¹⁵¹ DA PROPITIUS PACEM IN DIEBUS NOSTRIS, UT OPE MISERICORDIE TUE ADIUTI, ET A PECCATO SIMUS SEMPER LIBERI, ET AB OMNI PERTURBATIONE SECURI. PER EUNDEM DOMINUM NOSTRUM IESUM CHRISTUM, FILIUM [TUUM], QUI TECUM VIVIT ET [f. 123'] REGNAT IN UNITATE SPIRITUS SANCTI, DEUS.

E vol aytant dir:

CLAMAM-TE MERCÉ, SENYOR, QUE TU VULLES NOS DESLIURAR DE TOTS MALS PASSATS, PRESENTS ET ESDEVENIDORS, E ENCARA QUE, MIGENÇANT ET PREGANT PER NÓS LA BENAUYRADA ET GLORIOSA ET PER TOTSTEMPS VERGE ET MARE DE DÉU, NOSTRA DONA SANCTA MARIA, E MIGANÇANTS ET PREGANTS PER NÓS LOS BENAUYRATS APÒSTOLS TEUS SENT PERE ET SENT PAUL E SENT ANDREU, AB TOTS LOS SANTS, VULLES ATORGAR E DONAR A NÓS PIADOSAMENT PAU EN LOS NOSTRES DIES EN GUISA QUE, PER AJUDA DE LA TUA MISERICÒRDIA, SIAM DELLIURATS TOTSTEMPS DE PECCAT E SEGURS DE TOTA PERTURBACIÓ COM TRIBULACIÓ. PER AQUELL SENYOR NOSTRE JESUCRIST, [FILL TEU], LO QUAL, [DÉU], AB TU ENSEMPS VIU ET REGNA EN UNITAT DEL SPERIT SANT.

¹⁵⁰ *La fórmula intercedente pro nobis, en lloc de simplement intercedente, la trobem en el Ms. 10 de l'Arxiu de la Catedral de Tortosa, de 1055 (FERRERES, 1929, 165). La retrobarem també en l'edició del Liber missalis secundum consuetudinem sedis Valentie, de 1492.*

¹⁵¹ *El sintagma cum omnibus sanctis, en lloc del romà et omnibus sanctis, el trobem, dins la Corona d'Aragó, al Ms. 11 de la Catedral de Tortosa, del segle XII, en l'edició de 1542 del missal d'aquesta diòcesi, en el Ms. 126 de la Biblioteca Provincial de Tarragona, de circa 1200 i d'origen cistercenc, en el Ms. 91 de l'Arxiu de la Catedral de València, escrit el 1417, en l'edició del Liber missalis secundum consuetudinem sedis Valentie, de 1492 (FERRERES, 1929, 165) i en el Missale Ilerdense, de 1524, de l'Arxiu Capitular de Lleida, del qual ens ha donat notícia Alfred Agustí. També el retrobem en el Cànon reproduït al Ms. I-II-8, de la biblioteca del monestir d'El Escorial (MORREALE, 1962, 215). Vegeu nota 134.*

Constructio:¹⁵²

O Domine, o Tu, Senyor, qui tot sols pots totes coses desliurar, *quesumus*, ço és a dir, humilment demanam, *libera*, Tu desliura, *nos*, nosaltres, mesquins et peccadors, *ab omnibus malis*, de tots mals per los quals som detenguts et agreugats e, sopte, axí com damunt és dit, de quals mals demana que ell e lo poble sien desliurats, ço és a saber, *preteritis*, dels passats, *presentibus*, dels presents, aquelles coses lexant et perdonant a nós, *et futuris*, et dels esdevenidors, ne per aquells siam sobrats, Tu, Senyor, gardant-nos. Mas, car lo prevere sap que aquestes coses no pot enpetrar per si mateix, car no som tan dignes, emperamor d'açò met per migancers et pregadors dient¹⁵³ açò (supple: te supplicam que faces), *et* (supple: car nós som indignes que per nós mateix no podem esser desliurats de mal, humilment te demanam que-ns desliures), *intercedente*, pregant, *pro nobis*, per nós, *beata et gloriosa semper virgine, Dei genitrice, Maria*, la benauyrada et gloriosa madona sancta Maria, Mare de Déu, totstemp¹⁵⁴ [f. 124] Verge, que és advocada dels peccadors, *et*, e encara (supple: pregants per nós), *beatis apostolis tuis*, los benauyrats apòstols teus, *Petro et Paulo atque Andrea cum omnibus sanctis*, sent Pere et sent Paul e sent Andreu ab tots los sants, per les oracions dels quals, *da propitius*, Tu, qui est benigne et piadós, dóna a nós, *in diebus nostris*, en tots los nostres dies et en tota la nostra vida, *pacem*, pau, ço és a saber, dins en nostra consciència et pau defora en les coses temporals, *ut ope misericordie tue adiuti*, axí que, ajudats et fortificats per obra de la tua misericòrdia, ço és a dir, per pregàries de aquests sants de tots mals per la tua misericòrdia¹⁵⁵ siam desliurats, *simus semper et a peccato liberi*, e siam totstemp desliurats de peccat, *et ab omni perturbatione securi*, et encara siam de tota perturbació segurs (supple: en guisa que hajam pau dins en nostres conscièncias e defora en les coses temporals, e lavors dignament porem reebre¹⁵⁶ aquest sant sagrament). *Per eundem dominum nostrum Iesum Christum, Filium tuum*, per aquell meteix senyor nostre Jesucrist, Fill teu, *qui*, lo qual Senyor, *Deus*, Déus, *vivit et regnat*, ab Tu ensemps viu et regna, *in unitate Spiritus Sancti*, en unitat de Sperit Sant.

Com lo prevere diu “Libera nos, quesumus, etc.”, deu penre la patena en la mà dreita et tenir-la¹⁵⁷ alt no massa, e com diu “Petro”, deu

¹⁵² Al marge esquerre.

¹⁵³ Al marge dret.

¹⁵⁴ Reclam ornat amb rostre humà de perfil: Verge, que és.

¹⁵⁵ ço és a dir [...] misericòrdia al marge dret amb els respectius signes de remissió.

¹⁵⁶ reembre al ms.

¹⁵⁷ tenir al ms.

senyar si metex ab la patena començant al front; com diu “et Paulo”, bax vers la barba; com diu “atque Andrea”, a la part esquerra de la cara; cum diu “cum omnibus sanctis”, a la part dreta; com diu “da propitius pacem etc.”, deu besar la patena, e pux posar-la en lo altar et descobrir lo calze, pux pendre la Hòstia et, sobre lo calze dient “Per eundem dominum nostrum Iesum Christum etc.”, deu-la trencar no per lo mig, mas per lo terç, e aquesta terça part deu trencar en dues parts, et la una deu tenir en la mà dreta, les [altres] dues en la mà squerra.

[19.1. COMMUNIO. PAX DOMINI. AGNUS DEI]

Trencada la Hòstia en tres parts et tenint la menor part en la mà dreta sobre lo calze, diu lo prevere:

PER OMNIA SEcula SECULORUM.

Resposta:¹⁵⁸

AMEN.

Diu:

PAX DOMINI SIT SEMPER VOBISCUM

En aquesta paraula “pax Domini”, deu fer lo prevere una creu ab la partida de la Hòstia que té en la man dreta de ora a ora del calze; com diu “sit semper”, altra creu semblant; com diu “vobiscum”, altra semblant.¹⁵⁹

Respon:¹⁶⁰

ET CUM [f. 124'] SPIRITU TUO.

[**Diu:**]¹⁶¹

AGNUS DEI, QUI TOLLIS PECCATA MUNDI, MISERERE NOBIS. AGNUS DEI, QUI TOLLIS PECCATA MUNDI, MISERERE

¹⁵⁸ Afegeix al marge dret: respon.

¹⁵⁹ En aquesta paraula [...] altra semblant al marge inferior.

¹⁶⁰ Afegeix al marge dret: diu respon.

¹⁶¹ En els missals de Cúria, Haec commixtio precedeix l'Agnus Dei. Així, el Ms. 99 de l'Arxiu de la Catedral de València, anterior al 1411, ja duu l'ordre d'aquestes pregàries “secundum consuetudinem Curie romane” (FERRERES, 1929, 181-182). En canvi, en el ritual dels dominics, l'Agnus Dei precedeix l'Haec commixtio, tal com fa Anglés i era prou freqüent en l'època. Les descripcions de les rúbriques de 18 i 19.1 també responen al cerimonial dels dominics.

NOBIS. AGNUS DEI, QUI TOLLIS PECCATA MUNDI, DONA NOBIS PACEM.

E vol aytant dir:

PER TOTSTEMPS EN AQUEST SEGLE ET EN L'ALTRE ETERNALMENT. AXÍ SIA.¹⁶²

Com tu dius “Pau del Senyor per totstemp sia ab vosaltres”, “E ab lo teu sperit”, sia axí matex per totstemp pau.

ANYEL DE DÉU, QUI TOLS O PERDONAS LOS PECCATS DELS HÒMENS DEL MÓN, HAJES MERCÉ DE NÓS.

ANYEL DE DÉU, QUI TOLS O PERDONES LOS PECCATS DELS HÒMENS DEL MÓN, HAJES MERCÉ DE NÓS.

ANYEL DE DÉU, QUI TOLS LOS PECCATS DELS HÒMENS¹⁶³ DEL MÓN, DÓNA'NS PER TOTSTEMPS PAU.

Constructio:¹⁶⁴

Agnus, sive *Agne* o *Ayel*, *Dei*, de Déu, *qui*, lo qual, *tollis*, tols o¹⁶⁵ perdone, *peccata*, los peccats, *mundi*, del món, ço és, dels hòmens del món, *miserere nobis*, mercé hajes a nosaltres. *Agnus Dei*, etc., eodem modo construe. *Agnus Dei*, etc., *dona nobis pacem*, dóna a nosaltres pau. Vel sic respice.

[19.2. COMMUNIO. HAEC SACROSANCTA COMMIXTIO]

Finit açò, lo prevere pregua per si et per tots aquells qui com-breguen et diu aquesta oració:

*HEC SACROSANCTA COMIXTIO*¹⁶⁶ *CORPORIS ET SANGUINIS DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI, FIAT MICHI ET OMNIBUS*

¹⁶² Al marge dret.

¹⁶³ Al marge dret.

¹⁶⁴ Al marge esquerre.

¹⁶⁵ Sobreescrit.

¹⁶⁶ *Hec sacrosancta commixtio*, i no *Haec commixtio et consecratio*, és la fórmula dels sacramentaris o missals manuscrits i impresos de Tortosa i de València, així com també del ritual dels dominics i dels missals de les abadies de Sant Agustí, de Canterbury, i de Westminster, editat per Wickham Legg (FERRERES, 1929, 179). També en el Missale Ilerdense, de 1524. Els tres missals de ritu Sarum de l'Arxiu de la Catedral de València, mss. 89, 92 i 106, porten la fórmula *Hec sacrosancta commixtio et consecratio*.

*SUMENTIBUS SALUS MENTIS ET CORPORIS ET AD VITAM ETERNAM PROMERENDAM VEL CAPEPENDAM, SIT PREPARATIO SALUTARIS. PER CHRISTUM DOMINUM. AMEN. Vel: PER EUNDEM DOMINUM NOSTRUM. AMEN.*¹⁶⁷

Alii dicunt: [...] *TE PRESTANTE DEO VERO VEL DEUS NOSTER, QUI IN TRINITATE PERFECTA VIVIS ET REGNAS*¹⁶⁸ *PER OMNIA SECU- LA SECULORUM. AMEN.*¹⁶⁹

Ací deu metre lo prevere la part de la Òstia que té en la mà dre- ta dins en lo calze et en la Sanch, et dites aquestes paraules tro a la fi deu pendre pau besant la vora del calze et dar al servidor.¹⁷⁰

[E vol aytant dir:]

CLAMAM-TE MERCÉ, SENYOR, QUE AQUEST SANT AJUS- TAMENT O MESCLAMENT DEL CORS PRECIÓS ET DE LA SANCH DE NOSTRE SENYOR JESUCRIST SIA FET A MI, PREVERE, ET A TOTS AQUELLS QUI-L REEBEN, SALUT DE ÀNIMA ET DE CORS, EN GUISA QUE PER AQUESTA RECEPCIÓ SIAM APPARELLATS DE ACONSEGUIR VIDA ETERNAL. PER AQUELL MATEX SENYOR NOSTRE. AMÉN.

O axí: [...] TU DONANT, QUI EST DÉUS VERTADER, O DÉUS NOSTRE, QUI EN TRINITAT PERFETA O COMPLIDA VIUS ET REGNAS PER TOTSTEMPS ETERNALMENT. AMÉN.¹⁷¹

¹⁶⁷ *La fórmula utilitzada per Anglès és la mateixa que la dels dominics, i es diferencia de la del Ms. 91 de la Catedral de València, de 1417, de la del Missal valencià, de 1492, i de la del Missal lleidatà, de 1524, en el fet que ad vitam eternam [...], sit preparatio salutaris presenta en aquests darrers textos la redacció següent: ad vitam promerendam atque (o et) capescendam et eterna preparatio salutaris (FERRERES, 1929, LXXXIX). D'altra banda, només es distingeix de la variant dels manuscrits 11, 13, 29, 34, 56, 82, 93 i 140, de l'Arxiu Catedralici de Tortosa, en el fet que aquests ometen el sintagma mihi et i substitueixen l'esmentada fórmula per et ad vitam aeternam promerendam atque capescendam, si bé en el cas del darrer ms. amb una variant molt pròxima: et ad vitam capescendam eternam (ID., 179). La variant fiat mihi et omnibus sumentibus, no trobadora en els missals de Cúria, és comuna a la d'altres missals antics, com el de l'abadia de Westminster i en el Vedastí, molt estés en terres britàniques (ID., 183).*

¹⁶⁸ vivit et regnat al ms., però vivis et regnas a la constructio.

¹⁶⁹ *Una fórmula similar a aquesta és la que presenta el sacramentari Ad glorificandum, de Vic, del segle XII: "Te praestante rex regum, qui cum Patre et Spiritu Sancto regnas Deus per omnia saecula saeculorum. Amen." (FERRERES, 1929, 179). Més semblant és la del Missale Ilerdense, de 1524: "Te prestante rex regum, qui in trinitate perfecta vivis et regnas Deus per omnia secula seculorum".*

¹⁷⁰ Ací deu metre [...] al servidor *al marge esquerre.*

¹⁷¹ *Afegeix: E vol aytant dir.*

Constructio:¹⁷²

Hec sacrosancta comixtio, aquest sant mesclament o ajustament, vel sic: aquesta sancta sacrada mescla [f. 125] *Corporis*, del Cors, et *Sanguinis*, e de la Sanch, *domini nostri Iesu Christi*, de nostre senyor Jesucrist, *fiat michi*, sia feyta a mi o feyta a mi, prevere, *et omnibus sumentibus*, e a tots aquells qui-l reeben, *salus mentis et corporis*, salut de pensa o de ànima et de cors, sia encara, *preparatio salutaris*, preparació o aparellament e carrera de salvació, *ad promerendam et capescendam*, a meréixer e haver et aconseguir, *vitam eternam*, la vida eternal. *Per eundem Dominum nostrum*, per aquell metex Senyor nostre. *Amen*, axí sia fet.

Vel aliter: *Te*, Tu, senyor Jesucrist, *prestante*, donant, *Deo vero*, qui est Déu verdader, vel *Deus noster*, qui est Déus nostre, *qui*, lo qual, *in trinitate perfecta*, en trinitat perfeta o complida, *vivis et regnas*, vius et regnes, *per omnia secula seculorum*, per totstemps eternalment.

Constructio:¹⁷³

Per omnia secula seculorum, ut supra. *Pax*, la pau, *Domini*, de nostre Senyor, *sit*, sia, *vobiscum*, ab vosaltres, *semper*, enpertotstemps; quax que digua: la pau la qual Jesucrist dóna a sos dexebles, sia totstemps ab vosaltres en aquesta present vida et en la eternal. E respon aquell qui ajuda a missa en persona de la Sgleya: “*Et cum Spiritu tuo*”; quax que digua: tu, prevere, pregua per nós, que hajam tots la pau de nostre Senyor e que sia ab tu en tal manera que tots ensemps siam aparellats et dignes a reebre aquest sant sacrament.

Agnus Dei, o Anyel de Déu, *qui*, lo qual en la ara de la creu coneguist lo Pare, *miserere nobis*, hajes mercé de nós; o Anyel de Déu, qui estant en la creu coneguist la Mare, *miserere nobis*, ajes mercé de nós; Anyel de Déu piedós, qui reemist lo món et Tu matex offerist per nós a Déu lo Pare, *dona nobis pacem*, dóna a nós pau. On enperamor d'açò, car Déus no dóna pau sinó a aquells dels quals ha mercé, per tal diu dues vegades abans: “*miserere nobis*”, hajes mercé de nós, et en la darrera: “*dona nobis pacem*”, dóna a nós pau.

¹⁷² Al marge esquerre.

¹⁷³ Al marge esquerre. Anglés, abans d'explicar que la salutació de la pau i l'Agnus Dei s'ometen en les misses de difunts, ens ofereix una nova versió, glossada i comentada, d'aqueixes parts de la missa. Una tal circumstància reforça una vegada més la hipòtesi que l'autor se serví de fonts diverses (vegeu notes 12 i 80).

En les misses verament de deffunts diem¹⁷⁴ dues veguades: “*dona eis requiem*”, e la terça vegada diem: “*sempiternam*”. Primerament lo prevere, desigant que les ànimes qui són en purgatori hajen repòs, prega et diu: *Agnus Dei, etc., dona*, Tu dóna, *eis*, a aquells, [f. 125'] *requiem*, repòs, ço és a dir, Tu, Ayel de Déu, qui per nós has escampada la tua Sanch, desliura les ànimes d'aquells qui són en purgatori. Secundo: *Agnus Dei, etc., dona eis requiem*, ço és a dir, Ayel de Déu, dóna a les ànimes d'aquells qui són en purgatori la tua benaventurada glòria. Tercio: *Agnus Dei, etc., dona eis requiem sempiternam*, ço és: Ayel de Déu, dóna als còssors d'aquells la tua glòria, axí que en ànima et en cors sien desliurats de les penes en què són et en Tu eternalment hajen repòs.

E per tal car les ànimes dels feels defuncts no són en les tribulacions d'aquest món, ne d'aquí avant hi seran, o que's reposen en nostre Senyor o són en certa esperança que hauran repòs, emperamor d'açò en les misses dels deffuncts no és dada pau. Enaprés lo prevere, pregan per si et per tots los altres conbregans, diu aquestes paraules: “Hec comixtio etc.”, segons és damunt.

[19.3. COMMUNIO. DOMINE IESU CHRISTE, QUI DIXISTI APOSTOLIS TUIS]

Alscuns preveres, ans que donen pau, dien aquesta oració:¹⁷⁵

DOMINE IESU CHRISTE, QUI DIXISTI APOSTOLIS TUIS “PACEM MEAM DO VOBIS, PACEM RELINQUO VOBIS”,¹⁷⁶ *NE RESPICIAS PECCATA MEA, SED FIDEM ECCLESIE TUE EAMQUE SECUNDUM VOLUNTATEM TUAM PACIFICARE ET COADUNARE DIGNERIS, QUI VIVIS ET REGNAS PER OMNIA SECLA SECLORUM. AMEN.*

Dita aquesta oració, deu pregar Déus per aquells que li plàcia, mas no y deu molt aturar.¹⁷⁷

¹⁷⁴ dies al ms.

¹⁷⁵ Aquesta oració i les de 19.4 i 19.5 les té el missal de Cúria, i les porta el Ms. 99 de l'Arxiu de la Catedral de València, anterior a 1411, indicant que procedeixen d'aquell (FERRERES, 1929, 184).

¹⁷⁶ Remarquem la inversió de l'ordre dels elements respecte al que presenta Joan 14,27: “Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis”. La mateixa inversió l'observem en altres versions medievals, com la del Setenario d'Alfons X (MORREALE, 1962, 14), l'edició del Missal tarragoní, de 1499 (FERRERES, 1929, 187), o el Missale Ilerdense, de 1524.

¹⁷⁷ Dita aquesta [...] aturar al marge esquerre.

[Diu lo prevere:]

*PAX TECUM ET OMNIBUS SUMENTIBUS IN ECCLESIA DEI.*¹⁷⁸

[Resposta:]

ET CUM SPIRITU TUO.

[Diu lo prevere:]

*DOMINE, SANCTE PATER, OMNIPOTENS, ETERNE DEUS, DA MICH I CORPUS ET SANGUINEM FILII TUI, DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI, ITA DIGNE SUMERE, UT MEREAR PER HOC REMISSI-
NEM PECCATORUM MEORUM ACCIPERE ET A SANCTO SPIRITU
REPLERI. PER [EUNDEM...].*¹⁷⁹

[Que vol aytant dir:]

SENYOR JESUCRIST (FILL DE DÉU VIU)¹⁸⁰ QUI DIGUIST ALS TEUS APÒSTOLS “PAU JAQUESCH A VOSALTRES”, NO VULLES GARDAR LOS MEUS PECCATS, MAS GARDA LA FE DE LA TUA ESGLEYA, ÇO ÉS, DEL POBLE CRISTIÀ, ET AQUELLS VULLES SEGONS LA TUA VOLENTAT PACIFFICAR, E PLÀCIA'T AQUELLA ENSEMBS EN AMOR E CARITAT AJUSTAR, QUI VIUS ET REGNES PER TOTSTEMPS ETERNALMENT. AMÉN.¹⁸¹

Constructio:¹⁸²

*Domine Iesu Christe, o senyor Jesucrist, Fili*¹⁸³ *Dei vivi, Fill [f. 126] de Déu viu, qui dixisti, lo qual*¹⁸⁴ *diguist, apostolis tuis, als teus apòstols,*

¹⁷⁸ *Fórmula antiga, no comentada per Ferreres, que sembla que presentava prou variació. Així, en el Setenario d'Alfons X (MORREALE, 1962,15), en els mss. de la Catedral de Girona 7, 8, 9, 14, 15, 24 i 25, i en el Missal d'Elna, editat el 1511, apareix: “Pax Christi et ecclesie habundet in cordibus vestris”, mentre que en el de l'Abadia de Westminster figura: “Pax tibi et ecclesie Christi” (FERRERES, 1929, 184-190). Compareu aquesta fórmula amb el sintagma Fiat mihi et omnibus sumentibus de la pregària Haec sacrosancta commixtio.*

¹⁷⁹ *Aquesta oració adreçada al Pare Etern la duu exactament igual el Ms. 91 de la Catedral de València, de 1417, i l'edició del Missal valencià, de 1492 (FERRERES, 1929, XC). Es troba també en la versió francesa de l'ordinari de la Missa, del Ms. français 180, de la Bibliothèque Nationale de París, editada per COMBALUZIER, F. (1963, 156).*

¹⁸⁰ *La incorporació del sintagma Fill de Déu viu, repetida en la constructio, inexistent en el text llatí, és un error de l'autor o del copista, que s'ha deixat influir per la traducció de l'oració següent.*

¹⁸¹ *Remarquem que el copista, probablement per distracció, o potser l'autor, han omés la traducció dels textos llatins que van des de Pax tecum [...] fins a Per [eundem.....]. Observem, així mateix, que tant la traducció com la constructio obliden el sintagma Pacem meam do vobis.*

¹⁸² *Al marge esquerre.*

¹⁸³ *Filii al ms.*

¹⁸⁴ *Afegeix i cancel·la: has.*

pacem relinquo vobis, pau jaquesc a vosaltres, *ne respicias*, no vulles guardar, *peccata mea*, lo meus peccats, *sed fidem*, mas la fe, *Ecclesie tue*, de la tua Sgleya, ço és, del poble cristià, [*eam*] *que*, pro et, e aquella (supple: vulles), *secundum voluntatem tuam*, segons la tua voluntat, *pacificare*, pacifficar, *et digneris*, e plàcie't que la vulles, *coadunare*, ensemps ajustar (supple: en amor et en caritat), *qui vivis*, Tu, qui vius, *et regnas*, et regnes, *per omnia secula seculorum*, per totstemps eternalment. Amén.

[19.4. COMMUNIO. DOMINE IESU CHRISTE, FILI DEI VIVI]

Feta la mescla del Cors et de la Sanch de Jesucrist en lo calze et dita la oració “Hec sacrosancta etc.”, lo prevere pregua Déus per si e diu aquesta oració:

*DOMINE IESU CHRISTE, FILI¹⁸⁵ DEI VIVI, QUI EX VOLUNTATE PATRIS COOPERANTE SPIRITU SANCTO PER MORTEM TUAM MUNDUM VIVIFICASTI, LIBERA ME PER HOC SACROSANCTUM CORPUS ET SANGUINEM TUUM A CUNCTIS INIQUITATIBUS MEIS ET AB UNIVERSIS MALIS MEIS, ET FAC ME TUIS SEMPER OBE-DIRE MANDATIS ET A TE NUNQUAM IN PERPETUUM SEPARARI PERMITTAS, QUI VIVIS ET REGNAS CUM EODEM [DEO] PATRE IN UNITATE EIUSDEM SPIRITUS SANCTI, DEUS, PER OMNIA SECLA SECLORUM. AMEN.*¹⁸⁶

E vol aytant dir:

SENYOR JESUCRIST, FILL DE DÉU VIU, QUI PER LA VOLENTAT DE DÉU LO PARE ENSEMPS OBRANT LO SANT SPERIT PER LA TUA MORT HAS DONADA VIDA A TOT LO MÓN,

¹⁸⁵ Fili *al ms.*

¹⁸⁶ És, amb lleugeres variants, la mateixa pregària, atribuïda a sant Agustí, que figura en els sacramentaris tortosins 11, 13, 34, 56, 82, 93 i 140, en els mss. de l'Arxiu de la Catedral de València 98 (de les darreries del segle XIV), 90 (anterior al 1417), i 91, de 1417, en l'edició del Liber missalis valencià (de 1492), en el Missal cistercenc 59 (del segle XIII, conservat en la Biblioteca Provincial de Tarragona), en l'edició del Missal tarragoní (de 1499), en el Missale Ilerdense (de 1524), i en els missals dels dominics. En relació amb aquesta pregària, l'única diferència bàsica amb la que figura en el missal romà rau en el fet que el sintagma a cunctis hi ha estat substituït per ab omnibus i el sintagma obedire, per inhaerere. La fórmula és també molt semblant a la de l'esmentat missal de l'abadia de Westminster (FERRERES, 1929, 185, 188 i 203), a la del Setenario d'Alfons X (MORREALE, 1962, 15), i a la de la versió francesa de l'ordinari de la missa, del Ms. français 180, de la Bibliothèque Nationale de París.

DESLIURA A MI PER AQUEST SACRIFICI DEL TEU CORS ET DE LA TUA SANCH DE TOTS LOS MEUS PECCATS O DE TOTES LES MIES INIQUITATS, O DE TOTS LOS MEUS MALS ET DEFFALLIMENTS, E FES EN GUISA QUE TOTSTEMPS OBEESCHA ALS TEUS MANAMENTS, E QUE NUL TEMPS NO·M JAQUESQUES PARTIR DE TU, QUI VIUS ET REGNES AB AQUELL MATEIX PARE TEU EN UNITAT DE AQUELL MATEIX SPERIT SANT, DÉUS, PER TOTSTEMPS SENS FI. AMÉN.

[**Constructio:**]

O domine Iesu Christe, o senyor Jesucrist, *Fili*¹⁸⁷ *Dei vivi*, Fill de Déu viu, *qui ex voluntate Patris*, qui per volentat del teu Pare, *cooperante Spiritu Sancto*, obrant ensemps lo Sant Sperit, *per mortem tuam*, per la tua mort, *vivificasti*, has vivificat, [f. 126^r] *mundum*, lo món, *libera*, Tu desliura, *me*, a mi, prevere (et suple: et lo poble per lo qual yo prech), *per hoc sacrum Corpus*, per aquest sagrat Cors, *et Sanguinem tuum*, e Sanch tua, *a cunctis iniquitatibus meis*, de totes les mies iniquitats, *et ab universis malis meis*, e de tots los meus mals, *et fac*, et fes, *me*, a mi (suple: e lo poble per lo qual yo prech), *semper*, per totstemp, *obedire*, obeyr, *tuis mandatis*, als teus manaments, *et nunquam permittas*, vel *sinas*, et jamés no soffires ne lexes, *imperpetuum separari*, que yo per totstemp eternalment sia departit et separat, *a Te*, de Tu, *qui vivis et regnas*, qui vius et regnes, *cum Deo Patri*, ab Déu lo Pare, *in*¹⁸⁸ *unitate*, en unitat, *eiusdem Spiritus Sancti, Deus*, de aquell metex Sperit Sant Déus, *per omnia secula seculorum*, per totstemp sens fi. Axí és en veritat.

[19.5. COMMUNIO. PERCEPTIO CORPORIS ET SANGUINIS TUI]

Alcuns, après aquesta oració “Domine Iesu Christe, etc.”, dien aquesta:

PERCEPTIO CORPORIS ET SANGUINIS TUI, DOMINE IESU CHRISTE, QUAM EGO INDIGNUS SUMERE PRESUMO, NON MICH I PROVENIAT AD IUDICIUM NEQUE AD CONDEMPNATIONEM, SED PRO TUA PIETATE PROSIT MICH I AD SALUTEM ANIME ET

¹⁸⁷ *Fili al ms.*

¹⁸⁸ *Damunt en.*

CORPORIS, QUI VIVIS ET REGNAS PER OMNIA SECU-
LA SECU-
LORUM. AMEN.¹⁸⁹

[E vol aytant dir:]

O SENYOR JESUCRIST, LA RECEPCIÓ DEL CORS ET DE LA SANCH TUA, LA QUAL YO, INDIGNE, PRESUMESCH REEBRE, NO SIA A MI EN JUHÍ NE EN DAMPNACIÓ, MAS PER LA TUA PIETAT PROFITE A MI A SALUT DE ÀNIMA ET DE CORS, QUI VIUS ET REGNES PER TOTSTEMPS ETERNALMENT. AMÉN.

Constructio:¹⁹⁰

O domine Iesu Christe, o senyor Jesucrist, *perceptio*, aquesta recepció, *Corporis*, del Cors, *et Sanguinis*, e de la Sanch, *tui*, de Tu, *quam*, la qual (suple: *receptio*), *ego*, *indignus*, yo, indigne (suple: *prevere*), *presumo*, presumesch, *sumere*, reebre, *non proveniat*, no vinga o no sia, *mihi*, a mi, *ad iudicium*, en juhy, *neque ad condemnationem*, ne a condempnació, *sed pro tua pietate*, mas per la tua pietat, *prosit*, aprofite, *mihi*, a mi, *ad salutem*, a salut, *anime*, de la ànima, *et corporis*, et del cors, *qui*, lo qual, *vivis*, vius, *et regnas*, et regnes, *per omnia secula seculorum*, per tots-temps sens fi. Amén.

[19.6. COMMUNIO. PANEM CELESTEM ACCIPIAM]

Finida et acabada aquesta oració, com deu combregar, deu dir “Corpus etc.”, la qual acabada deu combregar.

PANEM CELESTEM ACCIPIAM ET NOMEN DOMINI INVOCABO. [f. 127] CORPUS DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI CUSTODIAT ME IN VITAM ETERNAM. AMEN.

¹⁸⁹ *Fórmula antiga, molt pròxima, per exemple, a la del Missale Parvum Vedastinum, manuscrit del segle XIII, d'origen probablement flamenc, que actualment ha estat incorporada al missal romà, però amb alguns canvis: supressió de et Sanguinis, substitucions de ad iudicium neque ad condemnationem per in iudicium et condemnationem, i de ad salutem anime per ad tutamentum mentis, i afegitons de et ad medelam percipiendam, després del darrer corporis, i de cum Deo Patre in unitate Spiritus Sancti Deus, després de regnas. És semblant a la que apareix en els sacramentaris de la Catedral de Tortosa dels segles XII i XIII i en els manuscrits i edició valencians citats en la nota 186 (FERRERES, 1929, 186).*

¹⁹⁰ *Al marge esquerre.*

[E vol aytant dir:]

[YO PENDRÉ O REEBRÉ LO PA CELESTIAL E INVOCARÉ LO NOM DEL SENYOR.¹⁹¹ LO CORS DE NOSTRE SENYOR JESUCRIST ME GUART E·M PORT A LA VIDA ETERNAL].¹⁹²

[Altres dien:]

[CORPUS ET SANGUIS DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI CUSTODIANT ME IN VITAM ETERNAM. AMEN].¹⁹³

E vol aytant dir:¹⁹⁴

LO CORS ET LA SANCH DE NOSTRE SENYOR JESUCRIST ME GUARDEN E·M PORTEN A LA VIDA ETERNAL. AMÉN.

Constructio:¹⁹⁵

Corpus, lo Cors, et Sanguis, et la Sanch, domini nostri Iesu Christi, de nostre senyor Jesucrist, custodiant, guarden et porten, me, a mi, in vitam eternam, a la vida eternal. Amén. Axí sia.

Altres dien “Domine Iesu Christe” tres veguades, ans que combreguen, aquesta oració:

DOMINE IESU CHRISTE, NON SUM DIGNUS UT INTRES SUB TECTUM MEUM, SED TANTUM DIC VERBO ET SANABITUR ANIMA MEA.

¹⁹¹ La reconstrucció proposada es basa en la traducció de l'oració paral·lela Calicem salutaris accipiam et nomen Domini invocabo, que apareix més avall. En realitat, el nostre manuscrit no porta la traducció, perquè, segons el ritual dels dominics, la fórmula que utilitzen fa referència no sols al Cos de Crist, sinó també a la Sang. Deu ser una ommissió del copista, confirmada per la repetició del sintagma E vol aytant dir, que no fa sentit després de la versió en valencià de la pregària. Falta també la constructio corresponent.

¹⁹² La reconstrucció proposada es basa en la traducció de la pregària Corpus et Sanguis [...], que segueix. L'ommissió de la traducció és, potser, imputable al copista. També en aquest cas falta la constructio corresponent. Remarquem la fórmula dominicana custodiat me enfront de la més freqüent a l'època custodiat animam meam, pròpia del missal romà i present en la citada versió del Ms. français 180, de la Bibliothèque Nationale de Paris (COMBALUZIER, 1963, 156).

¹⁹³ La reconstrucció proposada, clarament una ommissió del copista, es basa en el text de la constructio, que és la fórmula que empraven els dominics i l'única que prescriu el seu missal. La fórmula es troba també en el Missal vedastí (FERRERES, 1929, 189) i en l'ordinari de la missa del Ms. français 180, de la Bibliothèque Nationale de Paris (COMBALUZIER, 1963, 156). Es tracta d'un ritual molt antic, ja que s'observa, amb variants, en el ritu Sarum i en el missal de l'Abadia de Westminster (FERRERES, 1929, 190-191).

¹⁹⁴ La frase E vol aytant dir apareix ací i, repetit, després de l'Amén de la versió, on no fa sentit.

¹⁹⁵ Al marge esquerre.

E vol aytant dir:

SENYOR JESUCRIST, NO SÓ DIGNE QUE TU INTRES DINS LO MEU CUBERT, MAS EMPERÒ DIGUES-HO TU TANT SOLAMENT DE PARAULA ET LA MIA ÀNIMA SERÀ TANTOST GUARIDA.

Constructio:¹⁹⁶

O domine Iesu Christe, o senyor Jesucrist, *non sum dignus*, no són yo digne, *ut intres*, que Tu entres, *sub tectum meum*, dins lo meu cubert, *sed*, mas emperò, *dic*, digues-ho Tu, *tantum verbo*, tant solament de paraula, *et*, et tantost, *sanabitur*, serà guarida o guerrà, *anima mea*, la mia ànima.

*CORPUS DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI CUSTODIAT ME PECCATOREM ET PERDUCAT ME PIUS PATER AD VITAM ETERNAM. AMEN.*¹⁹⁷

Dita aquesta oració “Corpus Domini etc.”, lo prevere deu reebre lo Cors de Jesucrist.

[E vol aytant dir:]

LO CORS DEL SENYOR NOSTRE JESUCRIST GUART A MI, PECCADOR, ET LO PARE PIADÓS ME PORT A LA VIDA ETERNAL. AMÉN.¹⁹⁸

Constructio:¹⁹⁹

Corpus, lo Cors, *domini nostri Iesu Christi*, del senyor nostre Jesucrist, *custodiat*, quart, *me*, a mi, *ad vitam eternam*, a la vida eternal. Amén.

Dita aquesta oració “Quid retribuam etc.”, deu reebre la Sanch.

QUID RETRIBUAM DOMINO PRO OMNIBUS QUE²⁰⁰ RETRIBUIT MICHÍ? CALICEM SALUTARIS ACCIPIAM, ET NÓMEN DOMINI INVOCABO. LAUDANS INVOCABO DOMINUM, ET AB INIMICIS MEIS SALVUS ERO.

¹⁹⁶ Al marge esquerre.

¹⁹⁷ És la fórmula que, llevat del segon pronom me, apareix en els manuscrits i en l'edició valencians esmentats en la nota 186 (FERRERES, 1929, 189).

¹⁹⁸ Afegeix: E vol aytant dir.

¹⁹⁹ Al marge esquerre.

²⁰⁰ qui al ms.

E vol aytant dir:

QUÈ RETRÉ YO AL SENYOR PER TOTES AQUESTES COSES QUE ELL ME HA RETREBUÏDES O DONADES? YO PENDRÉ O REEBRÉ LO CALZE DE SALUT [f. 127] E INVOCARÉ LO NOM DE DÉU. LOANT, YO INVOCARÉ LO SENYOR, E SERÉ SAUL ET SEGUR DELS ENEMICHS.

Constructio:²⁰¹

Quid, quina cosa, *retribuam*, retré, *Domino*, al Senyor, *pro omnibus*, per totes aquestes coses, *que*, les quals, *retribuit*, ha retribuïdes o donades, *michi*, a mi. *Accipiam*, yo pendré o reebre, *Calicem*, lo Calze, *salutaris*, de salut, *et*, e encara, *invocabo*, yo invocaré, *nomen*, lo nom, *Domini*, del Senyor. *Laudans*, loan, *invocabo*, yo invocaré, *Dominum*, lo Senyor, *et ero*, e seré, *salvus*, saul et segur, *ab inimicis*, dels inimichs.

SANGUIS DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI CUSTODIAT ANIMAM MEAM IN VITAM ETERNAM. AMEN.

E vol aytant dir:

[LA SANCH DE NOSTRE SENYOR JESUCRIST GUART LA MIA ÀNIMA E·M PORT A LA VIDA ETERNAL].²⁰²

[20. POSTCOMMUNIO. QUOD ORE SUMPSIMUS]

[Lo prevere],²⁰³ après que haje reebut lo Cors et la Sanch de Jesucrist, deu dir aquesta oració:

*QUOD ORE SUMPSIMUS, DOMINE, PURA MENTE CAPIAMUS, UT DE CORPORE ET SANGUINE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI FIAT NOBIS REMEDIUM SEMPITERNUM. AMEN.*²⁰⁴

²⁰¹ Al marge esquerre.

²⁰² Reconstrucció a partir del paral·lelisme amb la traducció de l'oració Lo Cors e la Sanch de nostre senyor Jesucrist [...], que precedeix.

²⁰³ Encara que aquesta rúbrica comença: E vol aytant dir que [...], *deu ser*, en realitat, una distracció del copista. El sintagma E vol aytant dir deu fer referència a la traducció de l'oració anterior Sanguis Domini [...], que el copista ha oblidat de reproduir. En lloc de E vol aytant dir que, hauríem d'esperar un sintagma com Lo prevere, que és el proposat entre claudàtors.

²⁰⁴ A excepció de ut, que apareix escrit et, els manuscrits i l'edició valencians citats en la nota 186 presenten la mateixa fórmula, que és també la del Missal vedastí, però en singular: "Quod ore sumpsi [...]" (FERRERES, 1929, 202). En el missal romà, "ut de Corpore et Sanguine domini nostri Iesu Christi" és substituït per "et de munere temporali".

E vol aytant dir:

SENYOR, ÇO QUE NOSALTRES HAVEM REHEBUT PER LA BOCHA PUSCAM REEBRE AB PURA ET SANCTA PENSE EN GUISA QUE PER LO CORS O DEL CORS ET SANCH DE NOSTRE SENYOR JESUCRIST SIA FET A NÓS REMEY ET REPÒS PERDURABLE. AMEN, AXÍ SIA.

Constructio:²⁰⁵

O Domine, o Tu, Senyor, quod, allò o açò, sumpsimus, que nosaltres havem reebut, ore, per la bocha, capiamus, reebam, pura mente, ab pura e sancta pensa, ut, en guisa que, de Corpore, del Cors, et Sanguine, e de la Sanch, domini nostri Iesu Christi, de nostre senyor Jesucrist, fiat, sia fet, nobis, a nosaltres, remedium, remey et repòs, sempiternum, perdurable. Amén.

Alscuns, dita aquesta oració, dien tantost aquesta que-s segueix:

*HEC NOS COMUNIO, DOMINE, PURGET A CRIMINE ET CELESTIS REMEDII FACIAT ESSE CONSORTES, PER [CHRISTUM DOMINUM NOSTRUM. AMEN].*²⁰⁶

E vol aytant dir:

[...]²⁰⁷

[Altres dien:]

*CORPUS DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI QUOD EGO, INDIGNUS ET INFELIX, SUMERE PRESUMPSI ET SANCTUS SANGUIS EIUS, QUO POTATUS SUM, NON VENIAT MICHI AD IUDICIUM NEQUE AD CONDEPNATIONEM, SED PROSINT AD SALUTEM ET REDEMPTIONEM ANIME MEE ET ANIMABUS [f. 128] OMNIUM FIDELIUM DEFUNCTORUM ET VIVORUM, ET PERDUCANT NOS AD VITAM ETERNAM. AMEN.*²⁰⁸

²⁰⁵ Al marge esquerre.

²⁰⁶ Aquesta mateixa fórmula apareix en els tres missals manuscrits de ritu Sarum conservats en la Catedral de València (FERRERES, 1929, 203).

²⁰⁷ El copista ha oblidat, una vegada més, la traducció del text llatí que acaba de traslladar.

²⁰⁸ Amb alguna variant menor, és la mateixa fórmula que apareix en els sacramentaris tortosins dels segles XII i XIII, en els manuscrits de Girona 7, 8, 9, 14, 15, 24 i 25, i en els manuscrits i l'edició valencians citats en la nota 186 (FERRERES, 1929, XC: 190, 202).

[E vol aytant dir:]

LO CORS DE NOSTRE SENYOR JESUCRIST, LO QUAL YO, INDIGNE ET DESLEAL, HE GOSAT O PRESUMIT REEBRE, ET LA SANCTA SANCH SUA, PER LA QUAL YO SÓ ESTAT ABEURAT, NO-M VENGUEN NE-M SIEN A JUHY NE A CONDEMPNACIÓ, MAS PROFITEN A SALUT ET REHENÇÓ DE LA MIA ÀNIMA ET A LES ÀNIMES DE TOTS LOS FEELS VIUS ET MORTS E APORTEN NÓS A LA VIDA ETERNAL. AMÉN.

Constructio:²⁰⁹

Corpus, lo Cors, *domini nostri Iesu Christi*, de nostre Senyor Jesucrist, *quod*, lo qual, *ego*, yo, *indignus*, indigne, *et infelix*, e desleal, *presumpsi*, e presumit o gosat, *sumere*, reebre, *et sanctus Sanguis eius*, e la sancta Sanch sua o de Ell, *quo*, per lo qual, *potatus sum*, yo só abeurat, *non veniat*, no vinguen ne sien, *michi*, a mi, *ad iudicium*, a juy, *neque ad condemnationem*, ne a condempnació, *sed*, mas, *prosint*, aprofiten, *ad salutem*, a salut, *et redemptionem*, e rehemçó, *anime mee*, de la mia ànima, *et*, et encara, *animabus*, a les ànimas, *omnium fidelium*, de tots los feels, *vivorum et defunctorum*, dels vius et dels morts, *et perducant*, et aporten, *nos*, a nosaltres, *ad vitam*, a la vida, *eternam*, eternal. Amén.

[21. PLACEAT TIBI]

Dita et acabada tota la missa,²¹⁰ **lo prevere, davant lo mig de l'altar, deu inclinar si matex et ab les mans junctes deu dir aquesta oració:**

*PLACEAT TIBI, SANCTA TRINITAS, OBSEQUIUM SERVITUTIS MEE, ET PRESTA UT HOC SACRIFICIUM, QUOD OCCULIS TUE MAIESTATIS INDIGNUS OBTULI, TIBI SIT ACCEPTABILE, MICHI ET OMNIBUS, PRO QUIBUS ILLUD OBTULI, SIT TE MISERANTE PROPITIABILE, QUI VIVIS ET REGNAS DEUS PER OMNIA SECLA SE-CULORUM. AMEN.*²¹¹

²⁰⁹ Al marge esquerra.

²¹⁰ Manquen les últimes fórmules de comiat: “**Prevere:** Dominus vobiscum. **Poble:** Et cum spiritu tuo. **Prevere:** Ite, missa est/benedicamus Domino. **Poble:** Deo gratias”.

²¹¹ Coincideix amb el Ms. 91, de la Catedral de València, de 1417, i, aproximadament, amb la fórmula dels tres sacramentaris de Vic del segle XI i amb la del Ms. de Roca-rossa de la diòcesi de Girona (FERRERES, 1929, 208-209).

Vel sic: [...] *SIT TIBI MISERANTE PROPITIABILE, REX REGUM, QUI IN TRINITATE PERFECTA VIVIS ET REGNAS DEUS PER OMNIA SECLA SECULORUM. AMEN.*²¹²

E vol aytant dir:

O SANCTA TRINITAT, LO OFFICI DE LA MIA SERVITUT SIA A VÓS PLAENT ET GRACIÓS, ET VULLATS²¹³ SOFFERIR QUE AQUEST SACRIFICI, LO QUAL YO, JATSESSIA INDIGNE, HE OFFERT DAVANT LOS ULLS DELA VOSTRA [f. 128'] MAJESTAT, SIA A VÓS ACCEPTABLE ET, A MI ET A TOTS AQUELLS PER LOS QUALS YO HE OFFERT AQUEST SACRIFICI, SIA PER LA TUA MISERICÒRDIA PROFITABLE, DÉUS, QUI VIUS ET REGNES PER TOTSTEMPS SENS FI. AMÉN.

Vel sic: [...] REY DELS REYS, QUI VIUS ET REGNES DÉUS EN TRINITAT PERFETA O COMPLIDA PER TOTSTEMPS ETERNALMENT. AMÉN.

Constructio:²¹⁴

O Sancta Trinitas, o Sancta Trinitat, *placeat*, plàcia, *Tibi*, a Tu, *obsequium*, lo servir, *servitutis mee*, de la mia servitut, *et presta*, et dóna o atorgua, *ut hoc sacrificium*, que aquest sacrifici, *quod*, lo qual, *indignus*, yo, prevere indigne, *obtuli*, he offert, *oculis*, als ulls, *tue maiestatis*, de la tua magestat, *sit*, sia, *Tibi*, a Tu, *acceptabile*, acceptable, *que*, pro et, *et michi*, et a mi, *et omnibus*, et a tots, *pro quibus*, per los quals, *obtuli*, he offert, *illud vel ipsum*, aquell (supple: sacrifici), *sit*, sia, *Te*, a Tu, *miserante*, mercenejant, ço és, per la tua mercé, *propitiabile*, agradable,²¹⁵ *qui*, lo qual, *vivis*, vius, *Deus*, Déus, *et regnas*, et regnes, *per omnia secula seculorum*, per totstemps eternalment. Amén.

Vel sic: *Rex*, Rey, *regum*, dels reys, *qui*, lo qual, *vivis*, vius, *Deus*, Déus, *et regnas*, et regnes, *in trinitate perfecta*, en trenitat perfeta o complida et acabada, *per omnia secula seculorum*, per totstemps sens fi. Amén.

²¹² Coincideix aproximadament amb els Mss. 7, 14, 15 i 24 de l'Arxiu de la Catedral de Girona, amb l'edició, de 1492, del Missal valencià (FERRERES, 1929, 210) i amb la del Missale Ilerdense, de 1524.

²¹³ Afegeix i cancel·la: s(er)vir.

²¹⁴ Al marge esquerre.

²¹⁵ Amb subratllat cancel·lat.

[22. BENEDICTIO]

Açò fet, lo prevere deu besar l'altar e, puys, girar-se vers lo poble et dar-li benedicció, si donchs no y havia bisbe present, dient axí:

*BENEDICTIO DEI OMNIPOTENTIS, PATRIS ET FILII ET SPIRITUS SANCTI, DESCENDAT ET MANEAT SUPER VOS. AMEN.*²¹⁶

Si abans que do benedicció al poble, o après, vol dir lo evangeli de sent Johan, faça segons que li serà vigares.

Explicit liber. Laudetur Deus. Orate pro me.

²¹⁶ És la mateixa fórmula del Missal valencià, de 1492 (FERRERES, 1929, 213). L'autor o el copista no ens en dona la traducció.

V

APÈNDIXS

1. TEXT CONTINUAT DE LA VERSIÓ VALENCIANA

Tot seguit oferim la traducció valenciana del Cànon anglesià en lectura continuada, és a dir, amb eliminació de les *constructions* i d'altres intercalacions no relacionades directament amb el text o les cerimònies de la missa. Només s'ha recorregut al text valencià de les *constructions*, bé que eliminant-ne les paràfrasis, en el cas del Prefaci, del *Sanctus*, del *Pater noster* i del *Pax Domini*, ja que l'autor o el copista del text no ens n'han donat la versió literal.

En canvi, a fi i efecte de fer més pràctica aquesta edició, s'han recuperat excepcionalment algunes observacions marginals complementàries, s'ha suprimit alguna rúbrica reiterativa, s'han incorporat algunes esmenes proposades en l'aparat crític i textual i s'han eliminat els claudàtors [] dels elements textuais reconstruïts. Així mateix, s'han conservat els fragments llatins no traduïts, quan el manuscrit no ofereix elements suficients per a una reconstrucció del text relativament segura.

Heus ací el text resultant, distribuït d'acord amb les mateixes seccions de l'edició crítica i precedit dels títols corresponents.

PRAEPHATIO

Diu lo prevere:

Nostre Senyor sia loat per tots los segles dels segles.

E respon lo poble:

Axí sia.

Diu lo prevere:

Nostre Senyor sia ab vosaltres.

E respon lo poble:

Et ab lo teu sperit.

Diu lo prevere:

Nós hajam los coratges alt.

Donchs, lo poble, hoyt aquest amonestament del prevere, respon:

Nós havem los coratges al Senyor.

Diu lo prevere:

Nós façam gràcies al Senyor, Déus nostre.

Et populus, approbans verbum sacerdotis, respondet:

Digna cosa és e justa.

Diu lo prevere:

O Tu, Senyor, verdaderament digna cosa et justa és, equal e saludable, a nosaltres fer gràcies a Tu tostemps et en tot loch, car Tu est Pare poderós de totes creatures. Tu, Senyor, est eternal Déu et saludable. Enperamor d'açò, totes aquestes gràcies nosaltres fem a Tu, per Jesucrist, Senyor nostre. Per lo qual los àngels loen la tua magestat, les dominacions te ahoren contínuament, les potestats se meravellen en la tua virtut divinal, los cels, ço és a dir los trons, e les virtuts dels cels e los seraphín honren ab companyable alegria lo teu divinal poder. E ab los quals órden d'àngels nós pregam a la tua bondat que Tu mans les nostres veus esser reebudes ab humil confessió, dients:

SANCTUS**Lo prevere, donchs, com ha dit lo Prefaci, diu:**

Sant, sant, sant, Senyor Déu de totes les hosts qui són en lo cel. Los cels e la terra són plens de la tua glòria. Osanna en les altees dels cels. Beneyt és lo Fill de Déu, qui és vengut en lo nom de nostre Senyor. Osanna en les altees dels cels.

INTRODUCCIÓ AL CÀNON

In nomine sancte Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen.

Comença la exposició breu, gramaticalment en romanç, del Cànon, a instrucció et informació de aquells preveres qui gramaticalment no entenen lo Cànon, com açò los sia gran perill de la ànima, dient missa, segons los doctors.

Aquest Cànon o secreta comença per aquesta letra *T*, la qual en ebraych és dita o appellada *thau*, la qual, per la sua figura e forma que és aytal *T*, és senyal o misteri de la creu et passió de Jesucrist. E per rahó de açò en alguns missals après lo Prephaci, ans del Cànon, és pintada la ymage del crucifixi, per tal que la memòria de la passió de Jesucrist sia empremtada en l'enteniment et pensa del prevere. És-hi encara pintada la magestat de Déu lo Pare, per tal que lo prevere veja davant si present la ymage de Aquell al qual parla, ço és, de Déu lo Pare, com diu “Te igitur, clementissime Pater”, e de Aquell migençant lo qual lo prevere demana et invoca o pregue, ço és, lo Fill de Déu, Jesucrist, com diu “Per Iesum Christum filium tuum etc.”.

Lo qual Cànon deu dir lo prevere ab sabor et devoció no massa cuytadament, ne massa espau, mas ab discreció et distament. E deu tenir totstemps lo missal, o almenys lo Cànon, davant si lo prevere, com diu missa, per tal que no se'n puscha seguir neguna error ne escàndel per la memòria de l'hom, que és fort flaqua.

TE IGITUR

Ací lo prevere se deu inclinar denant lo mig de l'altar ab les mans junctes dient:

Donchs, Tu, Pare nostre, qui est sobiranament piadós, pregam-te devotament et humilment, per lo teu Fill Jesucrist, Senyor nostre, e-t demanam que Tu hajes per rebuts agradablament et que beneesques aquests ✠ dons, que nós te offerim, e-ncara beneesques aquests ✠ dons, que de Tu havem rebuts, e-ncara que beneesques aquests ✠ sants sacrificis, mundes et nets de tots defalliments.

Aquestes tres creus sobre aquestes tres paraules “hec dona, hec munera, etc.”, deu fer lo prevere sobre lo calze et la òstia ensemps.

IN PRIMIS

Seguex-se enaprés:

Entre les altres coses per les quals nós, Senyor, offerim a Tu aquests sants sacrificis, primerament nós offerim a Tu per la Esclésia tua, santa, cathòlica, la qual te pregam que dejes pacifficar et guardar, ajustar et adunar et regir per tot lo món ensemps ab lo teu servent, papa nostre, et ab lo

bisbe nostre et ab lo rey nostre, e ab tots altres feels cristians qui colen la santa fe cathòlica.

MEMENTO, DOMINE

Menbre't, Senyor, dels teus servidors et de les tuas serventes (**ací deu pregar Déu breument per los vius**), et de tots aquells qui estan entorn de nós et dels feels cristians dels quals Tu coneixs et sabs la lur fe et la lur devoció, per los quals nós offerim a Tu aquest sacrifici de lahor, e per aquels qui aquest sacrifici offeren a Tu per si mateys e per tots los seus, per rehemçó de les lurs ànimes e per sperança de salut sua de cors et de ànima, e reten a Tu lurs vots, qui est Déu viu, verdader et eternal.

COMMUNICANTES

Puix, seguex-se la memòria que fa lo prevere de aquells sants a la reverència dels quals diu la missa, en la qual memòria posa primerament madona sancta Maria, que fo present a la mort de Jesucrist, puix posa los apòstols, qui foren testimonis de la sua passió, et puix los màrtirs, qui lurs còssors han offerits a Jesucrist et soffriren per Ell mort e passió. Ací lo prevere no deu anadir altre sant sinó aquests qui són ací escrits e són XII apòstols et XII màrtirs; no y és nomenat algun confessor, per tal com lo Cànon fon feit ans que la Sgléya fes festa dels confessors.

E diu axí:

Nós, congregans et honrans la memòria primerament de madona sancta Maria, gloriosa verge per totstamps, mare de Déu et senyor nostre Jesucrist, et honrants aytambé la memòria dels benaventurats apòstols et màrtirs teus, de sent Pere, de sent Pau, de sent Andreu, de sent Jacme, de sent Johan, de sent Thomàs, de sent Jacme, de sent Felip, de sent Berthomeu, de sent Matheu, de sent Simon et de sent Tadeu, de sent Lin, de sent Clet, de sent Climent, de sent Sixt, de sent Cornel, de sent Ciprià, de sent Lorenc, de sent Grisògon, de sent Johan et de sent Pau, de sent Cosme e de sent Damià, e de tots los sans teus, per els mèrits dels quals e pregàries te clamam mercé que atorchs a nós que, en tots nostres fets et dits e en totes altres coses que a nós pertanguen, siam garnits de la ajuda de la tua defensió. Per aquel senyor matex nostre, Jesucrist. Amén.

HANC IGITUR

Puix, seguex-se la oració que fa lo prevere per si et per tot lo poble, que dignament se faça lo sacrifici.

E diu axí:

Donchs, Senyor, clamam-te mercé que Tu dolçament et benigna, no gardant los nostres peccats, rebes aquesta oferta de la nostra servitut, o del poble teu, e que ordons en guisa la nostra vida que los nostres dies passen en la tua pau, e que siam defeses et gardats de la dampnació eternal, e per lo teu manament siam posats et comptats en lo nombre dels teus elets. Per Jesucrist, Senyor nostre. Amén.

QUAM OBLATIONEM

Puix, seguex-se la demanda que fa lo prevere per si et per lo poble, que Déus beneesqua et vulla sanctificar aquesta oferta et nós siam sanctificats per ella. Amén.

Diu aytals paraules:

Clamam mercé a Tu, senyor Déus totpoderós, que la damunt dita oferta, Tu faces bene^xyta e scri^xta e depu^xtada, e sia rahonable e acceptable a Tu, e açò faces en guisa que sia feyt a profit nostre en aquesta oferta lo ^x Cors et la ^x Sanch de aquell sobiranament amich nostre, Fill teu, nostre senyor Déus Jesucrist.

A cascuna paraula de aquestes tres benediccions, scilicet “benedictam, ascriptam, ratam”, lo prevere deu fer una creu sobre lo calze et la òstia ensemps. Com diu “Corpus”, deu fer una creu sobre la òstia tant solament. Com diu “Sanguis”, altre creu sobre lo calze tan solament.

QUI PRIDIE

Seguex-se enaprés ço que pertany a la sancta consecració en aquelles paraules que dien: “Hoc est Corpus etc.”.

Lo qual senyor Jesucrist, Fill teu, un dia abans que sofferís mort et passió, ço és, lo digous de la cena, pres lo pa en les sanctes et honrades

mans sues e, levats los ulls al cel a Tu, Déu Pare seu totpoderós, faent gràcies a Tu, beneŕhí et trencà lo pa, e donà'l als seus dexebles dient: “Prenets et menjats de aquest pa tots. Car aquest és lo meu Cors”.

Com lo prevere diu “accepit Panem etc.”, deu pendre la hòstia en les mans sues, et com diu “et elevatis oculis in celum”, deu levar los ulls vers lo cel, et, sobre aquesta paraula “benedixit”, deu fer una creu sobre la hòstia, la qual deu tenir en la mà squerra com fa la creu.

SIMILI MODO

Seguex-se enaprés la consecració de la Sanch.

E en semblant manera, com ell hac reebut lo seu Cors, pres lo molt clar Calze, ço és, lo enap, en lo qual havia vi, en les sues santes e honrades mans e, altra vegada faent gràcies a Tu, beneŕhí et donà a beure als seus dexebles dient: “Bevets et reebets de aquest tots”, ço és, “reebets et bevets la mia Sanch”. “Aquest és lo calze de la mia Sanch, misteri de la fe del novel e-ternal testament, la qual Sanch serà escampada per vosaltes et per molts en remissió de peccats”.

Com diu “Simili modo etc.”, deu descobrir lo calze, et com diu “accipiens et hunc etc.”, deu pendre lo calze en les mans. En aquesta paraula “benedixit”, deu fer una creu sobre lo calze.

Dites totes aquestes paraules, deu mostrar lo calze al poble et pux posar-lo. E totes aquestes paraules deu dir en la consecració de la Sanch.

Posant lo calze, deu dir aquestes paraules:

“Tota vegada que açò farets, ço és, que consecrarets lo meu Cors et la mia Sanch, ho farets en memòria e remenbrança de Mí, ço és, de la mia passió”.

UNDE ET MEMORES

Seguex-se ço que's deu dir aprés la consecració:

Per què, Senyor, pus que aquest sacrifici havem a Tu offert en memòria de la tua sancta passió, per aquesta rahó nós, servidors teus, et lo

teu sant poble, remembrants de aquell matex Fill teu Jesucrist, senyor Déu nostre, et de la benauyrada passió sua et de la resurrecció com exí de infern et de la gloriosa ascensió en los cels, offerim a la tua sobiranament clara magestat et dels dons que Tu nos has dats, aquesta hòstia, que és ✠ pura, hòstia ✠ sancta, hòstia ✠ sens tota taca de peccat, et aquest Pa ✠ sant, qui dóna a nós vida eternal, et aquest Calze ✠, qui dóna a nós vida perpetual.

En aquesta paraula “Unde etc.”, lo prevere deu levar los braços un poch alt, en manera de creu tro en aquella paraula “ac datis”.

En cascuna de aquestes tres paraules “Hostiam puram, Hostiam sanctam, Hostiam immaculatam”, lo prevere deu fer una creu en lo calze et en la hòstia ensemps, e com diu “Panem sanctum vite eterne”, una creu tant solament; com diu “Calicem salutis perpetue”, altre creu sobre lo calze tan solament.

SUPRA QUAE PROPITIO

Clamam-te mercé que ab aquella piadosa tua cara, serena et clara, vullés gardar aquest sant sacrifici e aquesta Hòstia munda de tota taca, e que la vullés reebre agradosamente, axí com reebist agradosamente los dons que offerí Abel, just servidor teu, e axí com rebist agradosamente lo sacrifici del patriarcha nostre Abraam et aquell sacrifici que a Tu offerí lo sobiran prevere teu Melxisedech.

SUPPLICES TE ROGAMUS

Seguex-se enaprés la inclinació, la qual lo prevere deu fer al mig de l'altar ab los braços cancellats sobre los pits davant la Sanch et lo Cors de Jesucrist, dien:

Pregam humilment a Tu, senyor Déus totpoderós, que vullés e faces manament que aquests sants sacrificis sien presentats en lo sobirà altar teu davant los ulls de la tua divinal magestat, e açò sia fet per mà del teu Fill beneyt Jesucrist, qui és àngel sant de gran consell, en guisa que tots aquells qui aquest sobiranament sant et sagrat ✠ Cors et aquesta beneyta ✠ Sanch del teu Fill reebren, e tots aquells qui en aquest sagrament hauran part per fe et per caritat, sien complits de la benedicció et de la gràcia celestial. Per aquel matex Jesucrist, Senyor nostre. Amén.

En aquesta paraula “ex hac altaris participatione” lo prevere deu besar lo altar, si és consecrat; si no, la ara.

En aquesta paraula “Corpus” deu fer una creu sobre la hòstia, e, com diu “Sanguinem”, altre sobre lo calze, e, com diu “omni benedictione etc.”, deu senyar si matex en la cara.

MEMENTO ETIAM, DOMINE

Enaprés seguex-se la memòria que fa lo prevere per los morts, que diu axí:

Encara, Senyor, te clamam mercé que-t membre dels teus servents e de les tues serventes qui són passats de aquest segle ab senyal de la tua fe e ara dormen en dormir de pau, ço és, que són en purgatori (**ací lo prevere deu haver memòria de aquells o de aquelles defunts per los quals en special vol orar**).

Seguex-se enaprés:

E clamam-te mercé, Senyor, que Tu perdons a ells e a tots aquells qui-s reposen en la fe et en la gràcia de Jesucrist, qui són en purgatori, e que-lls vulles aportar al loch de refrigeri et de lum et de pau. Per aquell senyor matex Jesucrist, Senyor nostre. Amén.

NOBIS QUOQUE PECCATORIBUS

E puix seguex-se enaprés:

Aytambé, Senyor, te clamam mercé que vulles donar alguna part et companyia ab los teus sants apòstols et màrtirs a nós, peccadors (**en aquesta paraula “nobis quoque peccatoribus” lo prevere se deu dar ab tots los dits de la man dreita als pits, *melius cum tribus digitis***) sed et servents teus, qui havem sperança de la multitud de les tues misericòrdies, en guisa que nós siam en companyia ab sent Johan, sent Steve, sent Mathia, sent Bernabeu, sent Ignasci, sent Alexandre, sent Marcel, sent Pere, senta Felicitat, sancta Perpètua, sancta Àgatha, sancta Lúcia, sancta Agnes, sancta Cecília, sancta Anasthàsia, e ab tots los sants teus, axí que Tu nos reebes dins en la companya d'ells. E en açò no vulles estimar ne guardar nostres mèrits, mas tant solament la tua misericòrdia. Per Jesucrist, Senyor nostre (**ací no deu dir ne respondre lo prevere: Amén**).

Per lo qual Jesucrist, Tu, Senyor, has volgut e vols crear et sanctificar e vivificar e beneïr tots aquests béns (**en cascuna de aquestes paraules “sanctificas, vivificas, benedicis”, lo prevere deu fer una creu sobre lo calze et la hòstia ensemps**). Los quals dons dones a nós per ✠ Ell et ab ✠ Ell et en ✠ Ell, al qual és deguda tota honor e tota glòria ensemps ab Déu lo Pare ✠ totpoderós et ab lo Sant ✠ Sperit, qui són una divinitat per totstemps eternalment.

Com lo prevere diu “et prestas nobis”, deu descobrir lo calze e puix pendre la hòstia ab deguda reverència e fer V creus ab ella tenint-la en la mà dreita; la primera, sobre lo calze, de ora a ora del calze, dient: “per Ipsum”; la segona, hun poch dintre lo calze, dient: “et cum Ipso”; la tercera, hun poch més dins lo calze, dient: “et in Ipso”; la quarta, de la ora del calze envers los pits del prevere, dient: “est Tibi, Deo Patri omnipotenti”; la cinquena, deu fer pux bax, dient: “in unitate Spiritus Sancti, Deus, etc.”

E sopte los ajudants a missa responen:

Amen.

PATER NOSTER

E sopte lo prevere diu:

Façam oració a Déu per tal com Ell nós ha amonestats per los seus manaments de salvació. Et axí, informats per la divinal institució, gosam dir a Ell la oració (**e-naprés seguex-se**):

Pare nostre, lo qual est en los cels, lo teu nom sia santificat, lo teu regne vingua, la tua volentat sia feyta axí com en lo cel et en la terra. Tu dóna huy a nosaltres lo pa nostre cotidià, e Tu lexa a nosaltres los nostres deutes, axí com nós los perdonam als nostres deutors, e non-ns mens en temptació, mas Tu desliura nosaltres de mal. Amén.*

* Heus ací, a títol comparatiu, una reconstrucció del *Pater noster* en valencià, a partir d'un manuscrit del *Breviari d'amor*, coetani de la còpia de l'obra d'Anglés: “Pare nostre qui es en lo cel; santificat sia lo teu nom; vinga a nós lo teu regne; sia feta la tua volentat axí en la terra com en lo cel. Dóna a nosaltres huy lo pa nostre cotidià; remet a nosaltres los nostres deutes axí com nosaltres los remetem a aquells qui-ls nos deuen; defén-nos de temptació; e delliura'ns de mal. Amen”. Vegeu ERMENGAUD, Matfre, *Breviari d'amor. Manuscrit valencià del segle XV*, introducció, transcripció i traducció per Antoni Ferrando i Francés, Vicent García Editores, València 1980, 123-128.

LIBERA NOS

Et enperamor d'açò, explicant o declarant en especial aquelles coses que dessús en la setena petició demanava en general, dita et acabada la oració del “Pater noster”, diu lo prevere en secret aquesta oració “Libera nos”:

Clamam-te mercé, Senyor, que Tu vulles nos desliurar de tots mals passats, presents et esdevenidors, e encara que, migençant et pregant per nós la benauyrada et gloriosa et per totstemps verge et mare de Déu, nostra dona sancta Maria, e migançants et pregants per nós los benauyrats apòstols teus sent Pere et sent Paul e sent Andreu, ab tots los sants, vulles atorgar e donar a nós piadosament pau en los nostres dies en guisa que, per ajuda de la tua misericòrdia, siam delliurats totstemps de peccat e segurs de tota perturbació com tribulació. Per aquell senyor nostre Jesucrist, Fill teu, lo qual, Déu, ab Tu ensemps viu et regna en unitat del Sperit Sant.

Com lo prevere diu “Libera nos, quesumus, etc.”, deu penre la patena en la mà drete et tenir-la alt no massa, e com diu “Petro”, deu senyar si metex ab la patena començant al front; com diu “et Paulo”, bax vers la barba; com diu “atque Andrea”, a la part esquerra de la cara; cum diu “cum omnibus sanctis”, a la part drete; com diu “da propitius pacem etc.”, deu besar la patena, e pux posar-la en lo altar et descobrir lo calze, pux pendre la Hòstia et, sobre lo calze dient “Per eundem dominum nostrum Iesum Christum, etc.”, deu-la trencar no per lo mig, mas per lo terç, e aquesta terça part deu trencar en dues parts, et la una deu tenir en la mà drete, les dues altres en la mà squerra.

PAX DOMINI. AGNUS DEI

Trencada la Òstia en tres parts et tenint la menor part en la mà drete sobre lo calze, diu lo prevere:

Per tots los segles dels segles.

Resposta:

Amen.

Diu:

Pau del Senyor per totstemps sia ab vosaltres.

En aquesta paraula “pax Domini”, deu fer lo prevere una creu ab la partida de la Hòstia que té en la man dreita de ora a ora del calze; com diu “sit semper”, altra creu semblant; com diu “vobiscum”, altra semblant.

Respon:

E ab lo teu sperit.

Com tu dius “Pau del Senyor per totstemps sia ab vosaltres”, “E ab lo teu sperit”, sia axí matex per totstemps pau.

Diu:

Anyel de Déu, qui tols o perdonas los peccats dels hòmens del món, hajes mercé de nós.

Anyel de Déu, qui tols o perdones los peccats dels hòmens del món, hajes mercé de nós.

Anyel de Déu, qui tols los peccats dels hòmens del món, dóna'ns per totstemps pau.

HAEC SACROSANCTA COMMIXTIO

Finit açò, lo prevere pregua per si et per tots aquells qui combreguen et diu aquesta oració:

Clamam-te mercé, Senyor, que aquest sant ajustament o mesclament del Cors preciós et de la Sanch de nostre senyor Jesucrist sia fet a mi, prevere, et a tots aquells qui-l reeben, salut de ànima et de cors, en guisa que per aquesta recepció siam aparellats de aconseguir vida eternal. Per aquell matex Senyor nostre. Amén.

O axí: [...] Tu donant, qui est Déus vertader, o Déus nostre, qui en trinitat perfeta o complida vius et regnas per totstemps eternalment. Amén.

Ací deu metre lo prevere la part de la Òstia que té en la mà dreita dins en lo calze et en la Sanch, et dites aquestes paraules tro a la fi deu pendre pau besant la vora del calze et dar al servidor.

E per tal car les ànimes dels feels defuncts no són en les tribulacions d'aquest món, ne d'aquí avant hi seran, o que's reposen en nostre Senyor o són en certa esperança que hauran repòs, emperamor d'açò en les misses dels deffuncts no és dada pau. Enaprés lo prevere, pregan per si et per tots los altres conbregans, diu aquestes paraules: "Hec comixtio etc.", segons és damunt.

DOMINE IESU CHRISTE, QUI DIXISTI APOSTOLIS TUIS

Alscuns preveres, ans que donen pau, dien aquesta oració:

Senyor Jesucrist, qui diguist als teus apòstols "Pau jaquesch a vosaltres", no vullés gardar los meus peccats, mas garda la fe de la tua Esgleya, ço és, del poble cristià, et aquells vullés segons la tua volentat pacifficar, e plàcia't aquella ensemps en amor e caritat ajustar, qui vius et regnes per totstemps eternalment. Amén.

Dita aquesta oració, deu pregar Déus per aquells que li plàcia, mas no y deu molt aturar.

Diu lo prevere:

Pax tecum et omnibus sumentibus in ecclesia Dei.

Resposta:

Et cum spiritu tuo.

Diu lo prevere:

Domine, sancte Pater, omnipotens, eterne Deus, da michi Corpus et Sanguinem Filii tui, Domini nostri Iesu Christi, ita digne sumere, ut merear per hoc remissionem peccatorum meorum accipere et a Sancto Spiritu repleri. Per eundem...

DOMINE IESU CHRISTE, FILI DEI VIVI

Feta la mescla del Cors et de la Sanch de Jesucrist en lo calze et dita la oració "Hec sacrosancta etc.", lo prevere pregua Déus per si e diu aquesta oració:

Senyor Jesucrist, Fill de Déu viu, qui per la volentat de Déu lo Pare ensemps obrant lo Sant Sperit per la tua mort has donada vida a tot lo món, desliura a mi per aquest sacrifici del teu Cors et de la tua Sanch de tots los meus peccats o de totes les mies iniquitats, o de tots los meus mals et deffalliments, e fes en guisa que totstemp obeescha als teus manaments, e que nul temps no-m jaquesques partir de Tu, qui vius et regnes ab aquell mateix Pare teu en unitat de aquell matex Sperit Sant, Déus, per totstemp sens fi. Amén.

PERCEPTIO CORPORIS ET SANGUINIS TUI

Alscuns, après aquesta oració “Domine Iesu Christe etc.”, dien aquesta:

O senyor Jesucrist, la recepció del Cors et de la Sanch tua, la qual yo, indigne, presumesch reebre, no sia a mi en juhí ne en dampnació, mas per la tua pietat profite a mi a salut de ànima et de cors, qui vius et regnes per totstemp eternalment. Amén.

PANEM CELESTEM ACCIPIAM

Finida et acabada aquesta oració, com deu combregar, deu dir: “Corpus etc.”, la qual acabada deu combregar.

Yo pendré o reebre lo Pa celestial e invocaré lo nom del Senyor. Lo Cors de nostre senyor Jesucrist me quart e-m port a la vida eternal.

Altres dien:

Lo Cors et la Sanch de nostre senyor Jesucrist me guarden e-m porten a la vida eternal. Amén.

Altres dien “Domine Iesu Christe” tres veguades, ans que combreguen, aquesta oració:

Senyor Jesucrist, no só digne que Tu intres dins lo meu cubert, mas emperò digues-ho Tu tant solament de paraula et la mia ànima serà tantost guarida.

Lo Cors del senyor nostre Jesucrist quart a mi, peccador, et lo Pare piadós me port a la vida eternal. Amén.

Dita aquesta oració “Corpus Domini etc.”, lo prevere deu reebre lo Cors de Jesucrist.

Què retré yo al Senyor per totes aquestes coses que Ell me ha retribuïdes o donades? Yo pendré o reebre lo calze de salut e invocaré lo nom de Déu. Loant, yo invocaré lo Senyor, e seré saul et segur dels enemichs.

La Sanch de nostre senyor Jesucrist quart la mia ànima e-m port a la vida eternal.

Dita aquesta oració “Quid retribuam etc.”, deu reebre la Sanch.

QUOD ORE SUMPSIMUS

Lo prevere, après que haja reebut lo Cors et la Sanch de Jesucrist, deu dir aquesta oració:

Senyor, ço que nosaltres havem rehebut per la bocha puscam reebre ab pura et sancta pensa en guisa que per lo Cors o del Cors et Sanch de nostre senyor Jesucrist sia fet a nós remey et repòs perdurable. Axí sia.

Alscuns, dita aquesta oració, dien tantost aquesta que-s segueix:

Hec nos comunio, Domine, purget a crimine et celestis remedii faciat esse consortes, per Christum dominum nostrum. Amen.

Altres dien:

Lo Cors de nostre senyor Jesucrist, lo qual yo, indigne et desleal, he gosat o presumit reebre, et la sancta Sanch sua, per la qual yo só estat abeurat, no-m venguen ne-m sien a juhy ne a condempnació, mas profiten a salut et rehençó de la mia ànima et a les ànimes de tots los feels vius et morts e aporten nós a la vida eternal. Amén.

PLACEAT TIBI

Dita et acabada tota la missa, lo prevere, davant lo mig de l'altar, deu inclinar si matex et ab les mans junctes deu dir aquesta oració:

O sancta Trinitat, lo offici de la mia servitut sia a Vós plaent et graciós et vullats sofferir que aquest sacrifici, lo qual yo, jatsessia indigne,

he offert davant los ulls de la vostra majestat, sia a Vós acceptable et, a mi et a tots aquells per los quals yo he offert aquest sacrifici, sia per la tua misericòrdia profitable, Déus, qui vius et regnes per totstemps sens fi. Amén.

Vel sic: [...] Rey dels reys, qui vius et regnes Déus en trinitat perfeta o complida per totstemps eternalment. Amén.

BENEDICTIO

Açò fet, lo prevere deu besar l'altar e, puys, girar-se vers lo poble et dar-li benedicció, si donchs no y havia bisbe present, dient axí:

Benedictio Dei omnipotentis, Patris et Filii et Spiritus Sancti, descendat et maneat super vos. Amen.

Si abans que do benedicció al poble, o après, vol dir lo evangeli de sent Johan, faça segons que li serà vigares.

」

⊕

」

TEXT CONTINUAT DE LA VERSIÓ VALENCIANA

150

2. GLOSSARI

El glossari que donem a continuació té per objectiu facilitar la comprensió del text als lectors no familiaritzats amb la llengua medieval i oferir a l'investigador un inventari dels mots filològicament o teològicament més interessants. En conseqüència, s'hi donen els equivalents actuals de les paraules antigues, bé perquè són notablement diferents des del punt de vista ortogràfic i semàntic, o bé perquè són poc conegudes o són d'interès científic (cronològic, formal, etc.), fins i tot si tenen la mateixa forma i significació actuals.

Per al maneig del glossari, caldrà tenir en compte els criteris següents:

- a) els noms, substantius o adjectius, s'entren en singular i masculí;
- b) els verbs s'entren en infinitiu, si bé es consignen també les formes verbals que es diferencien morfològicament, de manera notable, de les actuals. En aquest últim cas es dona, entre parèntesis, la variant moderna de la forma antiga, com ara *puscha* (puga). Quant als verbs medievals que no han tingut continuïtat en la llengua actual, com ara *lleixar*, figurarà, a continuació de la seua forma regularitzada actual, la forma corresponent del verb modern que l'ha substituïda, com ara *leys* (lleixes, deixes);
- c) si un nom o una forma verbal apareixen en el nostre text amb diverses variants formals, aquestes figuraran totes dins la mateixa entrada, separades per un barra inclinada i precedides per la que apareix més freqüentment, com, per exemple, *puix/puys/pux* “després”. Excepcionalment, apareixeran sota diverses entrades les variants formals d'interès filològic, com ara *redempció* i *reheçó*. Se n'exclouen els casos en què la variació formal consisteix en l'ús de:
 - la *s* líquida (*spleya*),
 - la duplicació, etimològica o no, de consonants (*pacifficar*),
 - la *n* per la *m* davant consonant labial (*conpanyable*),
 - les formes verbals amb la desinència en *-ts*.

Tanmateix, s'entrarà una variant secundària quan aquesta comence per una lletra diferent de la que és habitual actualment, però en aquest cas es farà la remissió corresponent a la principal (així, *ost* remetrà a *host*).

d) Els números que figuren a continuació de les entrades principals fan referència als paràgrafs en què hem seccionat l'*Exposició* on apareix el mot inventariat. No en porten, per tant, les entrades secundàries, corresponents a les variants gràfiques i morfològiques. En cas que el mot inventariat siga molt freqüent, només s'hi consignaran els números dels tres primers paràgrafs en què aquell aparega; en el cas que el mot inventariat presente més d'una variant formal, es comptaran els tres primers paràgrafs a partir del criteri que hi estiguen representades les seues diverses variants formals (així, en el cas de *puix/puys/pux* es comptaran els tres paràgrafs a partir de la primera ocurrència de cada variant).

A

ab, 1, 3, 4, *amb*
 aconseguidor, 6, *aconseguible*
 aconseguir, 19, *obtenir*
 adonchs, 5, 8, *per això*
 adunar, 5, *unir*
 agne, v. anyel
 agradablement, 4, 5,
agradablement
 agreugar, 18, *agreujar*,
perjudicar
 ajustament, 8, 19, *reunió*, *mescla*
 ajustar, 1, 5, 16, *reunir*
 algun (pl. alguns/alscuns), 3, 19,
 20, *algun*, *cap*
 altea, 2, *altesa*, *altura*
 anadir, v. enadir
 ans, 3, 7, 9, *abans*; *sinó*
 ans encara, 6, *sinó també*
 anyel/ayel/agne, 11, 19, *anyell*,
corder
 aportar, 15, 17, 20, *conduir*, *dur*

apostolical, 5, *apostòlic*
 apparellar, 19, *preparar*
 appellat, 1, 3, *anomenar*
 après, 3, 8, 11, *després*
 ardidament, 17, *decididament*
 assuaugar, 8, *suavitzar*
 atorchs (atorgues)
 aturar, 19, *detenir*, *parar*
 avant, 3, 19, *en avant*, *a*
continuació
 axí (eixí)
 axí que, 13, 16, 18, *de manera*
que
 ayel, v. anyel
 aytal, 1, 3, 6, *tal*
 aytambé, 7, 16, *també*
 aytant, 2, 4, 5, *tant*, *així*

B

baptisme, 2, 12, 15, *baptisme*
 bast (baste)
 benauyrat, 12, 18, *benaventurat*

beneys (beneeixes)
 benefeytor, 6, *benefactor*
 bestiar, 13, *bèstia, animal*
 bonea, 1, *bondat*

C

calze, 4, 9, 11, *calze*
 cancellar, 14, *posar a manera de cancell o reixa, creuar*
 cànon, 3, 7, *cànon, regla*
 car, 1, 7, 10, *perquè (causal)*
 caracte, 15, *marca, figura, senyal*
 carrera, 19, *camí*
 catholical, 5, *catòlica*
 celestial, 14, 15, 17, *celeste*
 cena, 10, 11, *cena, sopar*
 cenar, 11, *sopar*
 certes, *certament*
 clamar mercé, 2, 7, 8, *demanar, suplicar*
 ço, 1, 2, 5, *açò*
 ço que, 10, 12, 20, *el que*
 coledor, 5, *practicant d'un culte*
 colre, 5, *retre culte*
 com, 1, 2, 3, *com (comparatiu)*
 com, 1, 3, *ja que*
 com, 2, 3, 9, *quan*
 combregar/combregar, 7, 11, 19, *prendre la comunió*
 companya/companyia, 2, 8, 16, *assemblea, participació; companyia, host*
 companyable/conpanyable, 1, *sociable*

complir, 14, 17, 19, *complir, omplir totalment*
 condempnació, 19, 20, *condemnació*
 conegust (conegueres)
 coneix (coneixes)
 confessar, 12, *declarar*
 confessió, 1, *confessió, declaració*
 congregar, 7, *reunir, estar en comunió*
 consecració, 10, 11, 12, *consagració*
 consecrar, 10, 11, 12, *consagrar*
 cor, 3, 10, 11, *perquè (causal)*
 coratge, 1, 3, *cor*
 cors (pl. còssors), 6, 7, 9, *cos*
 cotidià, 17, *de cada dia*
 crucifixi, 3, *crucifix*
 cubert, 19, *cobert, habitatge senzill*
 cuytadament, 3, *de pressa, ràpidament*

D

dampnació, 8, 19, *condemnació*
 dampnar, 2, *condemnar*
 dar, 12, 19, 22, *donar*
 dar, 16, *colpejar*
 de mantinent, 4, *de seguida*
 decorriment, 15, *escolament, flux*
 defalliment, 4, 5, 12, *falta, taca, màcula*

defensió, 7, *defensa*
 defora, 18, *fora*
 defunt/defunct/deffunt, 15, 16,
 19, *difunt*
 deges (degues)
 deïtat, 1, *divinitat*
 demanda, 9, *petició*
 dementre que, 10, *mentre que*
 demoni, 2, *dimoni*
 denant, 4, 14, *davant*
 denejar/denegar, 11, 12, *netejar*
 departible, 1, *divisible*
 departir, 15, 19, *separar*
 deputar, 9, *confirmar, designar*
 deslliurar/delliurar, 8, 17, 18,
deslliurar, alliberar
 dessús, 16, 18, *damunt*
 detenir, 15, 18, *retenir, aturar,*
perjudicar
 Déu/Déus, 1, 2, 3, *Déu*
 deure, 3, 4, 6, *deure, haver de*
 dexeble, 10, 11, 18, *deixeble,*
seguidor
 dicció, 17, *dicció*
 dien (diuen)
 digous, 10, *dijous*
 diguist (digueres)
 dins, 16, 18, 19, *dins*
 dintre, 16, *dins*
 distament, 3, *distanciament,*
pausa
 divinal, 1, 14, 17, *diví*
 dix (digué)
 do (done)

dominacions, 1, *dominacions, un*
dels ordes dels àngels
 donchs/doncs, 1, 2, 4, *doncs, per*
tant, en conseqüència
 dons (dones)
 dormir, 15, *son, repòs*
 dretament, 5, *rectament*

E

ebraych, 3, *hebraic, hebreu, jueu*
 equal, 1, 16, *igual*
 elet, 8, 11, *elegit*
 emperamor/enperamor d'açò, 1,
 5, 17, *per causa d'això*
 emperò, 3, 10, 19, *però*
 empertotstemps/empertostemps/e
 npertotstemps, 7, 16, 19, *per*
sempre
 empetrar/enpetrar, 18, *impetrar*
 empremtar, 3, *imprimir*
 enadir/anadir, 3, 7, *afegir*
 enap, 11, *got, copa*
 enaprés, 5, 10, 11, *després*
 encara/encare/incara, 3, 6, 7,
encara, també
 enemich/inimich, 19, *enemic*
 ensemps, 1, 4, 5, *junts,*
juntament, alhora
 entorn de, 6, *al voltant de*
 envers, 16, *en direcció a*
 es (ets)
 escampar, 5, 11, 19, *escampar*
 escàndel, 3, *escàndol*
 esclésia/ecclésia, 5, *església*
 esdevenidor, 18, *futur*

esgardament, 14, *esguard, mirada, presència*
 esgleya/sgleya, 5, 7, 14, *església*
 esguart, 13, *mirada*
 espau, 3, *espai, lentament*
 esser, 1, 8, 12, *ésser, ser*
 est (ets)
 estimador, 16, *valorador, que considera*
 estimar, 16, *valorar*
 eternal, 1, 6, 8, *etern*

F

faent (fent)
 fahia (feia)
 feel/fel, 5, 6, 15, *fidel*
 feelment, 8, *fidelment*
 fel, v. feel
 fembra, 2, *dona*
 ferm, 9, *segur*
 feyt (fet)
 fiança, 17, *confiança*
 fist (feres)
 flac, 3, *dèbil*
 fo/fon (fou)

G

garda, 7, *guarda*
 gardar, v. guardar
 garnir, v. guarnir
 gosar, 17, *atrevir-se*
 gramaticalment, 3, *lingüísticament; en llatí*
 greuge, 17, *ofensa*

guardar/gardar, 5, 8, 13, *guardar, preservar; mirar, considerar*
 guarir, 19, *curar, salvar*
 guarnir/garnir, 7, *guarnir, auxiliar*
 quart (garde)
 quarts (guardes)
 governació, 17, *govern*
 guerrà (guarirà)
 guisa, 3, 7, 8, *manera*

H

hac/ach (hagué)
 haver, *haver, tenir*
 haver mercé, 6, 18, 19, *tenir pietat*
 hisqué (isqué)
 hoen (ouen)
 hom, 11, *se*
 hom, 3, *home, ser humà*
 honorable, 10, 11, *venerable*
 honrar, 1, 5, 7, *venerar*
 host/ost, 2, *exèrcit*
 hòstia/òstia, 4, 9, 10, *hòstia*
 hoyt (oït)
 huy, 17, *hui, avui*

I

incara (encara)
 inconsubstancial, 16, *inconsustancial, de la mateixa sustància*
 indivisible, 1, *inseparable*
 infeel, 15, *infidel, no-creient*
 iniquitat, 19, *iniquitat*

intres (entres)
 invocar, 3, 19, *invocar*

J

jamés, 19, *mai*
 jaquesch/jaquesc (jaquesc, deixe)
 jaquir, 10, 19, *deixar*
 jaquist (jaquires, deixares)
 jatsesia que/jatsia que/jatsessia,
 2, 3, 21, *encara que*
 juhy/juhí/juy, 19, 20, *juí, judici*
 junct, 4, 21, *junt*
 justificar, 1, *justificar, salvar*

L

laor/lahor, 1, 6, *llaor, alabança, lloança*
 lavors, 18, *llavors, aleshores*
 levar, 10, 12, *llevar, alçar*
 lezar, 17, 18, 19, *deixar, permetre, perdonar*
 lexes (lleixes, deixes)
 leys (lleixes, deixes)
 lig, 9, *lleï*
 liurar, 7, *lliurar, entregar*
 lohar/loar, 1, 19, *alabar*
 lunyar, 1, *allunyar*
 lur, 6, 7, 15, *llur, seu*

M

mà/man, 4, 10, 14, *mà*
 màcula, 5, 12, 13, *taca*
 madona, 7, 18, *senyora*
 mans (manes)

màrtir, 7, 16, *màrtir*
 mas, 13, 16, 17, *sinó*
 mas encara, 7, 8, *sinó també*
 mateix/matex/metex, 6, 7, 19, *mateix*
 membrar/menbrar, 6, 15, *recordar*
 menar, 17, *portar, dur*
 meravellar, 1, *meravellar*
 mercé, 6, *pietat*
 mercenejar, 21, *mercejar, regraciari*
 mescla, 19, *mescla, barreja*
 meteix, v. *mateix*
 metre, 18, 19, *posar*
 migañant/migençant, 3, 18, *mitjançant, per mitjà de, gràcies a*
 migancer/migencer, 1, 16, 18, *mitjancer*
 miseració, 16, *misericòrdia*
 missa, 6, *missa*
 missal, 3, *missal*
 multiplicar (multiplicar)
 mundar, 11, *netejar*
 munde, 4, 5, 13, *net*

N

nat (nascut)
 negun, 2, 3, *cap*
 nós, 1, 2, 4, *nosaltres*
 nostro, 8, *nostre*
 novell/novel, 11, *novell, nou*
 nul temps, 19, *mai*

O

oblació, 8, 9, *oblació, oferiment*
 offeren (ofereixen)
 offeridor, 7, *oferent*
 offerist (oferires)
 on, 3, 19, *per aquesta raó*
 ora, 16, 19, *vora*
 ordenar/ordonar, 3, 8, 9, *ordenar*
 ordons (ordenes)
 ost, v. host
 òstia, v. hòstia
 oure/houre, 6, *oir, sentir*

P

paradís/parays, 15, 17, *paradís*
 parçoner, 17, *partícep*
 partida, 19, *partició, part*
 partir, 19, *separar*
 patena, 18, *patena*
 pendre/penre, 10, 11, 18,
prendre, agafar
 per ço car, 7, *perquè* (causal)
 per ço que, 14, *perquè* (final)
 per què, 12, *per la qual cosa*
 per tal car, 19, *perquè* (final)
 per tal com, 3, 7, 17, *perquè*
 (causal)
 per tal que, 3, 9, *perquè* (final)
 perdons (perdones)
 perdurable, 20, *etern*
 perfetament, 3, *perfectament,*
acabadament
 perpetual, 12, *perpetu*
 perturbació, 18, *perturbació*

piadós/piedós, 4, 5, 6, *pietós,*
misericordiós
 plàcia/plàcie (plaga)
 plasent/plaent, 9, 13, 21,
agradable
 plaure, 5, 13, 19, *plaure, tenir a bé*
 plen, 14, *ple*
 posar, 8, 11, *col·locar, deixar*
una cosa damunt d'una altra
 potestats, 1, *potestats, un dels*
ordes dels àngels
 prefaci/prephaci, 2, 3, *prefaci*
 pregador, 18, *intercessor*
 pres (prengué)
 presumir, 19, 20, *atrevir-se*
 prevere, 1, 2, 3, *prevere, sacerdot*
 profitable, 21, *aprofitable*
 profitar, 16, 19, 20, *aprofitar*
 prohisme/prohysme, 17, *proïsm*
 psalm, 1, *salm*
 puix/puys/pux, 4, 7, 11, *després*
 purgatori, 15, 16, 19, *purgatori*
 pus, 11, *més*
 pus que, 1, 12, *ja que*
 puscam (pugam, puguem)
 puscha (puga)
 puys, v. puix

Q

quant que quant, 11, *sempre que,*
cada vegada que
 quants que quants, 14, *tots*
aquells
 quax/quaix, 19, *quasi*
 quax/quaix que, 16, 19, *com si*

R

recepció, 19, *recepció, presa*
 recomplir, 14, *omplir plenament*
 redempció, 1, *redempció*
 reebam (rebem)
 reebist (reberes)
 reebre/rebre, 1, 4, 5, *rebre*
 reebut (rebut)
 reembre, 1, 19, *redimir*
 reemist (redimires)
 reemut/remut (redimit)
 refrigeri, 15, *refrigeri, refrescament*
 rehemçó/rehençó, 6, 20, *redempció, remissió*
 remembrança/remenbrança, 11, 12, *record*
 remembrar/remenbrar, 6, 12, *recordar*
 remissió, 6, 11, *remissió, perdó*
 reposar-se, 15, 19, *descansar*
 retre, 6, 19, *retre, adreçar-se, tornar*
 retrebuir, 19, *retribuir, donar*

S

sagrament, 11, 14, 19, *sacrament*
 saludable, 1, *salvífic*
 salut, 1, 6, 12, *salvació*
 salutació, 17, *salvació*
 sanitat, 6, *salut*
 sant, v. sent
 saul, 19, *segur*
 saviesa, 9, *saviesa, saber*

secreta, 3, *secreta, cànon, part de la missa*
 sed et, 26, *i també*
 seent (seient)
 segle, 5, *cercle*
 sens tot, 12, 13, *sens cap*
 sent/sant/sanct, 1, 2, 3, *sant*
 ser vigares, 22, *semblar*
 seraphín, 1, *serafins, un dels ordes dels àngels*
 servidor, 19, *servidor, ajudant*
 servitut, 8, 21, *servitud, condició de serf*
 seure, 11, *seure*
 si donchs no, 22, *si no és que*
 sobiran/sobirà, 2, 13, 14, *summe, alt*
 sobiranament, 2, 4, 9, *altament*
 sobrar, 17, 18, *véncer*
 sofferir, 7, 10, 11, *sofrir, patir, permetre*
 soffires (sofreixes, permetes)
 sol, 1, *només*
 sopte, 16, 17, 18, *tot seguit*
 sots (sou)
 supplicació, 14, *súplica*

T

tantost, 19, 20, *de seguida*
 tenir, 16, 18, *sostenir*
 tol (tol, lleva)
 tolre, 3, 12, 19, *llevar, suprimir, perdonar*
 tols (tols, lleves)

torbació, 17, *turbació, torbament*
 tot sols, 17, 18, *exclusivament, tot sol*
 tota vegada que, 11, *sempre que, cada vegada que*
 totpoderós, 1, 9, 10, *totpoderós, omnipotent*
 totstemps/tostemps, 1, 3, 7, *sempre*
 tribulació, 18, 19, *tribulació*
 trinitat/trenitat, 1, 19, 21, *trinitat*
 triumphant, 14, *trionfant*
 tro a/tro en, 12, 19, *fins a*
 trons, 1, *trons, un dels ordes dels àngels*

V

vegada/veguada, 11, 19, *vegada, volta*
 vénia, 16, *perdó, vénia*

verdader/vertader, 6, 8, 19, *veritable*
 verdaderament, 1, *veritablement*
 vers, 10, 13, 18, *cap a*
 vigares, v. ser vigares
 virtuts, 1, *virtuts, un dels ordes dels àngels*
 volenterosament, 6, *voluntàriament*
 volguist (volgueres)
 voluntat/volentat, 9, 15, 17, *voluntat*
 vora, 19, *vora*
 vot, 6, *pregària, ofrena*
 vulla (vulga)
 vulles (vulgues)

Y

y/i, 3, 7, 10, *hi*
 ymage, 3, *imatge*

」

⊕

」

BIBLIOGRAFIA

」

⊕

」

- AGRAMUNT, Josep, *El palacio real de la sabiduria. Idea del Convento de Predicadores de Valencia. Tomo tercero, en que se trata de los obispos, preladados, inquisidores, confesores de reyes, cathedraicos y escritores hijos de este Real Convento, que dedica al apostol valenciano San Vicente Ferrer*, Biblioteca Universitària de València, mss. 148-149 [ lim 22].
- AGUSTÍ, Alfred, “La traducció valenciana de la Missa...”, (ressenya a A. Ferrando - X. Serra), *Llengua i Literatura* 16 (2005) 437-440.
- ALT S I AGUIL , Francesc Xavier (ed.), *Missale Vicense 1496*, Edició facsimilar a cura de..., Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2001.
- ARNAU GARCÍA, Ramon, “Paraules pronunciades el 10 de juny del 2004 en l'aula del col·legi de *Corpus Christi*, de València”, (presentació del llibre *La traducció valenciana de la Missa...*, d'A. Ferrando - X. Serra), *Anales Valentinus* 60 (2004) 369-374.
- A.S.T., “La traducció valenciana de la Missa...”, (ressenya a A. Ferrando - X. Serra), *Analecta Sacra Tarraconensia* 78-79 (2005-2006) 621.
- BATLLORI, Miquel, “La cultura escrita”, en *Història del País Valencià. Volum II: De la conquesta a la federació hisp nica*, Barcelona 1989, 425-452.
- BEUTER, Pere Antoni, *De recta sacrificii oblatione et caeremoniis ad Missam*, Lió 1542.
- BRIQUET, Charles M., *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier d s leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, Amsterdam 1968.
- C RCEL ORT , M  Milagros, “Casa, corte y canciller a del obispo de Valencia Hug de Llupià (1398-1427)”, *Anuario de Estudios Medievales* 28 (1998) 635-659.
- COLÓN, Germ , “La traducció valenciana de la Missa...”, (ressenya a A. Ferrando - X. Serra), *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* LXXX (2004) 406-408.
- COMBALUZIER, Ferdinand, “Una traduction française de l'ordinaire de la messe dans un manuscrit du XV  siècle”, *La Maison-Dieu* (1967-1968) 143-158.
- COMMISSION INTERNATIONALE DE DIPLOMATIQUE, *Normalisation internationale des méthodes du publication des documents latins du Moyen  ge (Colloque de Barcelone, 2-5 octobre 1974)*, Roma 1977.

- D.H.N., “La traducció valenciana de la Missa...”, (ressenya a A. Ferrando - X. Serra), *Dominican History Newsletter* XIII (2004) 160-161.
- DIAGO, Francisco, *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores, desde su origen y principio hasta el año de mil y seyscientos, dividida en dos libros*, Llibre I, Barcelona 1599.
- ESCOLANO, Gaspar, *Decada primera de la Historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*, Primera part, València 1610.
- ESTEVE FORRIOL, José, “El *Missale valentinum* impreso en 1492”, *Bibliofilia Antigua I (Estudios bibliográficos)* (1992) 91-117.
- FERRANDO, Antoni, “Llengua i literatura”, *Història del País Valencià*, Volum II: *De la conquesta a la federació hispànica*, Barcelona 1989, 379-424.
- FERRANDO, Antoni - NICOLÁS, Miquel, *Història de la llengua catalana*, Barcelona 2005.
- FERRANDO, Antoni - SERRA, Xavier, *La traducció valenciana de la Missa del segle XIV. Estudi i edició de la versió de Guillem Anglés (ACV, Ms. 169)*, Universitat de València / Arquebisbat de València, València 2003.
- FERRERES, Juan B., *Historia del misal romano*, Barcelona 1929.
- FUENTES, Celedonio, *Escritores dominicos del Reino de Valencia*, València 1930.
- FUSTER, Justo Pastor, *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros dias, con adiciones y enmiendas a la de D. Vicente Ximeno*, Volum I, València 1827.
- GROS, Miquel des Sants, “Los ritos de la Tarraconense y Narbona”. Introducció a J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, Vol. II. *Aragón, Cataluña y Valencia*, Facultad de Teología del Norte de España, Burgos 1980, 7-17.
- GUINOT, Enric, *Els primers pobladors del Regne de València*, València 1999.
- HAUF, Albert, “La traducció valenciana de la Missa...”, (ressenya a A. Ferrando - X. Serra) *Estudis Romànics* XXIX (2007) 498-502.
- HERNANDO, Josep, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*, Barcelona 1995, 2 vols.
- HILLGARTH, Jocelyn N., *Readers and books in Majorca 1229-1550*, París 1991, 2 vols.

- IGLESIAS, Josep Antoni, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XV*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, Barcelona 1996.
- JANERAS, Sebastià, "Elements orientals en la litúrgia visigòtica", *Miscel·lània litúrgica catalana VI* (1995) 93-127.
- JUNGMANN, José A., *El sacrificio de la Misa. Tratado histórico-litúrgico*, Madrid 1953.
- KAPELLI, Thomas, *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*. Volum II, Roma 1975.
- KAPELLI, T. - PANELLA, E., *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*. Volum IV, tom 2: *Praemissis addendis et corrigendis ad volumina I-III*, Roma 1993.
- Libre de Memories de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de Valencia, 1308-1644*, introducció i notes per Salvador Carreres Zacarés, València 1930-1935, 2 vols.
- LLADONOSA, Josep, *La diócesis de Lérida desde los tiempos apostólicos hasta la invasión sarracena*, Lleida 1954.
- M.L., "Expositio de ordine Missae sumpta a multis dictis sanctorum doctorum", (ressenya a A. Ferrando - X. Serra), *Medioevo Latino XXVII* (2006) 261.
- MINISTERIO DE CULTURA, *Inventario General de manuscritos de la Biblioteca Nacional*, Volum X, Madrid 1984.
- MIR, Guillem, *Jurats de Valencia*, Biblioteca Universitària de València, Ms. 255 [òlim 1492].
- MORREALE, Margherita, "El Canon de la Misa en lengua vernácula y la Biblia romanceada del siglo XIII", *Hispania sacra XV* (1962) 203-219.
- MORTIER, R. P., *La liturgie dominicaine*, Lille-París-Bruges 1921-1924, 9 vols.
- OLIVAR, Alexandre, "Les fonts catalanes emprades pel P. Joan B. Ferreres en la seva Història del missal", *Estudis d'Història Medieval V* (1972) 115-130.
- "Nou panorama de la investigació de la història de la litúrgia a Catalunya", *Miscel·lània Litúrgica Catalana VII* (1996) 45-105.
- OLMOS CANALDA, Elías, *Catálogo descriptivo de los códices de la Catedral de Valencia*, València 1943.
- *Pergaminos de la Catedral de Valencia*, València 1961.

- OLMOS CANALDA, Elías, *Los prelados valentinos*, València 1961.
- ORTÍ Y FIGUEROLA, Francisco, *Memorias historicas de la fundacion, y progressos de la insigne universidad de Valencia*, Madrid 1730.
- PERARNAU, Josep, “La traducció valenciana de la Missa...”, (ressenya a A. Ferrando - X. Serra), *Arxiu de Textos Catalans Antics* 25 (2006) 618-620.
- PÉREZ DE HEREDIA Y VALLE, Ignacio, *Sínodos medievales de Valencia*, (Subsidia, 33), Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiástica, Roma 1994.
- RIUTORT MESTRE, Pere, *Llibre del poble de Déu. Edició manual per als fidels*, València 1975.
- ROBLES, Laureano, *Escritores dominicos de la Corona de Aragón (siglos XIII-XV)*, Salamanca 1972.
- ROBLES SIERRA, Adolfo, “Actas de los capítulos provinciales de la Provincia dominicana de Aragón de la orden de Predicadores, correspondientes a los años 1327, 1328, 1329, 1330 y 1331”, *Escritos del Vedat* 22 (1992) 131-178.
- ROBRES LLUCH, Ramón, “Un tratado del siglo XIV sobre la Santa Misa en latín y en valenciano”, *Boletín de Información Municipal. Ayuntamiento de Valencia* XIX, 72 (1971) 41-44.
- SANCHIS SIVERA, Josep, *Estudis d'història cultural*, edició i compilació per Mateu Rodrigo Lizondo, València-Barcelona 1999.
- “La Enseñanza en Valencia en la época foral”, *Boletín de la Real Academia de la Historia* CVIII (1936) 147-179 i 661-696; CIX (1936) 7-80.
- SEGUÍ, Gabriel, *Missal mallorquí de 1506*, Facultat de Teologia, Barcelona 2003.
- SERRA, Valentí, “La traducció valenciana de la Missa...”, (ressenya a A. Ferrando - X. Serra), *Revue d'Histoire Éclesiastique* 99 (2004).
- SERRA ESTELLÉS, Xavier, “Notas para una historia del Cisma de Occidente en Valencia: La detentación de pabordías al inicio del Cisma”, *Anales Valentinos* 37 (1993) 177-220.
- “El Cisma de Occidente”, *La Luz de las Imágenes. Tomo I: La Iglesia Valentina en su historia*, València 1999, 93-123.
- “Una Església en crisi? La diòcesi de València al segle XIV”, *Saó*, Monogràfics 13 (1992) 16-19.

- TEIXIDOR I TRILLES, Josep, *Necrologio de este real convento de Predicadores de Valencia e devidas memorias a sus hijos nativos, con extension en los mas illustres, recogidas de monumentos autenticos i seguros. Tomo I. Desde la Fundación hasta el año 1530*, Biblioteca Universit ria de València, ms. 931 [ lim 2264].
- *Estudios de Valencia [Historia de la Universidad hasta 1616]*, edició, introducció, notes i  ndexs per Laureano Robles, València 1976.
- *Episcopologio de Valencia (1092-1773)*, introducció i transcripció per Alfonso Esponera Cerd n, València 1998.
- TENA GARRIGA, Pedro, *El canon de la Misa: siete siglos (IX-XVI) de su historia teol gica*, Barcelona 1967.
- TRENCHS ODENA, José, "El reino de Valencia y la peste de 1348. Datos para su estudio", *Estudios de Historia de Valencia*, València 1978, 23-49.
- VILLALBA, Amparo, *La miniatura valenciana en los siglos XIV y XV*, València 1964.
- VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario a las Iglesias de España*, Madrid 1803-1852.
- VINCKE, Joannes, *Zur Vorgeschichte der spanischen Inquisition*, (Beitr. zur Kirchen- und Rechtsgeschichte 2), Bonn 1941.
- XIMENO, Vicente, *Escritores del reyno de Valencia, chronologicamente ordenados desde el año MCCXXXVIII de la christiana conquista de la misma ciudad, hasta el de MDCCXLVII*, Volum I, València 1747.
- WITTLIN, Curt, "La traducció valenciana de la Missa...", (ressenya a A. Ferrando - X. Serra), *Catalan Review* XVII, 2 (2003) 237-239.

]

⊕

L

ÍNDEX

]

⊕

[

Nota prèvia	5
Introducció	7
I. GUILLEM ANGLÉS I EL SEU TEMPS	11
1. El context històric: l'arromançament de la Missa en l'edat mitjana	13
2. L'autor: Guillem Anglés	19
II. L'EXPOSITIO DE ORDINE MISSE	23
1. El còdex de l'ACV	25
Característiques generals	25
Lligadura i foliació	25
Contingut	26
Escriptura	27
Història del manuscrit	27
2. Estructura i contingut del manuscrit	29
3. L'autoria d'Anglés	39
4. Contextualització i finalitat	43
5. La transmissió del tractat: la còpia de Guillem de Pomareda	45
III. L'EXPOSICIÓ DEL CÀNON EN ROMANÇ	49
1. Estructura i estil	51
2. La llengua	55
3. Fonts i projecció litúrgica	63
IV. EDICIÓ DEL CÀNON	81
1. Criteris d'edició	83
2. Edició	85
V. APÈNDIXS	133
1. Text continuat de la versió valenciana	135
2. Glossari	151
BIBLIOGRAFIA	161
ÍNDEX	169

*Aquest número VIII de la series
MONUMENTA ARCHIVORUM VALENTINA
s'acabà d'imprimir el 15 d'octubre,
festivitat de Santa Teresa de Jesús,
als obradors d'Arts Gràfiques Soler, S.L.
de la ciutat de València
anno Domini 2007*

